GEÇİCİ KAPAK

Kapak tasarımı
devam ediyor.

BİDGE Yayınları

Yakın Çağ Tarihi Çalışmaları

Editör: ALİ ÇAKIRBAŞ

ISBN: 978-625-5057-36-5

1. Baskı
Sayfa Düzeni: Gözde YÜCEL
Yayınlama Tarihi: 2026-10-25
BİDGE Yayınları

Bu eserin bütün hakları saklıdır. Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının ve editörün yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Sertifika No: 71374
Yayın hakları © BİDGE Yayınları
www.bidgeyayinlari.com.tr - bidgeyayinlari@gmail.com
Krc Bilişim Ticaret ve Organizasyon Ltd. Şti.
Güzeltepe Mahallesi Abidin Daver Sokak Sefer Apartmanı No: 7/9 Çankaya / Ankara

İÇİNDEKİLER

OSMANLI'DA ASKERİ VE SİVİL BÜROKRASİ ANLAŞMAZLIĞINA BİR ÖRNEK: SAMSUN'DA MAARİF İLE ASKERİ BÜROKRASİ ARASINDA MEKTEP ARSASI KRİZİ, 1905-1909 1

MEHMET BEŞİRLİ

SELANİK İSKELESİNDE FRANSIZ TİCARİ VARLIĞI (1644-1799): KURUMSAL AKTÖRLER, ARACILAR VE TİCARET AĞLARI 31

HANİFE ÇAVDAR

BAY RECLAMATION AND INCORPORATION FROM AN URBAN-HISTORY PERSPECTIVE: THE OTTOMAN JOINT-STOCK COMPANY OF THE LESBOS MARSHES AND FISH WEIRS (1892–1911) 92

ARZU BAYKARA TAŞKAYA

THE COLLAPSE OF STRATEGIC TIME AND THE INSTITUTIONALIZATION OF SPEED IN ALGORITHMIC WARFARE 167

BİROL AKDUMAN

BÖLÜM 1

OSMANLI'DA ASKERİ VE SİVİL BÜROKRASİ ANLAŞMAZLIĞINA BİR ÖRNEK: SAMSUN'DA MAARİF İLE ASKERİ BÜROKRASİ ARASINDA MEKTEP ARSASI KRİZİ, 1905-1909

MEHMET BEŞİRLİ*

Giriş

Osmanlı Devleti'nin yönetim ve ekonomik modeli, kuruluşundan yıkılışına kadar büyük ölçüde toprak idaresine ve bu idareden elde edilen vergi gelirlerine dayanmıştır. İmparatorluğun yüzyıllar boyunca geniş bir coğrafi alana yayılması, merkezi otoritenin her bölgede tek tip bir hukuki ve idari düzen uygulamasını imkânsız kılmıştır. Bu doğrultuda klasik dönemde yerel örf ve adetleri gözeten esnek bir yapı benimsenmişken; 19. yüzyıla gelindiğinde modernleşme, göç hareketleri ve merkezileşme çabaları toprak hukukunda köklü bir reformu zorunlu kılmıştır. Bu değişim süreci, sadece tarımsal üretimi değil, taşradaki askeri dönüşümü, kentleşme modellerini ve sosyal devlet uygulamalarını da doğrudan etkilemiştir.

1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı, devletin her alanında olduğu gibi arazi hukuku alanında da radikal dönüşümlere yol açmıştır. Klasik dönemden kalan dağınık fetva, ferman ve kanunnameler, mülkiyet güvenliği ve modern iktisadi hayatın ihtiyaçlarına cevap veremez hale gelmişti. Kuralları yeniden tesis etmek adına 1858 tarihli Arazi Kanunnamesi yürürlüğe girmiş, bu kanunname arazi açısından İslam ve Osmanlı hukuk kurallarını modern bir sistematikle bir araya getirmiştir.

* Prof. Dr., Samsun Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, mehmet.besirli@samsun.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3479-7292.

Öte taraftan 19. yüzyıldaki toprak reformları, sadece tarım arazilerini değil askeri ve kentsel mekanları da derinden etkilemiştir. Tanzimat öncesinde ordunun lojistik ve insan gücü ihtiyacını karşılayan geleneksel tımar sisteminin tasfiye edilmesiyle birlikte, geniş miri araziler kamulaştırılarak askeri yerleşim alanlarına dönüştürülmüştür.

Yüzyılın son çeyreğinde, özellikle Sultan II. Abdülhamid döneminde taşrada planlı kentleşme, modern imar uygulamaları ve kurumsal eğitim seferberliği hız kazanmıştır. Bu dönemde Samsun gibi stratejik öneme sahip bir liman kentinin nüfusu, göçmenler ve canlanan deniz ticareti nedeniyle çok kısa sürede katlanarak büyümüştür. Bu sebeple nüfus artışının yarattığı konut ve mekân ihtiyacını karşılamak adına, işlevini yitirmiş eski kale içi alanlar ile askeriye arsaları sivil yerleşime açılmaya başlanmıştır. Samsun'da geniş bir askeriye arsasının parsellenerek sivil halkın kullanımına sunulması, yeni bir mahalle statüsüyle kentsel dokuya dahil edilmesi bu dönemin tipik bir uygulamasıdır. Açılan bu yeni mahallelerde devletin iptidaiye mektebi yeri belirleyip inşa etmesi, dönemin merkeziyetçi modernleşme vizyonunda eğitime verilen önemi simgelemektedir.

Bu çalışmada 19. yüzyılın sonlarında Samsun'da kale yakınlarında işlevini kaybeden askeri arazilerin satılarak mahalle haline getirilmesi ve bu arazilerden iptidaiye mektebi yeri ayrılması ve bu konuda askeriye ile sivil bürokrasi arasında ortaya çıkan sorunlar incelenmiştir. Çalışmanın ana kaynağı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Maarif Nezareti Mektubî Kalemi (MF. MKT) ve Maliye Nezareti Emlak-ı Emirriye Müdüriyeti (ML.EEM.) tasnifinde bulunan belgelerdir. Konunun daha iyi açıklanması için girişten itibaren ilk başlıklarda arşiv kaynakları dışında yardımcı kaynaklardan da faydalanılmıştır.

Osmanlı Toprak Sisteminde Değişim ve Tanzimat Uygulamaları

Osmanlı Devleti'nde klasik dönemden Tanzimat'a kadar ülkenin her tarafında geçerli ve hâkim olan tek bir toprak sistemi uygulanmamıştır. Geniş bir coğrafî alana yayılmış olan topraklarda tek tip bir uygulamanın olması çok kolay olmadığından genellikle fetih yolu ile ele geçirilen topraklarda, eskiden beri uygulanan örf ve

âdetler, hukukî ve fiilî durumlar göz önüne alınarak, her bölgenin kendi özelliğine göre şekillenen istikrarlı bir yapı oluşturulmaya çalışılmıştır (Şahin, 2012: 438). Suriye, Halep, Bağdat, Musul, Basra, Trablusgarp, Bingazi, Hicaz, Yemen vilayetleriyle Kudüs-i Şerif ve Cebel-i Lübnan mutasarrıflıkları arazileri, Anadolu ve Rumeli'deki arazilerden farklı bir tasarrufa tabi tutulmuştur. Hicaz ve Basra eyaletlerinin arazisi arazi-i öşriye, diğerlerininki arazi-i haraciyedir. Bu zikredilen yerler Osmanlı Devleti'ne geçince bu hükümler uzun süre eskisi gibi uygulanmaya devam edilmiştir (Süleyman Sudi, 1307: 9).

Osmanlı Devleti'nde fethedilen arazilerin nüfusu, arazinin çeşidi ve benzeri durumlar, tescil gayesi ile resmî görevliler tarafından muntazam bir şekilde korunan defterlere kaydedilirdi. Arazinin bu şekilde yazım işlemine tahrir denirdi. Tahrir işlerini iki resmî görevli yürütürdü. Birincisi emin, muharrir, muharrir-i mıntıka, muharrir-i memalik, eminü'l-vilayet yahut defter emini gibi ünvanlarla anılan il yazıcı; diğeri ise, buna yardımcı olarak tayin edilen vilayet kâtibi veya sadece kâtip denilen vazifeli idi. Tahriri yapılan bölge yeni fethedilmiş ise, önce idarî teşkilatı tayin ve tespit edilir; bu konuda emir ve fermana göre hareket olunurdu. Daha sonra arazi sultan ve vüzera hasları, zeamet ve tımar gibi kısımlara ayrılırdı. Daha sonra görevliler köy köy, kasaba kasaba dolaşıp vergi mükelleflerini, muaf olanları ve muafiyet sebeplerini tespit ederlerdi. Reayanın evli-bekâr, ihtiyar, çalışamaz, dul, zeamet yahut tımar sahibi, imam, müezzin, seyyid, rahip gibi bütün vasıfları kaydedilir; her köyde bulunan mera, yaylak, kışlak, orman, ziraî arazi, yetiştirilen ürünler ve miktarları yazılırdı. Tahrir işlemlerinin müsveddeleri tamamlanınca müsvedde defter temize çekilir ve ortaya iki çeşit defter çıkardı. Birincisi arazinin ayrıntılarıyla kaydedildiği mufassal defterlerdi. İkincisi, mücmel veya icmal defterleri idi ki bunlarda sadece idarî teşkilat, köy isimleri ve yıllık gelirleri tespit olunurdu. Tamamlanan tahrir defterleri Divan-ı Hümayun'a arz edilmeden önce nişancının tetkik ve tahkikinden geçer; nişancı mufassal defterlerden birine tuğra çeker ve ilgili vilayete gönderir; tuğrasız olan ise icmal defteri ile Defterhane'ye konulurdu. Eski tahrir defterine atik yahut köhne defter, yenisine ise cedid defter denilirdi. Bunlardan başka bir de iki tahrir arasında il

yazıcı ve kâtiplerin günlük muamelelerini kaydettikleri el defterleri vardı ki, bunlara derdest veya ruznamçe defterleri denilirdi (Akgündüz, 1990: 10-11).

Tanzimat reformlarıyla birlikte arazi hukuku alanında birtakım değişiklikler gerçekleştirilmiş ve yeni yapılan değişikliklerle eski arazi kanununun birçok hükümleri ilga edilmiştir. Özellikle arazi düzenini ele almak için 16 Şubat 1849 (23 Rebiyülevvel 1265) tarihli irade-i seniyye ile Şeyhülislam Arif Hikmet Bey tarafından "el-Ahkâmü'l-Mer'iyye fi'l-Arâzi'l-Emîriyye" adlı bir risale yazılmış, ancak bu risale arazinin kullanım usullerini belirlemekten uzak kalmıştır. Bunun üzerine arazi yapısıyla ilişkili yeni bir kanunname hazırlamak zorunluluk haline gelmiştir. Nitekim Meclis-i Ali-i Tanzimat'ta Ahmet Cevdet Paşa başkanlığında oluşturulan komisyon 21 Nisan 1858 (7 Ramazan 1274) tarihli bir kanunname hazırlamıştır. Bu kanunname, bir mukaddime, 132 madde ve bir hatime olmak üzere hazırlanmış ve Arazi Kanunnamesi adıyla 6 Haziran 1858 (23 Şevval 1274) tarihinde bir irade-i seniyye ile yürürlüğe girmiştir (Aydın, 1991: 346).

1858 Arazi Kanunnamesi, Osmanlı Devleti'nde toprağın mülkiyet, miras, devir ve kullanım haklarını modern hukuka uygun şekilde düzenleyen cumhuriyet öncesi dönemin en kapsamlı toprak reformudur. Bu kanunname ile memleket sınırları içindeki tüm araziler hukuki statülerine göre net bir şekilde kategorize edilmiştir. Madde 1'de Osmanlı ülkesindeki tüm topraklar hukuki olarak 5 ana sınıfa ayrılmıştır. Bu kategorize "Memâlik-i Devlet-i Aliyye'de olan arazi beş kısımdır. Kısm-ı evvel arazi-i memlûke (mülk), kısm-ı sâni arazi-i mîrîyye (devlet), kısm-ı sâlis arazi-i mevkûfe (vakıf), kısm-ı râbi arazi-i metrûke (kamu), kısm-ı hâmis arazi-i mevâttır (ölü toprak)" şeklinde ifade edilmiştir (https://turkiyemadencilerdernegi.org.tr/kanunlar/).

Mülk ve sahih vakıf arazisi dışındaki araziler ve özellikle mirî arazi ile ilgili esasları kanunlaştıran bu kanunname, o zamana kadar dağınık bir halde bulunan arazi hukuku hükümlerini bir araya toplayan, esaslarını tamamen Osmanlı hukukundan alan ve arazi hukukunu kanunlaştıran teknik bir kanundur (Aydın, 1996: 40-41).

Bununla arazilerin devlet tarafından kayıt altına alınması işlemi başlamış ve toprağı işleyen herkese resmi Tapu Senedi verilmesi zorunlu kılınmıştır. Böylece devletin vergi gelirleri güvence altına alınırken, halkın da toprağın üzerindeki kullanım hakkı yasal korumaya alınmıştır (Tanzimat Sonrası Arazi ve Tapu, 2014: 19).

Osmanlı Devleti sadece 1858 Arazi Kanunnamesini yayınlamakla kalmayıp, bu kanunun uygulanabilmesi için gerekli alt yapıyı hazırlamaya da gayret etmiştir. Büyük dalgalanmalardan sonra siyasî otoritesini yeniden tesis eden devletin büyük arazilere el koyarak 19. yüzyılda yeniden kadastro araştırmaları ve arazi ve emlak tahrirleri yaptırarak kayıtsız arazi bırakmamaya çalıştığı görülmektedir. Nitekim bu çerçevede hükümet 1838 ve 1856 yıllarında kadastro çalışmaları yaptırmıştır (Kenanoğlu, 2006: 107-110).

Öte yandan yeni dönemde Tanzimat öncesinde ordunun lojistiğini sağlayan tımar toprakları tasfiye edildikten sonra, Asakir-i Mansure-i Muhammediyye ve sonrasındaki modern ordular için merkezileşme adımları atılmış ve birçok kışla kurulmuştur. 19. yüzyılda kurulan yeni Osmanlı ordusu için kışla inşası, iki temel işlev doğrultusunda şekillenmiştir. İlk olarak, askerlerin barınma ve eğitim ihtiyaçlarının karşılanabilmesi amacıyla imparatorluğun çeşitli bölgelerinde kapsamlı kışla yapımına gidilmiştir. İkinci olarak ise, özellikle merkezden uzak ve denetimin zor sağlandığı bölgelerde devletin otoritesini tesis etmek, emir ve yasaklarını uygulamak amacıyla stratejik konumlarda kışlalar inşa edilmiştir (Dalğın, 2019: 272; Mizrap, 2025: 275). Bu doğrultuda geniş arazilerin kamulaştırılarak askerî yerleşim alanlarına dönüştürülmesi, dönemin temel çözüm yollarından biri olmuştur.

Yine Osmanlı Devleti'nin son döneminde, özellikle Sultan II. Abdülhamid devrinde kentleşme, imar planları ve modern eğitim seferberliği kapsamında taşrada çok önemli adımlar atılmıştır. Bu çalışmada belirtilen Samsun'da askeriye arazisi üzerine yeni mahalleler açılması ve buralarda iptidaiye mektebi kurulması, bu çalışmaların bir sonucudur. Osmanlı'nın son döneminde, eski kale içi yerleşimlerin ve işlevini yitiren taşra askeri arsalarının bir kısmı, göçlerle büyüyen (özellikle Kırım, Kafkasya ve Balkan

göçmenlerinin gelişiyle nüfusu hızla artan) Samsun gibi liman kentlerinde sivil yerleşime tahsis edilmiştir. Askeriye arsasının parsellenerek mahalle statüsü kazanması, hem kentin planlı genişlemesini sağlamış hem de buraya yerleşen sivil halkın asayiş ve vergi takibini kolaylaştırmıştır. Dönemin eğitim politikası gereği, yeni açılan her Müslüman mahallesine modern eğitim veren iptidaiye mekteplerinin kurulması zorunlu kılınmıştır (BOA, ML.EEM., 771/5/3). Bu durumda devlet, askeri alandan dönüştürülen bu yeni mahallelerde toplumun eğitim ihtiyacını karşılamayı da ihmal etmemiştir.

Geç Dönem Osmanlı Askeri Örgütlenmesinde Dönüşüm: Dördüncü Orduya Bağlı Trabzon ve Samsun Ordu Kumandanlıkları

II. Mahmut, 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nı kaldırıp yerine Asakir-i Mansure-i Muhammediye ordusunu kurunca, askeri yapıyı tamamen merkezileştirmek istemiştir. Yeni kurulan bu modern ordunun komutasını ve idaresini tek bir elde toplamak amacıyla Seraskerlik makamını kurmuştur (Akyıldız, 1993: 38). İlk seraskerlik makamı, Eski Saray'da faaliyet göstermiştir. Bu yer daha sonra Seraskerlik Kapısı (Bâb-ı Seraskerî) olarak anılmıştır. Serasker, zamanla sadrazamdan sonra devletin en güçlü yöneticilerinden biri haline gelmiştir. Ordunun eğitimini, lojistik ihtiyaçlarını ve disiplinini sağlamak, taşradaki askeri birlikleri denetlemek ve askere alım işlemlerini yürütmek başlıca görevi olmuştur. Yani Seraskerlik, sadece cephe komutanlığı yapan bir makam değil; ordunun maliyesinden sağlık hizmetlerine, hukukundan eğitimine kadar her şeyi yöneten büyük bir bakanlık işlevi görmüştür (Özcan, 1991: 364; Çelik, 2009: 547-549).

Seraskerlik, 19. yüzyılın ikinci yarısında yeniden düzenlenmiş, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi, Piyade ve Süvari Daireleri, İstihkam ve İnşaat Dairesi, Muhasebe ve Ruznamçe Kalemleri ile Nizamiye ve Yoklama Kalemlerine ayrılmıştır (Acar, 2002: 83-102.)

Seraskerlik, 19. yüzyılın sonlarında askeri ihtisaslaşmanın artmasıyla hantallaşmaya başlamıştır. Hem ordunun idari işlerini hem de fiili komutasını tek bir kişinin yürütmesi savaşlarda yönetim

zafiyetine yol açıyordu. Bu sebepten II. Meşrutiyet'in ilanından (1908) sonra yapılan idari reformlarla birlikte Seraskerlik ünvanı ve makamı tamamen kaldırılmış, yerine Harbiye Nezareti kurulmuştur. Böylece Batı normlarına uygun olarak siyasi, mali, idari ve lojistik işler için Harbiye Nezareti, savaş planları, askeri eğitim, sevk ve idare için ise Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti kurularak yetkiler ikiye bölünmüştür (Acar, 2002: 107-108.).

Trabzon Kumandanlığı ile Samsun Mevki Kumandanlığı'nın bağlı olduğu birim Dördüncü Ordu-yı Hümayun idi. Bu ordu Osmanlı Devleti'nin son döneminde Doğu Anadolu'nun ve Kafkas sınırının güvenliğini sağlamak amacıyla Erzincan merkezli olarak kurulmuştur. Rus tehdidine karşı bölgeyi savunmak amacıyla kurulan bu ordu, Erzincan'ı Doğu Anadolu'nun en büyük askeri üssü haline getirmiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısında Rusya'nın Kafkaslar üzerinden güneye inmesi ve sınırın Erzurum hattına dayanması üzerine ordunun merkezi önce Erzurum'a, 1879 yılında ise kesin olarak Erzincan'a nakledilmiştir. Erzincan, stratejik olarak hem lojistik yolların kavşağında bulunuyor hem de olası bir Rus işgaline karşı daha güvenli bir savunma hattı sunuyordu (İçli, 2025, s. 265) Dördüncü Ordu'nun en önemli aktörü, Sultan II. Abdülhamid döneminde yaklaşık 18 yıl boyunca bu ordunun komutanlığını yapan Müşir Zeki Paşa olmuştur. Zeki Paşa döneminde (1890-1908) Erzincan adeta önemli bir askeri şehre dönüşmüş; şehir ve çevresinde modern kışlalar, askeri rüştiye ve idadiler, askeri hastaneler inşa edilmiştir (İçli, 2025: 216-226). Bölgedeki aşiretlerden kurulan ve Dördüncü Ordu'ya bağlı olarak görev yapan Hamidiye Alayları (İçli, 2025:152-157) da, Zeki Paşa'nın koordinasyonunda doğrudan Erzincan'dan yönetilmiştir. Bu alaylar döneminde hem Rus ilerleyişine karşı bir set oluşturmuş hem de bölgedeki Ermeni isyanlarının bastırılmasında önemli rol oynamıştır (İçli, 2025: 153).

1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanı ve ordunun modernizasyonu kapsamında yapılan reformlarla birlikte Dördüncü Ordu'nun yapısı değiştirilmiştir. Zeki Paşa da İttihat ve Terakki yönetiminin tasfiye ettiği kumandanlardan biri olmuş ve 1908'de görevinden ayrılmıştır. Zeki Paşa'dan sonra Dördüncü Ordu bünyesindeki alaylı subaylar ve sadakat şüphesi duyulan paşalar

hızlıca tasfiye edilmiş veya rütbeleri indirilmiştir. Hamidiye Alaylarının gücü ve nüfuzu da bu süreçte yine azaltılmaya çalışılmıştır (Karaca, 1995: 309-318).

1911 yılındaki yeni düzenlemeyle Erzincan'daki ordu karargâhı Üçüncü Ordu Müfettişliği adını almıştır. Dördüncü Ordu ünvanı ise I. Dünya Savaşı başladığında Suriye ve Filistin cephesini (Kanal Harekâtı) yönetmek üzere tamamen güneye, Şam merkezli olarak nakledilmiş ve başına Cemal Paşa getirilmiştir. Yani; Erzincan'daki askeri çekirdek Üçüncü Ordu olarak kalırken, Dördüncü Ordu ismi güney cephesine taşınmıştır (Atabey, 2020: 65).

Dördüncü Ordu-yı Hümayun'a bağlı Trabzon limanı ve çevresindeki askeri lojistik hareketliliği yöneten birim de Trabzon Mevki Tahsilat ve Mühimmat Sevkiyat Komisyonu (Trabzon Mevki Kumandanlığı / Trabzon Müstahkem Mevki Kumandanlığı) olarak faaliyet sürdürmüştür. Şehir içi askeri asayiş ve garnizon düzenini sağlayan idari birimin adı ise Trabzon Merkez Kumandanlığı olmuştur (İçli, 2025: 192-193). Yine II. Meşrutiyet reformları çerçevesinde, Osmanlı ordusunda redif (yedek) birlikler de yeniden düzenlenmiş, Ondördüncü Trabzon Redif Fırkası da Trabzon bünyesinde Dördüncü Orduya bağlı görev icra etmiştir (İpek, 2020: 57-58).

Samsun Mevki Kumandanlığı da bölgedeki askerlik şubelerinin idaresi ve asayişten sorumlu olan idari komutanlıktı. Samsun Mevki Kumandanlığı, Samsun ve çevresindeki iç güvenlik, asayiş, kıyı savunması ve askeri lojistiği yöneten stratejik bir idari-askeri birimdi. Barış döneminde Erzincan merkezli Dördüncü Ordu'ya ve doğrudan Trabzon Fırkası Kumandanlığına bağlı olarak çalışmıştır. Bu süreçte kumandanlık, yalnızca Samsun merkezini değil; Ünye, Fatsa, Çarşamba, Terme ve Bafra gibi kıyı şeridindeki önemli stratejik noktaları ve deniz nakliyat rotalarını da denetlemiştir. Ayrıca Samsun, Karadeniz'in en önemli liman kentlerinden biri olduğundan Sivas, Erzurum ve Erzincan'daki orduların deniz yoluyla gelen mühimmat, gıda ve asker sevkiyatları da Samsun limanı üzerinden aktarılmıştır. Kumandanlık, bu

sevkiyatların güvenliğini ve koordinasyonunu da sağlamıştır (İçli, 2025: 77, 94, 162, 166, 266).

Samsun Şehrinin Değişimi: Kale, Yeni Mahalleler ve Yerleşim

19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında Samsun, Karadeniz'in en önemli ticaret limanlarından biri haline gelmiş ve yoğun göç almıştır. Şehirdeki nüfus patlaması ve konut ihtiyacı nedeniyle, mülkiyeti orduya ait olan veya askeri kışla/depo çevresinde bulunan bazı boş araziler, nizamnameye uygun olarak belediye ve iskân komisyonları tarafından sivil yerleşime açılmıştır. Askeri arsaların parsellenmesiyle açılan bu yeni mahalleler, genellikle göçmenlerin yerleştirildiği alanlar olmuştur.

1905-1908 yılları arasında askeriye arsasının sivil iskâna açılması, yeni mahalleler kurulması ve buralara mektepler kazandırılması süreci Samsun'un, tütün ticareti ve liman faaliyetleri nedeniyle adeta bir cazibe merkezi haline geldiği, Kafkasya göçmenleri ve çevre vilayetlerden gelen Müslüman nüfus nedeniyle (Yörük, 2015, s. 484) ciddi bir konut krizi baş gösterdiği döneme rastlar. Şehir merkezinde ya da kışla yakınlarında bulunan ve âtıl kalan askeriye mülkiyetindeki arsalar, irade-i seniyye ile sivil yerleşime tahsis edilmiştir (BOA, BOA, ML.EEM., 771/5/13). Rastgele yerleşimin önüne geçmek için bu askeri arsalar muntazam sokaklar ve parseller halinde bölünmüştür. 1905 ve 1906 yıllarında bu bölgeler yeni bir mahalle statüsü kazanmıştır. Zira Osmanlı maarif reformunda, askeri arazilerden sivil kullanıma açılan alanlarda bir mektep alanı ayrılması zorunluydu (BOA, MF.MKT.865-39).

20. yüzyılın başlarında Samsun Kalesi, özellikle limanın genişlemesi, tütün ticaretinin artması ve yeni yatırımlar nedeniyle sur yapısını tamamen kaybetmiş ve yerini yeni yerleşim yerlerine bırakmıştır. Bilahare kalenin taşları sökülerek sahil dolgusunda ve yeni binaların inşasında kullanılmıştır. (İpek, 2012: 197).

Kale mahallesi de doğrudan kalenin yıkılan surlarının kapladığı alan ve hemen arkasındaki iç kale arazisi üzerinde kurulan, adını da bu kaleden alan temel mahalledir. 20. yüzyılın başında sur kalıntılarının tamamen temizlenmesiyle mahalle ve sokaklar açılmış

ve buralara yeni evler inşa edilmiştir (Köse, Dönmez, 2021: 1178, 1183).

Yalı (Hançerli) mahallesi ise, kalenin deniz/sahil tarafına bakan surlarının önündeki kumluk alanların, liman faaliyetlerinin genişlemesi ve yoğun göç dalgaları nedeniyle yüzyılın başında hızla yerleşime açılmasıyla kurulmuştur. Samsun'da doğrudan kalenin sahil şeridine komşu bir mahalle olarak yerleşime açılmıştır. (Koşun, 2023: 65-66).

Mecidiye mahallesi, kalenin kara tarafına doğru genişleyen aks üzerinde kurulmuştur. Burası Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet döneminde esnaf kültürünün ve ticaretin kalbi haline gelmiştir. Kalenin hemen batı ve güney sınırlarına komşu olarak gelişmiştir (Köse, Dönmez, 2021: 1174).

Yalı ve Mecidiye mahallelerinin tarihi aslında Selçuklu ve klasik Osmanlı dönemine kadar uzanır. Ancak 1869 büyük Samsun yangını ve 20. yüzyılın başında kalenin ortadan kalkmasıyla, kale arazisinden boşalan parseller bu mahallelerin sınırlarına katılarak yeniden planlanmış ve inşaatlar yapılmıştır (Erler, Edinsel, 2011: 235).

Dönemin Menâfi-i Umûmiyye ve Maarif nizamnamelerine göre; devlete ya da askeriyeye ait büyük bir arazi sivil imara açılıp parsellendiğinde, elde edilen satış gelirinin belirli bir yüzdesi (hissesi) ya da arazinin fiziki bir parçası doğrudan o mahallede kurulacak olan iptidaiye mekteplerine ayrılmak zorundaydı (BOA, MF. MKT. 866-43).

Samsun kalesi tarihi süreç içinde zaman zaman tamiratlar geçirmiş, eskiyen cephaneliklerin yerine yenilerinin yapılması çalışmaları başlamıştır. Nitekim 1890'da kale içinde yıkılan cephaneliğin yerine yenisinin yapılması ile ilgili Seraskerlik ile Saray arasında yazışmalar yapılmıştır. Dördüncü Ordu Müşiriyeti, Seraskerliğe bir yazı yazarak Samsun'da eski kale içinde bulunan cephaneliğin işlevsiz kaldığı ve yıkılarak yerine yenisinin

yapılmasını arz etmiştir. Bunun üzerine Serasker Ali Saib Paşa[1], 23 Temmuz 1890 (6 Zilhicce 1307) tarihinde Sultan II. Abdülhamid'e yazdığı bir maruzatında Samsun'da Eski Kale içinde bulunan eski cephaneliğin güvenlik gerekçesiyle yıkılıp şehir dışına taşınması ve eski arsasının satılarak yerine yeni cephanelik yapılması hususunda talepte bulunmuştur. Ali Saib Paşa maruzatında konuyu şöyle izah etmiştir: Samsun'daki eski kalenin içinde bulunan cephaneliğin taş duvarları yıkılmaya yüz tutmuş ve iç duvarı çatlamıştır. Askeri mühimmatı koruyacak başka uygun bir yer de yoktur. Bu yüzden Dördüncü Ordu Müşiriyeti, cephaneliğin planına uygun olarak yeniden yapılmasını istemiştir. Ancak İstihkam Müfettiş Muavini Miralay Hüsnü Bey'in raporuna göre; cephaneliklerin şehir içinde bulunması büyük tehlikeler doğurmaktadır. Özellikle mevcut yerin sahilde olması nedeniyle, Samsun'a gelecek bir düşman donanmasının buraya kolayca zarar verme ihtimali vardır. Ayrıca İsa Baba Ziyaretgâhı'nın arkası, Kalyon dışı ve Deve Hanı sırtlarında yapılması planlanan diğer kaleler ve savunma hatları dikkate alındığında, eski yerin kullanılması bu tehlikeleri daha da artıracaktır. Dolayısıyla cephaneliğin eski yerine yapılması uygun değildir. Bu durumda keşif heyetinin uygun gördüğü Çendoğlu Çiftliği adlı mevkide, seferî yeni bir cephanelik yapılması kararlaştırılmıştır. Bu karar Topçu ve İstihkam Müfettişliği Komisyonu tarafından da onaylanmıştır. Yapılan keşfe göre yeni cephanelik 196.000 küsur kuruşa mal olacaktır. Eski cephanelik yıkılıp arsası açık artırmayla satılırsa buradan da 2.500-3.000 lira gelir elde edilebileceği anlaşılmıştır. Bu doğrultuda; mülki ve askeri yetkililerden oluşan bir komisyon kurulması, arsanın ihaleyle satılması, elde edilecek gelirin 196.000 kuruşunun yeni yapılacak seferî cephaneliğe harcanması, geriye kalan paranın ise Erzurum'daki önemli istihkamlar ve Redif depolarının kurulmasına ayrılması uygun görülmüştür. Bu konudaki rapor emrinize arz edilmiştir. Ekiyle birlikte Sultan II. Abdülhamid'e sunulan bu Seraskerlik tezkeresi incelenmiş ve 26 Temmuz 1890 (9 Zilhicce 1307) tarihinde bir irade-i seniyye ile onaylanmıştır (BOA,

[1] Gürcü Ali Sâib Paşa (1836, Talas – 1891, İstanbul), Gürcü asıllı Osmanlı seraskeri, müşîri ve devlet adamıdır. Eylül 1885-Ağustos 1891 tarihlerinde Serasker olarak görev yaptı. 1891 yılında İstanbul'da vefat etti.

ML.EEM., 771/5/2). Daha sonra askeri arazinin satılması ve buralarda mahalle açılması uzun bir süreç gerektirmiştir. Aynı zamanda bu satılan yerlerden iptidaiye mektebi arsası ayrılması ile ilgili yazışmalar ve değerlendirmeler de epey zaman almıştır.

Askeri Araziden İptidaiye Mektebi Arsası Ayrılması Üzerine Bürokratik İşlemler (1905–1908)

Trabzon Maarif Müdürlüğü, Maarif-i Umumiye Nezareti'ne 7 Haziran 1905 tarihinde çektiği telgrafla[2] (MF.MKT.865-39) Samsun'da orduya ait olup padişahın irade-i seniyyesi doğrultusunda mahalle yapılmak üzere parça parça satılmakta olan çok büyük araziden, usul ve mevzuat dairesinde iptidaiye mektebi yerleri ayrılması ve maarife teslim edilmesi talebini bildirmiştir. Bu talep 25 Haziran 1905 tarihinde Maarif-i Umumiye Nazırı Mustafa Haşim Paşa (Berke, Okumuş, 2025, s. 732-733)[3] tarafından yazılan bir tezkere ile Seraskerlik'e iletilmiş, böylece Samsun'da askeri arazinin satılması ile buradan iptidaiye mektebi yerleri ayrılması ile ilgili resmi süreç başlatılmıştır. Maarif-i Umumiye nazırı, Seraskerliğe Trabzon Maarif Müdürlüğünün Samsun'da orduya ait mahalle yapılmak üzere satılan büyük askeri araziden iptidaiye mektebi yerleri ayrılması ve yerel maarife teslim edilmesi talebinin olduğunu bildirmiştir. Nezaret, konuyu Muhasebe birimine göndermiştir. Muhasebe biriminde yapılan inceleme neticesinde; bu şekilde mahalle formatına dönüştürülmek üzere parça parça satılan arazilerden; 10.000 arşından 20.000 arşına kadar olan miktardan 400 arşın, 20.000 arşından fazla olan arazilerden ise her 100 arşında 2

---

[2] Samsun'da bulunan Trabzon Maarif nazırı Tevfik, Maarif Nezareti'ne çektiği telgrafta Samsun'da askeriyeye ait irade-i seniyye ile mahalle haline getirilip parça parça satılmakda büyük araziden usul ve nizamı dairesinde mekteb-i iptidaî mahalleri ayrılması ve maarife teslimine dair Seraskerî'den 4. Ordu-yı Hümayun Müşiriyetine bildirilmesini talep etmiştir.

[3] Mustafa Haşim, 24 Ekim 1852 (10 Muharrem 1269) tarihinde İstanbul'da dünyaya geldi. Eski sadrazamlardan Koca Yusuf Paşa'nın oğlu, ulemadan Mahmud Bey'in torunudur. Babası Molla Bey olarak da bilinen Şeyhülislam Ahmed Muhtar Efendi'dir. Mustafa Hâşim Paşa, 27 Temmuz 1903 ile 30 Temmuz 1908 tarihleri arasında (II. Meşrutiyet'in ilanına kadar) yaklaşık 5 yıl boyunca bu görevde kalmıştır. 30 Kasım 1908 tarihinde ise emekli olmuştur. Ancak emekli olmasına rağmen sürgüne gönderilmekten kurtulamamıştır.

arşın eklenmek suretiyle mektep arsası ayrılması gerektiği bilgisi aktarılmıştır. Buna göre, bu uygulamanın Meclis-i Mahsus-ı Vükela ve Şura-yı Devlet kararları doğrultusunda padişahın irade-i seniyyesinin bir gereği olduğu, 2 Mayıs 1905 tarihli Sadaret tezkeresinde de bildirilmiş olduğundan; padişahın emir ve fermanı uyarınca gerekli yasal işlemlerin yapılması istenmiştir. Buradan Osmanlı'da yeni kurulan yerleşim yerlerinde büyük kamu arazileri şahıslara parça parça satılıp mahalle yapılırken, arazinin büyüklüğüne göre kademeli olarak (10-20 bin arşın arası sabit 400 arşın; 20 bin arşından sonrası için ise %2 oranında) çocukların eğitimi için iptidaiye mektebi arsası ayrılmasının yasal bir zorunluluğu olduğu anlaşılmaktadır (BOA, MF. MKT. 866-43, 1).

Seraskerlik; Maarif Nazırının bu tezkeresini 388 numara ile 26 Haziran 1905 tarihinde birimlerinden İnşaat Dairesine sevk etmiş, tezkere oradan 1618 numara ile 29 Haziran 1905 tarihinde İkinci Şubeye, oradan da görülüp incelenerek görüş bildirilmesi için 8 Ağustos 1905'te Erkan-ı Harbiye Umumiye ve Muhasebe dairelerine, son olarak da 10 Ağustos 1905 tarihinde Dördüncü Şubeye göndermiştir.

Erkan-ı Harb-ı Umumiye Reisi vekili[4] konu ile ilgili 14 Ağustos 1905 tarihinde bildirdiği görüşünde Samsun'da satılmakta olan askeri arazi hakkında bu şekilde işlem yapılmasına dair padişahın irade-i seniyyesi çıktığına dair Erkan-ı Harb-ı Umumiye dairesinde herhangi bir kayda rastlanılmadığını bildirmiştir. Ayrıca eğer bu konuda bir Padişah emri alınmış ise, buna dair işlemlerin İstihkam ve İnşaat Dairesi üzerinden yürütülmesi gerektiğinden;

[4] 1905 yılında (Sultan II. Abdülhamid döneminde) Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti henüz müstakil bir bakanlık veya özerk bir yapı değildi; doğrudan Seraskerlik makamına bağlı bir daire olarak faaliyet gösteriyordu. 14 Ağustos 1905 tarihi itibariyle Osmanlı İmparatorluğu'nun Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi Müşir Ömer Rüştü Paşa'dır. Aynı tarihte bu makamın vekillik (Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reis Vekili) görevini yürüten ya da Ömer Rüştü Paşa'nın maiyetinde en kıdemli ikinci komutan (İkinci Reis) olarak Erkân-ı Harbiye dairesinin işleyişini yöneten isim ise Ferik Ahmet İzzet Paşa'dır. Ahmet İzzet Paşa, 1908'deki İkinci Meşrutiyet ilanı sonrasında bu makama asaleten atanacaktır. Dolayısıyla bu iki önemli komutan, dönemin ünlü Seraskeri Rıza Paşa'nın komutası altında Osmanlı ordusunun sevk ve idaresini planlamaktaydı.

daha sonra detaylı görüş bildirilmek üzere, bahsedilen irade-i seniyye suretinin dosyaya eklenmesi için evrakı İstihkam ve İnşaat Dairesine iade etmiştir. Bunun üzerine evrak, 19 Ağustos 1905'te tekrar İkinci Şubeye, oradan da 18 Eylül 1905'te söz konusu yer hakkında irade-i seniyyenin bir kopyası dosyaya eklenerek tekrar Erkan-ı Harb-ı Umumiye dairesine teslim edilmiştir. Erkan-ı Harb-ı Umumiye Reisi vekili 23 Eylül 1905'te konu ile ilgili nihai kararını bildirmiştir. Vekilin yorumu şu şekildedir: Samsun'da askeriye tarafına ait olup parça parça satılmakta olan arazi hakkında bu şekilde işlem yapılması, padişahın emirlerinin içeriğine dayanmaktadır. Bu durum, ekteki tezkere-i maruza kopyasından anlaşıldığı gibi; mahalle yapılacak bu arazilerden usul ve kurallar dairesinde mektep arsası ayrılmasının Meclis-i Mahsus-ı Vükela ve Şura-yı Devlet kararlarıyla padişahın onayından geçmiş bir zorunluluk olduğu da Maarif Nezareti'nin bu yazısının içeriğinden açıkça anlaşılmaktadır. Bu görüş üzerine söz konusu hususta Ordu-yı Hümayun Müşiriyeti ile gerekli yazışmaların yapılarak gereğinin yerine getirilmesi gerekmektedir. Evrak ekteki rapor kopyasıyla birlikte İstihkam ve İnşaat Dairesine iade edilmiştir. Oradan da tekrar 30 Ağustos'ta İkinci Şubeye gönderilmiştir (BOA, ML.EEM., 771/5/3).

Görüldüğü üzere Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi, Maarif Nezareti'nden gelen yazı üzerine ilkönce kendi arşivinde böyle bir padişah iradesi bulamayınca padişahın irade-i seniyyesinin kopyasını istemiştir. İstihkam ve İnşaat Dairesi irade-i seniyyenin tasdikli kopyasını bulup dosyaya ekledikten sonra Erkan-ı Harbiye-i Umumiye ikna olmuş ve bölgedeki en üst askeri makam olan Dördüncü Ordu-yı Hümayun Müşiriyeti ile yazışma yapılması talimatını vermiştir.

Bunun üzerine Seraskerlik, Dördüncü Ordu Müşiriyeti'ne 11 Ekim 1905 tarihinde bir yazı yazarak konuyu özetlemiş ve satılan askeri araziden iptidaiyye mektebi arsası ayrılması emrinin yerine getirilmesi ile ilgili sürecin sürmesini istemiştir. Yazıda askeri araziden, usul ve mevzuat dairesinde iptidai mektebi yerleri ayrılması ve maarif idaresine teslim edilmesi amacıyla gereğinin yapılmasının Trabzon Maarif Müdürlüğü'nce telgrafla bildirildiği, bu talebin Meclis-i Vükela ve Şura-yı Devlet kararları doğrultusunda

irade-i seniyye gereği olduğu, 2 Mayıs 1905 sadaret tezkeresinde de konunun yer aldığı belirtilmiştir. Bu durumda Padişahın emir ve fermanı doğrultusunda Maarif Nezareti tarafından gönderilen yazıya istinaden hareket edilmesi ve bu konuda Dördüncü Ordu Müşiriyeti'nin gereken işlemleri yapması emredilmiştir. Bu yazı, 24 Ekim 1905'te 4. Ordu Müşiriyeti Harbiye Dairesi Birinci Şubesine kaydedilmiş, oradan gereği için 26 Ekim 1905'te Levazım Dairesine gönderilmiştir. 20 Aralık 1905'te evrak kaydolunduktan sonra konunun içeriğinin anlaşıldığı belirtilerek; gereğinin bizzat icra edilmesi hususunda gayret gösterilmesi için Trabzon Kumandanlığı'na talimat, durumdan haberdar edilmesi amacıyla da Trabzon Vilayeti'ne emir yazılması istenmiş ve 30 Aralık 1905 tarihinde de evrak idare kısmına havale edilmiştir. Dolayısıyla Maarif Nezareti'nin başlattığı, yasal iptidaiye mektebi arsası kesintisi süreci, bu taleple birlikte Seraskerlik tarafından Dördüncü Ordu'ya gönderilmiş, buradan da gereği için konu yereldeki muhatapları olan Trabzon Komutanlığı ile Trabzon Vilayetine aktarılmıştır (BOA, ML.EEM., 771/5/8).

Trabzon Fırkası Kumandanı tarafından 4 Nisan 1906'da Dördüncü Ordu Levazım Dairesi Birinci Şubesinin 2 Ocak 1906 tarih ve 2801 numara ile yazdığı tezkereye cevap verilmiş, mektep arsası konusu Samsun İnşaat Komisyonu başkan vekilliğinden gelen yazıya atıfla bir başka açıdan değerlendirilmiştir. Trabzon Kumandanlığı, çok büyük askeri araziden iptidaiye yerleri ayrılarak maarif idaresine dair emrin Samsun Liva Kumandanlığına da iletildiğini belirtilerek, konunun Samsun İnşaat Komisyonu başkan vekilliğinden gelen yazı içeriğine göre ele alınması gerektiğini belirtmiştir. Çünkü Samsun İnşaat Komisyonu başkan vekilliğinden gelen yazıda; Meclis-i Mahsus ve Şura-yı Devlet kararları doğrultusunda padişahın onayından çıkan söz konusu imar kuralı ve emrinin "şahıslara ait (özel mülk) arazilerle ilgili olduğu", dolayısıyla "Hazineye ait bir araziyi" kapsayamayacağı savunulmuştur. Bununla birlikte, iptidaiye mektebi olarak arsa verilse dahi yerel maarif idaresinin buraya mektep inşa etmeyip kendi adına satacağı yönünde istihbarat alındığı belirtilmiştir. Yine de satışı kesinleşmiş olan ve haritada gösterilen iki cadde arasındaki tahminen 40.000 arşın civarındaki bölgeden, hesaplamalara göre ne

kadar mektep arsası ayrılması gerekiyorsa o kadarının hesaplanarak verilmesi; fakat kışla tarafında bulunan, henüz satılmamış olan ve İnşaat-ı Umumiye Reisi Ferik Rıza Paşa'nın layihasına göre satışı henüz kesinleşmemiş arazilerden % 2 oranında yer ayrılmasına rıza gösterilemeyeceği ifade edilmiş, gereğinin yerine getirilmesi için ivedi emir talep edilmiştir.

Trabzon Fırkası Kumandanının bu yazısı 2 Ocak 1906 tarihli ve 2801 sayılı yazı eklenerek 10 Nisan 1906'da Dördüncü Ordu Müşiriyeti Levazım birimine gönderilmiştir. Oradan evrak, 15 Nisan 1906'da gereği için Erkan-ı Harbiye dairesine iletilmiş, 18 Nisan 1906'da da Hazine-i Amire hesabına satılacak olan arazilerden de mektep yeri ayrılmasının gerekip gerekmeyeceğinin ve kurulacak yeni mahallede mektep yapılmayacak olsa dahi mektep yeri ayrılıp maarife teslim edilip edilmeyeceği hususunda bir yazı yazılması istenmiştir (BOA, ML.EEM., 771/5/6). Bu aşamadan sonra askeri araziden iptidaiye mektebi arsası ayrılması konusu şu aşamaya evrilmiştir. Samsun İnşaat Komisyonu, mektep arası için yasal kesintiyi yapmamak için arsa ayrılması kuralının şahıs arazileri için geçerli olduğunu, hazine arazisini kapsamadığını, böyle olursa devletin gelir kaybına sebebiyet verileceğini ileri sürerek ilginç bir hukuki gerekçe sunmuştur. Burada Samsun İnşaat Komisyonu'nun yaklaşımına bakıldığında bürokratik bir direniş mi yoksa mali kaygılar mı ön plana sürülmüştür pek net değildir. Öte yandan askeri kanat da Maarif Nezareti'nin mektep arsası konusundaki samimiyetini sorgulamakta, mektep yeri olarak ayrılacak değerli arsanın mektep yapılmadan maarif tarafından satılarak nakde çevrileceğini iddia ederek süreçte bir güvensizlik yaşandığını belli etmektedir. Sonuçta Samsun İnşaat Komisyonu, satışı kesinleşen 40.000 arşınlık caddeler arası araziden pay vermeyi kabul ederken, henüz satılmamış kışla yanındaki arazilerden Rıza Paşa'nın raporuna dayanarak %2 kesinti yapılmasını reddetmiş ve nihai kararı tekrar merkeze bırakarak sorunu çıkmaza itmiştir.

Bu cevaba istinaden yine Dördüncü Ordu kumandanından Seraskerliğe yazılan 3 Mayıs 1906 tarihli 11 Ekim 1905 tarihli arizaya cevaben yazılan yazıda satılmakta olan araziden mektep yeri ayrılması ve maarife teslim edilmesi hakkındaki konunun Samsun Arazi Satış Komisyonu'na tebliğ edildiği, oradan alınan cevap

yazısında; satılan araziden okul payı kesilmesi kuralının şahıslar arasındaki alım satımlara mahsus bir uygulama olması gerektiği, Hazine-i Amire adına satılan arazilerden böyle bir okul payı kesilmesinin icap edip etmediği hususunda ve özellikle iptidaiye mektebi yeri olarak istenecek bu mevkilerde aslında mektep yapılmayıp, alınacak payların yerel maarif idaresi tarafından satılacağı gerekçesiyle tereddüt hasıl olduğu belirtilmiştir. Komisyon, yaşadığı tereddütle ne yapılması gerektiğine karar verememiştir. Kaldı ki, bu satılacak arazinin parasıyla kamu yararına hizmet edecek yeni askeri binalar inşa edilecektir. Ayrıca o bölgede yeni bir mektep yapılmasına da yerel olarak ihtiyaç bulunmadığı gerekçesiyle, bu konuda yapılacak işlemin üst makamlardan tekrar sorulması arz edilmiştir. Yazı, 16 Mayıs 1906'da İstihkam Dairesine, 20 Mayıs 1906'da İkinci Şubeye, 9 Haziran 1906'da tekrar Erkan-ı Harbiye-i Umumiye'ye oradan da 11 Haziran 1906'da Dördüncü Şubeye gönderilmiştir (BOA, ML.EEM., 771/5/4).

13 Haziran 1906'da Dördüncü Ordu Kumandanlığının bu yazısının içeriği yukarıdaki dairelerce incelenmiş, konu devlet menfaatine uygun görülmüş ve evrak takımı satıştan elde edilecek paranın nereye harcanacağı hakkında gerekli açıklamaların yapılması ve durumun Maarif Nezareti ile yazışma yapılarak karara bağlanması amacıyla yeniden İstihkam ve İnşaat Dairesine geri gönderilmiştir (BOA, ML.EEM., 771/5/4).

Arsa sorunu bu defa müktesebatı ile baştan itibaren Dördüncü Ordu Müşiriyeti'nden Seraskerliğe yazılan 12 Kasım 1906 tarihli bir başka yazıda şöyle özetlenmiştir. Mahalle yapılmak üzere satılmakta olan araziden, iptidaiye mektebi yeri ayrılması ve maarife teslim edilmesi işlemlerinin yapılması lüzumuna dair Maarif Nezareti'nden gelen yazı üzerine; Seraskerlik makamınca yapılan tebligatlara cevap olarak Dördüncü Ordu Kumandanlığından gelen yazıda durumun Samsun Arazi Satış Komisyonu'na bildirildiği ifade edilmiştir. Komisyondan alınan cevapta ise; satılan araziden mektep hissesi kesilmesi kuralının şahıslar arasındaki alım satımlara mahsus bir uygulama olması gerektiği, Hazine-i Amire adına satılan arazilerden böyle bir mektep payı kesilmesinin icap edip etmediğinin tartışmalı olduğu vurgulanmıştır. Özellikle, mektep yeri olarak istenecek bu mevkilerde aslında mektep yapılmayacağı, alınacak bu

payların yerel maarif idaresi tarafından satılacağı duyumu alınmıştır. Kaldı ki, sözü edilen askeri arazilerin satış bedeli ile yeni askeri binalar inşa edilecektir. Ayrıca o bölgede yeni bir iptidai mektebi yapılmasına da yerel olarak ihtiyaç bulunmadığı gerekçesiyle durumun netleştirilerek bilgi verilmesi istenmiştir. Dördüncü Ordu Kumandanlığının bu bildirim tarzı ve gerekçeleri, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye dairesince de devlet menfaatine uygun görülmüştür. Gerçekten de söz konusu bölgede satılmakta olan askeri arazilerin parası; yine padişahın irade-i saniyesi gereğince orada yapılması kararlaştırılan seferî cephaneliğin yapımı ile diğer bazı askeri binaların önemli inşaat ihtiyaçlarına karşılık olarak ayrılmıştır. Bu sebeple, adı geçen arazinin mektep arsası kesintisi uygulamasından istisna tutulması hem askeri durum hem de devlet menfaati açısından çok uygun olacağından; söz konusu araziler hakkında bu muafiyet işleminin tamamlanarak sonucunun bildirilmesi hususunda, Maarif Nezaretine Seraskerlikçe bir cevap yazısının yazılması arz edilmiştir (BOA, ML.EEM., 771/5/13).

Bu yazı içeriğine göre aslında Seraskerlik ve Dördüncü Ordu, ilk olarak askeri arazinin satış gelirlerinin Samsun'un güvenliği için hayati önem taşıyan yeni seferî cephaneliğin finansmanı ve diğer askeri inşaat işleri için kullanılacağını vurgulayarak bütçenin bölünmesini engellemeye çalışmaktadır. İkinci olarak da yerel maarif idaresinin aslında mektep yapma niyetinde olmadığı, askeriye üzerinden değerli arsaya sahip olup bunu satarak nakit üretmeye çalıştığı anlayışı Seraskerlik tarafından da kabul görmüş ve muafiyet kararına en büyük yasal dayanak yapılmıştır. Burada yerel maarif idaresinin asıl niyetinin mektep yapmak olmadığı ifadesinden hareketle bir güvensizlik oluştuğu da anlaşılmaktadır. Bu yazı, Seraskerlik onayına sunulan konunun Maarif Nezareti'ne yazılacak Samsun askeri arazilerinden mektep payı verilmemesine yönelik ret yazısına dayanak teşkil edecek niteliktedir.

Bu defa 6 Aralık 1906'da Serasker Rıza Paşa'dan Maarif-i Umumiye Nezareti'ne yazılan bir yazıda askeri araziden iptidaiye mektebi payı ayrılması işlemleri için başvurulan 25 Haziran 1905 tarihli ve 34 numaralı tezkereye cevap olarak Dördüncü Ordu Müşiriyeti'nden gelen yazıda, durumun Samsun Arazi Satış Komisyonuna bildirildiği ve alınan cevapta şöyle denildiği

belirtilmiştir: Satılan araziden okul arsası ayrılması konusu, şahıslar arasındaki alım satımlara yönelik bir zorunluluk olmalıdır. Hazine-i Amire adına satılan araziden böyle bir pay ayrılmasının gerekip gerekmeyeceği, özellikle de satılan yerlerde mektep yapılmayıp buralardan alınacak payların yerel maarif idaresince satılacağı düşünüldüğünde net değildir. Ayrıca sözü edilen arazi bedeli ile askerî binalar inşa edilecektir. Bölgede yeni bir iptidai yapılmasına da ihtiyaç bulunmamaktadır. Ordunun bu bildirimi, Erkan-ı Harbiye-i Umumiyece de maslahata uygun görülmüştür. Gerçekten de adı geçen yerde satılmakta olan askerî arazi bedellerinin, padişahın irade-i saniyesi doğrultusunda orada yapılması kararlaştırılan seferî cephanelik ile diğer bazı askerî binaların önemli inşaat ihtiyaçlarını karşılamak üzere ayrıldığı anlaşılmıştır. Bu nedenle, söz konusu arazinin mektep arsası ayrılma zorunluluğundan muaf tutulması uygun olacaktır. Bahsi geçen arazi hakkında bu şekilde istisnai bir işlem yapılmasının sağlanması ve sonucunun bildirilmesi arz olunur (BOA, MF. MKT. 866-43-2).

Bütün bunlar olurken bu defa Maarif Nezareti, Seraskerlik makamına 5 Mart 1907'de bir yazı yazarak satılan araziden, kurulacak mektep için arsa ayrılması hakkında taraflarına daha önce yapılan resmi başvuruya cevap olarak gönderilen 5 Şubat 1907 tarihli yazının alındığını belirtmiştir. Bahsi geçen yazıda; yeni mahalle kurulurken mektep yeri ayrılması zorunluluğunun sadece şahıslara ait alım satım işlemlerine mahsus bir kural olduğu, Hazine-i Amire adına satılan bu gibi arazileri kapsayamayacağı ileri sürülmüştür. Ayrıca adı geçen arazinin satış gelirlerinin, padişahın emirleri doğrultusunda o bölgede yapılması kesinleşen cephanelik ile diğer bazı askeri binaların çok önemli inşaat ihtiyaçlarına karşılık olarak ayrıldığı gerekçesiyle, bu arazinin mektep hissesi kesintisinden muaf tutulması gerektiği bildirilmişti. Bu durum Meclis-i Maarife havale edilerek görüşülmüş, yapılan inceleme neticesinde; söz konusu imar ve arsa kesintisi meselesinin geçmişte Şura-yı Devlet ve Meclis-i Mahsus-ı Vükela kararlarıyla padişahın irade-i seniyyesiyle yürürlüğe girdiği hatırlatılmıştır. 28 Nisan 1883 tarihli sadaret tezkeresi ile bildirilen irade-i seniyyenin getirdiği bu hüküm kesin ve mutlaktır. Hazine-i Amire adına satılması gereken bu tür arazilerin idari yönetiminin yasal olarak temel iptidai

mekteplerine hizmet etmesi gerektiği hiçbir açıklamaya gerek duymayacak kadar açık ve nettir. Bu sebeple, padişahın kesin emri gereğince; söz konusu askeri araziden iptidaiye mektebi yeri ayrılmasının yasal bir zorunluluk olduğu aşikârdır. Maarif Nezareti'nce daha önce de bildirildiği üzere, bu doğrultuda Dördüncü Ordu Müşiriyeti'ne arsanın ayrılması için gerekli kesin talimatların verilmesi ve sonucunun nezarete bildirilmesi rica olunur. Bu yazı yine sırasıyla 9 Mart 1907'de 1914 evrak numarasıyla Muhasebe birimine ve 1203 numara ile İnşaat Dairesine gönderilmiştir. 11 Mart 1907'de oradan İkinci Şubeye, 20 Nisan 1907'de de Maarif Nezareti'nden gelen Seraskerliğin tezkeresine karşı itiraz niteliğindeki bu yazının içeriğine göre yeniden inceleme ve görüş bildirilmek üzere Muhasebe Dairesine teslim edilmiştir. 25 Nisan 1907'de de söz konusu işin ana evrakları ve yerel imar haritası görülmedikçe, ayrıca işlemlerin geçmişteki seyri tam olarak bilinmedikçe yeni bir hukuki ve mali görüş bildirilmesi imkânsızdır. Bu sebeple, 25 Nisan 1907'de de yazı, Maarif Nezareti'ne yazıldığı belirtilen yazının incelenmesi ve yerel haritanın dosyaya eklenmesi amacıyla evrak takımı tekrar İstihkam ve İnşaat Dairesine iade edilmiştir (BOA, ML, EEM, 771-5-1).

Maarif ile askeriye arasında arsa meselesi yazışmaları sürekli gidip gelmiştir. Nitekim Maarif Nazırı, askeriye tarafından öne sürülen "Bu kural hazine arazisini kapsamaz" tezini tamamen reddetmiştir. Nazır, 1883 yılına ait eski bir padişah iradesine dayalı kanunname hükmünü kanıt göstererek, padişahın okul yeri ayrılması konusundaki emrinin "mutlak" olduğunu, mülkiyeti hazineye ait olsa bile yeni kurulan her mahallede mektep arsası ayrılmasının kanuni bir zorunluluk olduğunu savunarak hukuki olarak kendi direnişini sürdürmüştür. Yine yazı, Osmanlı'nın son dönem modernleşmesinde (Sultan II. Abdülhamid'in eğitim politikası) eğitime verilen üst düzey yasal önceliği de belgeler niteliktedir. Maarif Nezareti, hazine arazisinin eğitime de hizmet etmesi şiarından hareketle orduya karşı geri adım atmayarak Dördüncü Ordu'ya mektep yerini teslim etmesi için baskı yapmaya devam etmiştir. Muhasebe Dairesi ise, nezaretler arasındaki bu büyük hukuki tartışmanın ortasında kalmış; acele bir karar vermemek için tartışılan arazinin haritasını ve eski yazışmaların tamamını isteyerek

mali inceleme de yapacağını belirterek konuyu teknik daire olan İstihkam ve İnşaata geri göndermiştir.

20 Kasım 1907'de yukarıdaki açıklamayla talep edilen yazı ile yerel haritanın bir kopyası çıkartılarak dosyaya eklenmiş ve bu evrak takımıyla birlikte Muhasebe Dairesine iade edilmiştir. Muhasebe Dairesinde 4 Aralık 1907'de yazıya eklenen ana evraklar ve yerel harita incelenmiştir. Buna göre, eğer bu arazi, gelecekte Ebniye-i Kanunname-i Hümayun'un belirlediği şekilde sokaklar açılarak ve uygun parsellere bölünerek parça parça arşın hesabıyla satılacak ise; kural gereği hem mektep yeri ayrılması hem de mahallenin kurulup genişlemesiyle ileride ihtiyaç duyulacağı kesin olan karakol binası için -ileride yeniden istimlak/kamulaştırma külfetine ve masrafına düşülmemek üzere- yer ayrılması yasal bir zorunluluktur. Karakol yeri ayrılması gerektiği durumlarda, araziye talep çıktıkça münasip taraflarından dönüm hesabı üzerinden satılıyor olsa dahi, yine adı geçen kanun gereğince mektep yeri ayrılması bir zorunluluktur. Ancak ekteki evraklar ve haritadan, söz konusu arazinin tam olarak ne şekilde (parsel parsel mi yoksa toptan mı) satılmakta olduğu tam anlaşılamamıştır. Bu yüzden, daha sonra Maarif Nezareti'ne usulünce kesin bir cevap yazılabilmesi için, öncelikle yerel makamlarla yazışma yapılarak bu satış şeklinin tam olarak ortaya çıkarılması gerektiği belirtilerek dosya yeniden 4 Aralık 1907'de İstihkam ve İnşaat Dairesine iade edilmiştir. 8 Aralık 1907'de de yerel makamlardan sorulmak üzere İkinci Şubeye, 29 Aralık 1907'de durumun yerinde araştırılması için Dördüncü Ordu Kumandanlığı'na yazı yazılmış, işin ayrıntılarıyla cevaplanması emredilmiştir (BOA, ML.EEM., 771/5/4).

29 Aralık 1907'de Serasker'in imzasıyla Dördüncü Ordu Müşiriyeti'ne intikal eden bir başka yazıda arazinin satış geliriyle yeni askeri binalar inşa edileceğinden ve o bölgede okul yerine ihtiyaç bulunmadığından bahsedilerek gereğinin yapılmasına dair gönderilen 3 Mayıs 1906 tarihli yazıya atıfla durumun Maarif Nezareti'ne bildirildiği açıklanmıştır. Ancak Maarif Nezareti'nin mektep yeri ayrılması hususunda ısrar etmesi üzerine dosya yeniden Muhasebe Dairesine verilmiş; dairenin inceleme raporunda şu hukuki şerh düşülmüştür (BOA, ML.EEM., 771/5/4):

Eğer söz konusu arazi, Ebniye-i Kanunname-i Hümayununun tarif ettiği şekilde sokaklar açılarak ve uygun parsellere bölünerek parça parça arşın hesabıyla satılıyor ise; kural gereği hem okul yeri ayrılması hem de mahallenin kurulup genişlemesiyle ileride ihtiyaç duyulacağı kesin olan karakol binası için yer ayrılması yasal bir zorunluluktur. Fakat arazi bu şekilde parsel parsel satılmayıp, talep çıktıkça münasip taraflarından büyük dönümler halinde toptan satılıyor ise, o takdirde adı geçen kanun gereğince mektep yeri ayrılması zorunluluğu doğmayacaktır. Ekteki evraklardan ve haritadan, söz konusu arazinin tam olarak ne şekilde satılmakta olduğu anlaşılamadığından; Maarif Nezareti'ne usulünce kesin bir cevap yazılabilmesi için öncelikle bu satış şeklinin ortaya çıkarılması gerektiği belirtilmiştir. Bu doğrultuda Dördüncü Ordu Kumandanlığı'nca yürütülen işlemlerin ve mevcut bilgilerin acele olarak her yönüyle bildirilmesi hususunda emir verilmiştir. Evrak, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye'nin 4 Ocak 1908 tarihli notu ile durumun yerinde araştırılarak bildirilmesi için 28 Ocak 1908'da kapalı zarf içinde Ondördüncü Redif Fırkası Kumandanlığına gönderilmiş, oradan 6 Şubat 1908'de de Fırka Erkan-ı Harbiyesine iletilmiştir. 9 Şubat 1908'de de Samsun Arazi ve Satış Komisyonu Başkanı Müfettiş Bekir Sıdkı Efendi'nin 6 Şubat ve 9 Şubat 1908 tarih ve 27/1 numaralı yazılarına cevap olmak üzere; söz konusu arsanın tamamlanmış yeni bir haritası eklenerek dosyanın ordu kumandanının görüşlerine sunulması istenmiştir. 8 Mart 1908'de Samsun İnşaat ve Satış Komisyonu vekili, komisyonun kesin cevabını iletmiştir. Askeriyeye ait olan söz konusu arazinin ikişer üçer yüz arşın olmak üzere ufak ufak parçalara bölünerek müzayede yoluyla satıldığı ve elde edilecek parayla yeni askeri binalar meydana getirilmesinin bizzat padişahın emri gereği olduğu, geçmişte Seraskerlik makamından gönderilen 16 Temmuz 1903 tarih ve 581 numaralı emirnamede açıkça bildirilmiştir. Kumandanlığın emrine uyularak bölgenin nizamına uygun şekilde düzenlenen bir adet yeni imar haritası takdim edilmiş olup, bundan sonraki işlemlerin icrası kumandanlığın kararına bağlıdır (BOA, ML.EEM., 771/5/9).

Dosya 16 Mart 1908'de Fırka Erkan-ı Harbiyesine geçmişi burada 18 Mart 1908'de gereğinin yapılması ricasıyla ekindeki imar

haritasıyla birlikte 21 Mart 1908'de Dördüncü Ordu Müşirliği ve 29 Mart 1908'de 466 numara ile de Seraskerlik makamına yazılması için arz edilmiştir (BOA, ML.EEM., 771/5/9).

Dördüncü Ordu Müşiriyeti (Erkân-ı Harbiye Dairesi) tarafından Seraskerliğe yazılan 2 Nisan 1908 tarihli yazıda arazi hakkında yürütülen işlemlerin bildirilmesine dair gönderilen 29 Aralık 1907 tarihli ve 2707 numaralı yazılarının alındığı bildirilmiştir. Alınan emir üzerine bugüne kadar bölgede cereyan eden tüm işlemler, Seraskerlikçe incelenmek ve ardından durumun gerektirdiği kararlar verilmek üzere; yerinden temin edilen bir adet imar haritası ile Erkan-ı Harbiye Dairesinin raporu doğrultusunda dosya arz edilmiştir. Evrak, 27 Nisan 1908 İnşaat Dairesine, 28 Nisan'da ana evraklarıyla birlikte İkinci Şubeye aktarılmış, 1 Haziran 1908'de yerel makamlarından beklenen imar haritası gelmiş ve dosyaya eklenmiştir. Bu nedenle dosya, haritayla birlikte incelenmek üzere Muhasebe Dairesine teslim edilmiştir. 16 Haziran 1908'de de durumun gerektirdiği mali ve hukuki incelemelerin yapılması amacıyla evrak takımı yeniden İkinci Şubeye havale edilmiştir (BOA, ML.EEM., 771/5/12/1).

Muhasebe Dairesi'nin daha önceki belgelerde ısrarla talep ettiği "arsa nizamlı sokaklar açılarak parsel parsel mi satılıyor yoksa toptan dönüm hesabı mı satılıyor" sorusunun cevabı, bu belgeyle birlikte nihayet netleşmiştir. Dördüncü Ordu Kumandanı, Samsun'daki komisyondan getirttiği imar haritasını Seraskerliğe göndermiştir. Harita, Haziran 1908'de Muhasebe Dairesine ulaşmış, daire haritayı incelerken arazinin neredeyse tamamının parsel parsel satıldığını fark edince, Ağustos 1908'de bu defa parsellerden gelen paraların akıbetini sorarak mali soruşturma sürecini başlatmıştır (BOA,ML.EEM., 771/5/10).

Bu aşamadan sonra ilgili evraklar ve haritaya nazaran, söz konusu askeri araziden sokaklar açılarak ve arazi çeşitli kısımlara bölünerek parça parça arşın hesabıyla satılmakta olduğu, fakat bir kısmının satışının henüz kesinleşmediği net olarak ortaya çıkmıştır. Bu duruma bakılarak, satışı kesinleşen kısımlardan mevzuat gereğince mektep yeri hesaplanıp ayrılması aslında yapılması gereken bir işlem ise de esasen bu arazi hakkında çıkan irade-i

seniyye, söz konusu arazi bedelinin tamamen yeni cephanelik inşasına, Erzurum'daki önemli askeri tahkimatlara ve Redif depoları tesisatına hasredilmesi ve tahsis edilmesi merkezindedir. Padişahın bu emrinde mektep yeri veya diğer kurumlar için yer ayrılmasına dair hiçbir açıklık bulunmadığından, bu durumun Ebniye-i Kanunname-i Hümayunu'nun kapsamına dâhil edilemeyeceği anlaşılmaktadır. Ancak, sadece bir kısmında parsellenip satılan arsaların adedi 160 civarına ulaşmış olduğundan, burada bir mektebin inşa edilmesinin eğitimin yaygınlaştırılmasına hizmet edeceği ve katkı sağlayacağı da aşikârdır. Bu sebeple; henüz satılmamış olan ve mevcut durumda boş bulunan arazilerden, ileride başka bir amaçla satılmaması, üzerine kesin olarak mektep inşa edilmesi ve gerekli muallimlerin tayin edilmesi şartıyla, uygun miktarda bir yerin ayrılmasına askeriye tarafından muvafakat edilebileceği belirtilmiştir. Bundan sonra okulun tam mevkisi belirlenmek üzere, "kaç arşın genişliğinde bir okul binasının inşasının mümkün olabileceğinin" bildirilmesine dair Maarif Nezareti'ne bir cevap yazısının yazılması arz edilmiştir (BOA, ML.EEM., 771/5/12).

Yine 23 Şubat 1909'da Harbiye Nazırından Maarif Nezaretine yazılan arazi hakkında yapılan yazışmalar sonucunda; Dördüncü Ordu'dan gönderilen haritaya göre, sözü edilen arazide sokaklar açılarak çeşitli bölümlere ayrıldığı ve parça parça arşın hesabıyla satılmakta olduğu anlaşılmıştır. Ancak bir kısmının satışı henüz kesinleşmemiştir. Esasen bu arazi hakkında çıkan padişah emrinde bu arazinin satış bedelinin cephanelik yapımına, Erzurum'un önemli tahkimatlarına ve Redif depolarının inşasına ayrılacağı belirtilmiştir. Bu sebeple buradan mektep yeri için pay ayrılmaması düşünülmüşse de satılan arsaların sayısı 160'a ulaştığı için ve maarif için ayrılan arsanın satılmaması ve üzerinde mutlaka okul yapılması şartıyla, söz konusu araziden uygun miktarda bir yerin ayrılmasına askeriye tarafından onay verilecektir. Bu doğrultuda arsanın konumunun belirlenebilmesi için, kaç arşın büyüklüğünde bir alanda okul inşasının mümkün olabileceğinin bildirilmesi rica olunur. 24 Şubat 1909'da sözü edilen mektep arazinin toplam payından binde 20 (%2) hesabı üzerinden bölünerek ayrılması Harbiye Nezareti'ne bildirilmesi gerekirse de durumun bir

kez de yerel maarif idaresi tarafından görüşülmesi ve karara bağlanması amacıyla adı geçen makama takdim olunmuştur (BOA, MF. MKT. 866-43, 4).

Sonuçta bu belge, 1905'te başlayan ve 1909 yılına kadar sarkan büyük arsa krizinin çözülmeye başlandığını göstermektedir: Harbiye Nezareti, İmar Kanunu'nun okul payı kesintisi zorunluluğunu kabul etmiştir; ancak daha üst bir hukuki norm öne sürmüştür. Müfettişler, Padişahın bu parayı sadece cephanelik ve Erzurum tahkimatı için harcanması gerektiğini onayladığını, irade-i seniyyede mektep kelimesi geçmediğini, bu yüzden İmar Kanunu'nun buna aykırı olamayacağını ileri sürerek askeri bütçeyi korumayı başarmıştır. Öte taraftan askeriye mektep arsası ayrılması konusuna tamamen katı bir ret vermemiştir. Bölgede 160 parselin satıldığını, yani büyük bir mahalle kurulduğunu görerek bölgede çocukların mektebe ihtiyacı olduğunu kabul etmişlerdir. Ancak arsanın satılamayacağını, okul yapılıp muallimler atanacağı şartını öne sürmüştür. Nitekim daha önceki yazışmalarda askeri bürokrasi, Maarif Nezareti'nin arsayı alıp okul yapmadan piyasada satacağını ileri sürüyor, katı tavır takınıyordu. Şüphesiz askeriyenin bu tavrı çözümü kolaylaştıran bir adım olmuştur. Nihayetinde Harbiye Nezareti, maarife mektep için arsa ayrılacağını, mektep projesi için kaç arşınlık bir yerin lazım olduğunun bildirilmesini istemiştir (BOA, ML.EEM., 771/5/7).

Bundan sonra işlemler şöyle sürmüştür. 15 Nisan 1909'da Harbiye Nezareti'nin okul arsasını kabul edip bunun için gerektiği sorusu üzerine, Maarif-i Umumiye Nezareti yönetimi durumu bir tezkere ile Trabzon Maarif Müdüriyetine sormuştur. 17 Nisan 1909'da yazı iki gün içinde hızlıca Trabzon Maarif Müdürlüğüne postalanmıştır. 26 Nisan 1909'da Trabzon Maarif meclisi toplanarak mektep için ne kadar genişlik (arz) ve uzunlukta (tul) bir arsa gerektiğinin belirlenmesi ve bir harita çizilmesi için işi yerel uzmanlığa, yani Canik İdadisi Müdürlüğüne havale etmiştir. 2 Haziran 1909'da istenen harita yerel yönetimce hazırlanmış ve makama sunulup gereğinin yapılması için arz olunmuştur. 7 Haziran 1909'da çizilen harita incelenmiş, harita içeriğinden anlaşıldığı üzere yapılacak mektep binası için kare/dört köşeli 4.700 arşın bir alanın ayrılması gerektiği hesaplanmıştır. Bu büyüklükteki yerin

eğitim idaresine devredilmesi için Harbiye Nezareti'ne gerekli emirlerin yazılması talimatı verilmiştir (BOA, MF. MKT. 866-43, 4).

3 Ağustos 1909'da Nezaret-i Maarif-i Umumiye Mekatib-i İptidaiye Dairesi'nden Harbiye Nezareti'ne yazılan yazıda Samsun'daki araziden yürürlükteki mevzuata uygun olarak okul yeri ayrılmasına askeri makamlarca onay verilebileceğinden, söz konusu araziden kaç arşın boyutunda okul yeri ayrılacağının bildirilmesine dair nezaretten gelen 23 Şubat 1909 tarihli ve 3338 numaralı tezkere üzerine yapılan yazışmalara cevaben; Trabzon Maarif Müdürlüğünden alınan yazıda, söz konusu arsadan ivedilikle 4.700 arşınlık kısmın okul yeri olarak ayrıldığı bildirilmiştir. Bu sebeple, sunulan harita uyarınca bu yerin eğitim adına tapuya tescil edilmesi için gereken işlemlerin yapılması ve sonucunun bildirilmesi arz edilmiştir. Yazı, 3 Ağustos 1909'da Levazım Dairesine, 4 Ağustos 1909 İnşaat Şubesine gelmiş, oradan 9 Ağustos 1909'da Muhasebe Dairesine teslim edilmiştir (BOA, ML.EEM., 771/5/7).

Sonuç

1890 yılında Samsun'da şehir merkezindeki sahil şeridinde yer alan Eski Kale içindeki cephaneliğin taş duvarlarının yıkılmaya yüz tutması ve iç duvarlarının çatlaması, askeri makamları harekete geçirmiştir. Askeri müfettiş Albay Hüsnü Bey, cephaneliğin şehir içinde ve donanma ateşine açık sahilde bulunmasının büyük tehlike arz ettiğini rapor etmiştir. 26 Temmuz 1890 (9 Zilhicce 1307) tarihinde Padişah II. Abdülhamid'in kesin onayı ile askeri arazinin satılması kararlaştırılmıştır. Eski kale içindeki cephanelik yıkılacak, arazisi parça parça sivillere satılarak mahalleye dönüştürülecektir. Satıştan elde edilecek para ile Çendoğlu Çiftliği'ne seferî modern bir cephanelik inşa edilecektir. Bütçeden artan meblağ ise Doğu Anadolu savunması için hayati öneme sahip Erzurum askeri tahkimatına ve Redif depolarına tahsis edilecektir. Ancak bu satılan araziden iptidaiye mektebi arsası ayrılması askeri ve sivil bürokrasi arasında sorunlar ortaya çıkarmıştır.

1890 tarihli irade-i seniyye doğrultusunda askeri arazinin satışı ve mahalleleşme süreci başlamıştır. 7 Haziran 1905 tarihinde Trabzon Maarif Müdürlüğü, kurulacak yeni mahallenin çocukları için yürürlükteki Ebniye Kanunnamesi gereğince araziden iptidaiye

mektebi yeri ayrılmasını ve Maarif Nezareti'ne teslim edilmesini talep etmiştir. Dördüncü Ordu Müşiriyeti ve Samsun Arazi Satış Komisyonu buna itiraz etmiştir. Samsun Arazi Satış Komisyonu ve Dördüncü Dördüncü Ordu Komutanlığı, bu imar kuralının sadece siviller arasındaki alım satımlarda geçerli olduğunu, hazineye ait topraklardan pay ayrılamayacağını öne sürmüştür. 1906-1908 arası yıllar bürokratik tahkikat ve saha incelemesiyle geçmiştir. Bakanlıklar arasındaki bu kriz üzerine dosya, merkezdeki üst kurullar ile taşradaki askeri birlikler ve maarif arasında uzun bir yazışma sürecine girmiştir.

Mart 1907'de Maarif nazırı, bu satışla ilgili ordunun Hazine arazisi muafiyeti tezine karşı 1883 tarihli eski bir padişah iradesini kanıt göstererek, imar kanunundaki okul kesintisi hükmünün kesin olduğunu ve devlet arazilerini de kapsadığını ileri sürerek arsa yeri ayrılmasında ısrar etmiştir.

Nisan-Haziran 1908'de Dördüncü Ordu, Samsun'daki komisyondan getirttiği resmi imar haritasını merkeze sunarak arazinin büyük dönümler halinde değil, ikişer üçer yüz arşınlık ufak ufak parseller halinde doğrudan mahalle düzeninde satıldığını kabul etmiştir.

10 Ağustos 1908 tarihinde (II. Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra) Muhasebe Dairesi İkinci Şubesi, krizin seyrini değiştiren mali denetim muhtırası kaleme almıştır. Müfettişler, nazırlıkların yıllardır arsa büyüklüğü tartıştığını ancak arazinin çok büyük bir kısmının zaten satılmış olduğunu tespit ederek, İstihkam ve İnşaat Dairesine bugüne kadar satılan parsellerden gelen paranın nerede olduğunu, Samsun'da seferî cephanelik ile Erzurum tahkimatı için harcanıp harcanmadığını sormuştur

Konu, 10 Şubat 1909 tarihinde Harbiye Nezareti'nin yazışmalarıyla çözüme kavuşmuştur. Harbiye Nezareti, İmar Kanunu'nun okul payı zorunluluğu ve bölgede 160'tan fazla parselin satıldığını ve büyük bir mahalle kurulduğunu kabul ederek, çocukların mektep ihtiyacını haklı bulmuştur. Sonuçta Harbiye Nezareti, henüz satılmamış olan boş arazilerden okul yeri vermeyi kabul etmiş, ancak Maarif Nezareti'ne arsanın kesinlikle satılmayacağı, üzerine derhal mektep inşa edeceği ve gerekli

öğretmenleri atayacağına dair söz vermesini istemiştir. Ayrıca Maarif Nezareti'ne projede kaç arşınlık bir okul yeri lazım olduğunun bildirilmesini isteyerek ve mektep yeri ayrılacağını bildirmiştir. Samsun Maarif Müdüriyeti, gerekli bilgileri göndermiştir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

BOA, ML.EEM., 771-5; BOA, MF.MKT., 865-39; BOA, MF. MKT. 866-43

Kitaplar

Akgündüz, A. (1990). *Osmanlı kanunnameleri ve hukuki tahlilleri* (Cilt 1). İstanbul.

Akyıldız, A. (1993). *Tanzimat dönemi Osmanlı merkez teşkilâtında reform (1836-1856)*. Eren Yayıncılık.

Aydın, M. A. (1996). *İslam ve Osmanlı hukuku araştırmaları*. İz Yayıncılık.

Sivridağ, A., Yekeler, N., & Kırca, E. (Haz.). (2014). *Tanzimat sonrası arazi ve tapu - 35 numaralı Kanun-ı Kalemiye defteri - 40 numaralı Kanunnâme-i Arazi defteri (Transkripsiyon / Tıpkıbasım)* (Yayın No: 214). Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı.

Süleyman Sudi. (1307). *Defter-i muktesid* (Cilt 1). İstanbul.

Şahin, C. (2012). *Osmanlı toprak sistemi hakkında genel bir değerlendirme*. Ankara.

Ünal, U. (Proje Yön.). (2014). *Tanzimat sonrası arazi ve tapu - 35 numaralı Kanun-ı Kalemiye defteri - 40 numaralı Kanunnâme-i Arazi defteri*. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları.

Kitap Bölümleri

Aydın, M. A. (1991). Arazi kanunnâmesi. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde (Cilt 33, s. 346). TDV Yayınları.

Çelik, Y. (2009). Serasker. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde (Cilt 36, s. 547–549). TDV Yayınları.

İpek, N. (2012). Kuruluşundan Cumhuriyete Canik sancak merkezi Samsun şehri. C. Yılmaz (Ed.), *Samsun* içinde (s. 163–226). Samsun.

Karaca, A. (1995). Hamidiye Hafif Süvari Alayları hakkında bazı tesbitler (1890-1900). *Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı içinde* (s. 309-318). Marmara Üniversitesi Yayınları. İstanbul.

Özcan, A. (1991). Bâb-ı Seraskerî. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde (Cilt 4, s. 364). TDV Yayınları.

Yörük, S. (2015). Osmanlı döneminde Samsun ve çevresine yönelik ulaşım ve kalkınma projeleri. O. Köse (Ed.), *Geçmişten günümüze Samsun/Canik ve değerleri-I* içinde. Canik Belediyesi Kültür Yayınları.

Makaleler

Atabey, F. (2020). Birinci Dünya Savaşı'nda Filistin-Suriye Cephesi'ne ilişkin belgeler ışığında genel bir değerlendirme. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, (66), 63–90.

Erler, M. Y., & Edinsel, K. (2011). Samsun'da tütün üretimi (1788-1919). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, *4*(18), 230–247.

İpek, N. (2020). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Trabzon'da kamu görevlileri. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, (29), 29–86.

Kenanoğlu, M. M. (2006). 1858 Arazi Kanunnamesi ve uygulanması. *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, (1), 107–138.

Koşun, S., & Büyükkılıç, S. (2023). Kentsel müdahale ve tarihî yapı ilişkisi üzerine bir değerlendirme: Samsun İlkadım'da Yalı Cami. *Mimarlık*, (439), 65–71.

Köse, B., & Dönmez, Y. (2021). Mahalle ölçeğinde kültürel değerlerin kent kimliğine etkileri: Kale Mahallesi-Samsun. *Kent Kültürü ve Yönetimi Dergisi*, *14*(4), 1156–1190.

Mizrab, A. N. (2025). XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin askerî yapılarından Kerkük Kışlası. *SAVSAD Savunma ve Savaş Araştırmaları Dergisi*, *35*(2), 269–293.

Şanlı, B., & Okumuş, A. (2025). Mustafa Haşim Paşa'nın Hüdavendigar vilayeti adliye müfettişliği (1886). *Karadeniz Araştırmaları*, *22*(86), 728–748.

Tezler

Acar, K. (2002). *Seraskerlikten Harbiye Nezareti'ne: Türkiye'de Genelkurmay Başkanlığı ve Milli Savunma Bakanlığı'nın temeli* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Dalğın, Y. (2019). *II. Mahmud devri askerî yapılarından Davud Paşa Kışlası* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İçli, H. H. (2025). *Dördüncü Ordu-yı Hümayunu* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İnternet Kaynakları

Türkiye Madenciler Derneği. (t.y.). *Arazi kanunu (01.01.1858)*. https://turkiyemadencilerdernegi.org.tr/kanunlar/ adresinden edinilmiştir.

BÖLÜM 2

SELANİK İSKELESİNDE FRANSIZ TİCARİ VARLIĞI (1644-1799): KURUMSAL AKTÖRLER, ARACILAR VE TİCARİ AĞLARI

Hanife ÇAVDAR[1]

Giriş

1430 yılında Osmanlı hâkimiyetine giren Selanik (Delilbaş, 1963; Kayapınar, 2022) Doğu Akdeniz'in önemli ticaret ve liman kentlerinden biri olma özelliğini uzun yıllar korumuştur (Kayapınar, 2022). Kentin bu konumunu kazanmasında, Adriyatik'ten İstanbul'a uzanan ve Balkanlar ile Akdeniz dünyası arasında bağlantı sağlayan Via Egnatia güzergâhı belirleyici rol oynamıştır. Osmanlı Devleti döneminde söz konusu güzergâhın işlevi yeniden şekillenmiş; Makedonya ve Bulgaristan başta olmak üzere Balkan hinterlandını Selanik limanı aracılığıyla Marmara ve Akdeniz ticaret ağına bağlayan temel ulaşım ve ticaret hattına dönüşmüştür (Ortaylı, 1999). Bu gelişmeyle Selanik, yalnızca bölgesel bir liman kenti değil, Balkanlar'dan sağlanan tarımsal ve ticari ürünlerin uluslararası pazarlara ulaştırıldığı önemli bir dağıtım merkezi hâline gelmiştir.

İdari bakımdan Rumeli Eyaleti'ne bağlı önemli bir sancak merkezi olan Selanik (Tuğlacı, 1985) Ege Denizi'nde Therme

[1] Dr., Bağımsız Araştırmacı, Tarih, ORCID: 0000-0002-0507-5795.

Körfezi'nin kuzey ucunda, Vardar Nehri'ne yakın konumuyla Osmanlı ticaret sisteminde stratejik bir ulaşım ve ticaret merkezi olarak işlev görmüştür (Kıel, 2009). Adriyatik'ten Karadeniz'e ve Tuna'dan Ege'ye uzanan ana yolların kavşak noktasında bulunması sayesinde bölgesel bir transit liman karakteri kazanmıştır. Bu konum, kentin yalnızca yerel değil, aynı zamanda uluslararası ticaret ağlarıyla da bütünleşmesini sağlamıştır (Gounaris, 1994). Selanik'in iç ticareti ve hinterlandı ile kurduğu bu ticari bağ, zamanla bölgesel panayırları besleyen güçlü bir ticaret ağının oluşmasına zemin hazırlamış (Mazower, 2006; Gounaris, 1994) özellikle Pirlepe ve Serez gibi merkezlerde düzenlenen yıllık büyük panayırlar bu yapının önemli unsurları olmuştur (Gounaris, 1994).

Coğrafi konumu ve geniş hinterlandı sayesinde Selanik, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin Avrupa ile yürüttüğü ticarette öne çıkan limanlardan biri olmuştur. İran savaşlarının Anadolu ticaret yolları üzerindeki etkileri, Avrupa ekonomisindeki genişleme ve Akdeniz ticaretindeki yön değişiklikleri, Rumeli limanlarının önemini artırırken Selanik de bu gelişmelerden doğrudan etkilenmiştir. İzmir'in özellikle XVIII. yüzyılda Doğu Akdeniz ticaretindeki ağırlığı belirginleşmekle birlikte, Selanik; Balkan hinterlandına açılan konumu, liman kapasitesi ve farklı ticaret yollarını birbirine bağlayan yapısı sayesinde Batı ve Kuzey Avrupa ile yürütülen ticarette önemini korumuştur. Bu durum, Fransa, İngiltere, Hollanda, Mısır, Suriye ve Karadeniz limanlarından gelen gemilerin Selanik'e uğramasında da açıkça görülmektedir (Mazower, 2006).

Selanik'in bu ticari potansiyeli, yabancı tüccarlar açısından da önemli fırsatlar sunmuştur. Özellikle Fransız tüccarlar, XVII. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı Devleti ile Fransa arasında tesis edilen diplomatik ve ticari ilişkilerin sağladığı imkânlardan yararlanarak Selanik'te etkin bir ticari varlık oluşturmuşlardır (Peşevska, 2010; Mazower, 2006). Ahidnamelerle güvence altına

alınan ticari imtiyazlar, Fransız tüccarların liman üzerinden yürüttükleri faaliyetlerin hukuki zeminini oluştururken, bu faaliyetlerin sürdürülebilirliği yalnızca söz konusu imtiyazlara değil; konsoloslar, yerel aracılar ve Osmanlı idari görevlileri arasında kurulan ilişkilerin işleyişine de bağlı olmuştur. Dolayısıyla Selanik'teki Fransız ticaretini yalnızca ihraç ve ithal edilen emtia üzerinden değerlendirmek, bu ticari yapının kurumsal ve hukuki boyutunu açıklamak açısından yeterli değildir.

Selanik üzerine farklı dillerde kaleme alınmış zengin bir literatür bulunmaktadır. Bu çalışmalar, şehrin kuruluşundan XX. yüzyıla kadar uzanan tarihsel gelişimini farklı ölçeklerde ele almakta; uzun dönemli şehir tarihi araştırmalarından belirli tematik alanlara odaklanan incelemelere kadar geniş bir yelpazeye yayılmaktadır. Bu kapsamda Selanik'in liman kenti niteliği, ticaret hacmi, üretim yapısı ile farklı etnik ve dinî grupların ekonomik hayattaki rolleri literatürde önemli bir yer tutmaktadır.

Selanik'in şehir tarihi ve idari yapısına odaklanan çalışmalar, kentin tarihsel gelişimini farklı dönemler üzerinden değerlendirmektedir. Bu kapsamda Melek Delilbaş ve Osman Öndeş, Selanik'in tarihsel sürekliliğine ilişkin genel bir çerçeve sunarken (Delilbaş, 1963; Öndeş, 1972); Levent Kayapınar şehri kuruluşundan itibaren bütüncül bir şehir tarihi perspektifi içerisinde ele almaktadır (Kayapınar, 2022). Meropi Anastassiadou ise özellikle Tanzimat sonrasına odaklanarak Selanik'in idari ve ekonomik dönüşümünü ayrıntılı biçimde incelemektedir (Anastassiadou, 2010).

Selanik'in liman ve ticaret tarihi üzerine yapılan araştırmalar ise kentin ekonomik gelişimini farklı yönleriyle ortaya koymaktadır. Basil C. Gounaris ve Mark Mazower, Selanik'i Doğu Akdeniz liman kentleri bağlamında değerlendirerek şehrin sosyal ve ekonomik yapısına ilişkin önemli tespitlerde bulunmaktadır Gounaris, 1994; Mazower, 2006). Neslihan Ünal, Selanik ile İzmir'i karşılaştırmalı

bir yaklaşımla ele alarak iki liman kentinin ekonomik ve mekânsal gelişimini mukayeseli biçimde incelemektedir (Ünal, 2015). Selahattin Bayram ise XIX. yüzyılın sonlarında Selanik Limanı'nın modernleşme sürecini ve artan ticaret hacminin liman altyapısında meydana getirdiği dönüşümü ortaya koymaktadır (Bayram, 2017). Benzer şekilde İngiliz konsolosluk raporlarına dayanan çalışmalar da XIX. yüzyılın sonlarında Selanik limanında yoğunlaşan ticari faaliyetleri ve Britanya ile kurulan ekonomik ilişkileri açıklamaktadır (Aksoy, 2023).

Bunun yanında belirli üretim sektörleri ve ticari aktörlere odaklanan tematik çalışmalar, Selanik'in ekonomik yapısının farklı yönlerini aydınlatmaktadır. Kentin yünlü dokumacılığı, Yahudi cemaatinin ekonomik faaliyetleri ve liman üzerinden yürüyen ticaret ağları üzerine yapılan araştırmalar önemli katkılar sunmakla birlikte (Kolçak, 2005; Kolçak, 2008) mevcut literatürün önemli bir bölümü, Selanik'in genel şehir tarihi, ekonomik ve sosyal yapısı ya da XIX. yüzyılda yoğunlaşan ticari gelişmelere odaklanmaktadır (Çakılcı 2021).

Buna karşılık XVII. yüzyıl ortalarından XVIII. yüzyıl sonlarına kadar Selanik'teki Fransız ticaret ağının kurumsal işleyişi; konsolosluk teşkilatı, yerel aracılar, gümrük uygulamaları, ticari uyuşmazlıklar ve ahidnamelerle tanınan imtiyazların uygulamadaki yansımaları Osmanlı arşiv belgeleri temelinde bütüncül olarak ele alınmamıştır. Dolayısıyla Fransız ticari varlığını şekillendiren hukuki, kurumsal ve idari mekanizmaları birlikte değerlendiren çalışmalar literatürde sınırlı kalmıştır.

Bu çalışma, Selanik iskelesindeki Fransız ticari varlığını 1644-1799 yılları arasında Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan Düvel-i Ecnebiye Defterleri başta olmak üzere arşiv kaynakları ışığında inceleyerek bu boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır. Araştırmada Fransız tüccarları ve konsolosları yalnızca ticari aktörler olarak değil, ticari imtiyazların korunması, ahidname

hükümlerinin uygulanması ve Osmanlı idari mekanizmasıyla yürütülen ilişkilerin başlıca temsilcileri olarak değerlendirilmektedir. Bu çerçevede çalışma, Selanik'teki Fransız ticari varlığının ahidname hükümleriyle şekillenen hukuki çerçeve içerisinde; konsoloslar, tercümanlar, simsarlar ve yerel ortaklar aracılığıyla örgütlenen, ancak gümrük uygulamaları, taşra müdahaleleri, güvenlik sorunları ve borç uyuşmazlıkları nedeniyle sıklıkla merkezî müdahaleye konu olan çok katmanlı bir ticaret rejimi oluşturduğunu ileri sürmektedir. Dolayısıyla Fransız tüccarları ve konsolosları, yalnızca ticari aktörler olarak değil; imtiyaz rejiminin uygulanması, korunması ve sürdürülmesinde belirleyici kurumsal temsilciler olarak değerlendirilmelidir.

Araştırma ağırlıklı olarak Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan Bab-ı Asafi Divan-ı Hümayun Sicilleri Düvel-i Ecnebiye Defterleri (A.DVN.DVE.d 26/1, 27/2, 28/3, 30/5, 34-2/11), Mora Ahkâm Defteri (A.DVNS.AHK.MR.d 1) ile Ali Emiri ve Cevdet tasniflerindeki ilgili belgeler üzerine kuruludur. Kullanılan malzeme, Fransız tüccarların ve konsolosların Osmanlı merkezine ilettikleri talepler, şikâyetler, berat teyitleri, gümrük ihtilafları, güvenlik sorunları ve borç-alacak uyuşmazlıkları üzerinden okunmuştur. Dolayısıyla çalışmanın ortaya koyduğu tablo Selanik'teki Fransız ticaretinin tamamını değil; daha çok hukukî ihtilaflara, merkeze yapılan başvurulara veya kayıt altına alınmış müdahalelere konu olan kesitlerini yansıtmaktadır. Bundan dolayı çalışma gündelik ticaretin tümünü değil, sorunların, imtiyazların ve merkez-taşra ilişkilerinin görünür hale geldiği kesitleri değerlendirmektedir. Bu durum, çalışmanın temel sınırlılıklarından biri olmakla birlikte, imtiyaz rejiminin uygulamadaki işleyişini ve merkez-taşra ilişkilerinin hangi koşullarda görünür hâle geldiğini izlemeye imkân sunmaktadır.

Selanik’te Fransız Konsolosluk Teşkilatı ve Ticari Aktörler

Osmanlı-Fransız ticari ilişkilerinin temelleri XVI. yüzyılda şekillenmiş ve bu ilişkilerin hukuki zemini, Fransızlara tanınan kapitülasyonlar ile oluşturulmuştur (Bağış, 1983; Kütükoğlu, 1974; Kütükoğlu, 1999). Kapitülasyonların ilk olarak hangi tarihte verildiği konusunda literatürde farklı görüşler bulunmaktadır. İnalcık, Kanuni Sultan Süleyman dönemine atfedilen 1536 tarihli kapitülasyonların Memlüklere tanınan imtiyazların yenilenmiş bir biçimi olduğunu, 1536 tarihli ahidnamenin orijinal nüshasının bulunmaması nedeniyle Fransızlara verilen ilk genel nitelikli ahidnamenin 1569 tarihli olduğunu ileri sürmektedir (İnalcık, 2000a). Buna karşılık Kütükoğlu, Fransızlara verilen ilk ahidnamenin Kanuni döneminde düzenlendiğini, bunu daha sonraki ahidnamelerde yer alan atıflar ve dönemin yazışmalarının desteklediğini belirtmektedir (Kütükoğlu, 1974). Bu tartışmadan bağımsız olarak XVI. yüzyıldan itibaren Fransızlara tanınan ticari imtiyazlar, Osmanlı limanlarında kurumsal bir Fransız ticari varlığının gelişmesine zemin hazırlamıştır.

Osmanlı Devleti'nin başta Fransa olmak üzere çeşitli Avrupa devletlerine tanıdığı ticari imtiyazlar, bu devletlerin Osmanlı liman kentlerinde kalıcı ticari teşkilatlar kurmalarına imkân sağlamıştır. Fransızlara tanınan elçi bulundurma, önemli liman şehirlerine konsolos tayin etme (Boogert, 2014; Kütükoğlu, 1999); düşük gümrük vergilerinden yararlanma ve belirli mallarda ticaret serbestisine sahip olma gibi ayrıcalıklar, Fransız ticaretinin kurumsal bir yapı içerisinde gelişmesini mümkün kılmıştır (Kütükoğlu, 1999). Bu imtiyazlar yalnızca ticaret hacmini artırmamış, aynı zamanda Selanik'te konsolosluk teşkilatı etrafında örgütlenen kalıcı bir Fransız ticaret topluluğunun oluşmasına da zemin hazırlamıştır.

Fransızlar, Selanik'te XVII. yüzyılın ortalarından itibaren kurumsal bir konsolosluk teşkilatı oluşturan Avrupa devletleri arasında yer almışlardır (Mazower, 2006). Selanik'teki Fransız konsolosluğunun kuruluş tarihi konusunda literatürde tam bir görüş birliği bulunmamaktadır. Bazı araştırmacılar kuruluşu 1680 (Peşevska, 2010), bazıları 1685 (Peşevska, 2010; Mazower, 2006; Ünal 2015), bazıları ise 1688 yılına tarihlendirmektedir (Peşevska, 2010). Bu kayıtlar, Selanik'teki Fransız konsolosluk teşkilatının XVII. yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıktığı yönündeki yaygın kabulün yeniden değerlendirilmesini gerektirmektedir. Osmanlı arşiv belgeleri, Selanik'te 1644 yılı itibarıyla beratla tayin edilmiş bir Fransız konsolosunun bulunduğunu göstermektedir. Dolayısıyla Fransız konsolosluk teşkilatının literatürde belirtilenden daha erken bir tarihte faaliyette olduğu anlaşılmaktadır.

Fransa Nişan defterinde, Selanik'te görev yaptığı açıkça kayıt altına alınan ilk Fransız konsolosu Baltazar Dales'tir[2]. Dales'e evâhir-i Cemaziyelevvel 1054 (26 Temmuz-4 Ağustos 1644) tarihinde konsolosluk beratı verilmiştir (Genç 2014). Bunu takiben, evâsıt-ı Şaban 1060 (9-18 Ağustos 1650) tarihli kayıtlarda Arnod adlı bir diğer Fransız konsolosun ismine rastlanmaktadır (BOA, A.DVN. DVE.d, 30/5, hk. 87, s. 32). XVII. yüzyılın sonlarına gelindiğinde ise, evâhir-i Safer 1097 (17-29 Ocak 1686) tarihinde Selanik'te görev yapan konsolosun vefatı üzerine, yerine Cak Galiz'in konsolos olarak tayin edilmiştir (Karakoyun, 2014).

XVIII. yüzyılda konsolosluk görevlerinde daha sık değişim görülmektedir. Bu çerçevede Antoni Arnod'un görev süresinin sona ermesinin ardından 1724 yılında Cozef Karabetliden De Kaladiye konsolos olarak tayin edilmiştir (BOA, A.DVN. DVE.d, 27/2, hk. 235, s. 57). Yaklaşık üç yıl İzmir'de Fransız konsolosluğu görevinde

[2] Fransız konsoloslarının isimleri, Osmanlı arşiv belgeleri içerisinde yer alan Düvel-i Ecnebiye Defterleri'ndeki yazılış biçimleri esas alınarak aktarılmıştır.

bulunan De Kaladiye'nin görev süresinin tamamlanması üzerine 1727 yılında Bayla Selanik konsolosu olmuştur (BOA, A.DVN. DVE.d, 27/2, hk. 246, s. 59). Bayla'nın vefatının ardından 1737 yılında Peter Toma göreve getirilmiş (BOA, A.DVN. DVE.d, 27/2, hk. 327, s. 81), onu 1748'de De Çonvil (BOA, A.DVN. DVE.d, 27/2, hk. 384, s. 95), 1753'te Canluviz Karanbo (BOA, A.DVN. DVE.d, 27/2, hk. 412, s. 99) ve 1756'da Möso De Van takip etmiştir (BOA, A.DVN. DVE.d, 27/2, hk. 478, s. 113). Möso De Van'a 1757 yılında yeniden berat verilmesi, bazı konsolosların görev sürelerinin uzatıldığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir (BOA, A.DVN. DVE.d, 27/2, hk. 488, s. 115).

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında da konsolosluk görevinde belirli aralıklarla değişiklikler devam etmiştir. Möso De Van'ın vefatının ardından 1773 yılında De Mor (BOA, A.DVN. DVE.d, 27/2, hk. 573, s. 131), 1774'te Alahti (BOA, A.DVN. DVE.d, 27/2, hk. 581, s. 132) ve 1779'da Sinmarsil konsolosluk görevine getirilmiştir (BOA, A.DVN. DVE.d, 27/2, hk. 635, s. 140). 1786 yılında Kozineri'nin tayini ile devam eden süreçte (BOA, A.DVN. DVE.d, 27/2, hk. 675 s. 146), 1792 yılında beratının yenilenmesi, görev sürelerinin belirli aralıklarla yeniden tasdik edildiğini ortaya koymaktadır (BOA, A.DVN. DVE.d, 27/2, hk. 739, s. 157). Kozineri'nin azledilmesinin ardından, asıl konsolos tayin edilinceye kadar 1793 yılında Repol (BOA, A.DVN. DVE.d, 30/5, hk. 1087, s. 174) ve 1795 yılının mart ayında Lazar Koko adlı tüccarlar konsolos vekili olarak görevlendirilmiştir (BOA, A.DVN. DVE.d, 30/5, hk. 1146, s. 188). Nihayetinde 1795 yılının haziran ayında Kalis konsolos olarak tayin edilmiş (BOA, A.DVN. DVE.d, 27/2, hk. 756, s. 160), onun Fransa'da bulunması nedeniyle 1798'de Fransuva Navrina vekâleten bu görevi yürütmüştür (BOA, A.DVN. DVE.d, 30/5, hk. 1596, s. 278).

XVIII. yüzyıl boyunca konsolosluk görevlerinde görülen bu düzenli tayinler, Selanik'teki Fransız konsolosluğunun süreklilik

kazanan kurumsal bir yapıya dönüştüğüne işaret etmektedir. Konsolosların görev sürelerinin beratlarla yenilenmesi ve gerektiğinde konsolos vekillerinin görevlendirilmesi ise, teşkilatın kişisel ilişkilerden ziyade belirli bir idarî düzen içerisinde işlediğini ortaya koymaktadır.

Selanik'teki Fransız konsolosluk teşkilatının gelişimine paralel olarak, konsolosların görev ve yetkileri de ahidnameler ile beratlarda ayrıntılı biçimde düzenlenmiştir. Örneğin 26 Temmuz-4 Ağustos 1644 tarihinde Baltazar Dales'e verilen Selanik konsolosluğu beratında, görevi "Atina ve Ağrıboz ve Zeytun ve Golos ve Selanik ve Semendire ve Kavala ve anlara tâbi' olan iskelelere gelüp giden Françe tâcirlerinin vâkı'olan ahvâllerin görmek içün" şeklinde ifade edilmiştir. 9-18 Ağustos 1650 tarihli berat kaydında ise konsolosun görevi "Medine-i Selanik'te mütemekkin ve gelip giden Françe tüccarının umûr ve mesâlihini görmek" şeklinde açıklanmıştır. Bu kayıtlar, Selanik konsoloslarının görev alanının yalnızca diplomatik temsil ile sınırlı olmadığını; Fransız tüccarlarının hukuki korunması, ticari faaliyetlerinin gözetimi ve Osmanlı idari makamlarıyla ilişkilerinin yürütülmesini de kapsadığını göstermektedir (BOA, A.DVN. DVE.d, 27/2, hk. 87, s. 32).

Fransız konsolosları, bulundukları bölgelerde mahalli idarecileri karşısında kendi ülkesinin ve tebaasının haklarını savunup onları temsil etmekle; aynı zamanda Marsilya Ticaret Odası'nı temsil eden ulusal bir ticaret mercii olarak, kendi ticaret bölgesindeki Fransız tüccarlar üzerinde idari bir otorite kurmakla görevliydi (Greene, 2019). Yaşadıkları ticari sorunları ilk olarak yereldeki konsolos vasıtasıyla çözmeyi amaçlayan Fransız tüccarlar, taşrada netice alamadıkları takdirde İstanbul'daki elçilik kanalıyla merkezden ferman çıkartma yoluna giderlerdi (Yazar, 2016).

Beratlarda konsolosların görev ve yetkilerinin yanı sıra, seyahatlerine ilişkin birtakım imtiyaz ve güvencelere de yer

verilmiştir (Demiryürek, 2010). Nitekim 1792 tarihli bir kayıtta Selanik konsolosunun İstanbul'a veya Fransa'ya gitmek istemesi durumunda yerine bir vekil tayin edebileceği ve seyahatleri sırasında kendisi, adamları ve eşyasına müdahale edilmemesi, ihtiyaç duyduğu yiyecek ve diğer malzemeleri bedeli karşılığında temin edebilmesine ve vergilerden muaf tutulması gerektiği belirtilmiştir (BOA, A.DVN. DVE.d, 30/5, hk. 1039, s. 162).

Selanik'te görev yapan Fransız konsoloslarına verilen beratlarda, yalnızca konsolosların görevleri değil, tüccarların uyması gereken kurallar da belirtilmiştir. Bu çerçevede tüccarların sorunlarında konsolosa başvurmaları ve onun otoritesine tabi olmaları, mallarını kaydettirmeleri ve limandan ayrılırken adet ve kanun üzere alınan vergilerle birlikte (Genç, 2014) baylac adı verilen konsolosluk hakkını (Kütükoğlu 1974; Kütükoğlu 1999) ödemeleri gerektiği açıkça ifade edilmiştir (Genç, 2014). Bu durum, konsolosların ticari düzen üzerindeki denetleyici rolünü ortaya koymaktadır.

Konsolosluk teşkilatının kurumsallaşmasıyla birlikte Selanik'teki Fransız ticaret topluluğunun nüfusu ve ekonomik etkinliği de giderek artmıştır. 1698 yılına kadar Selanik'te Fransız varlığı oldukça sınırlı kalmış; kentte yalnızca konsolos, 1694'te gelen bir cerrah ve konsoloslukta yaşayan bir Fransız'ın bulunduğu bilinmektedir. Buna rağmen konsolosların Selanik ticaretinin kârlılığına ilişkin yönlendirmeleri zamanla etkili olmuş (Ünal, 2015); XVIII. yüzyılın başlarından itibaren Selanik'teki Fransız varlığı artmıştır. 1700-1715 yılları arasında limana yanaşan Fransız gemilerinin sayısı ve kentteki ticaret temsilcilerinin artışı bu gelişmenin somut göstergelerindendi (Peşevska, 2010).

Fransız İhtilali'ne kadar geçen süreçte Selanik'teki ticari faaliyetlerin liderliğini, tüm bölgeden mal toplayan ve bir yandan da Ege kıyıları ile adalarından kaçak buğday yükleyen Fransız tüccarlar üstlendi (McGowan, 2004). 1721'e gelindiğinde ise; sekiz Fransız

evinin yanı sıra hizmetkârlar, bir fırıncı han işletmecisi ve bir terzi de dahil olmak üzere kentteki Fransız nüfusu on yediye ulaştı. Levant Şirketi'nin bir İngiliz temsilcisinin 1718'de kente gelişi ve aynı yıl Osmanlı-Venedik Savaşı'nın sona ermesiyle yaşanan ticari patlama, Selanik'e gittikçe daha fazla Avrupalı yerleşik ve tüccar çekti. Yüzyılın ortasına gelindiğinde Selanik'te; Venedik, Napoli, Toskana, Ragusa ve Hollanda temsilcilikleri açılmış, bunları kısa süre sonra İsveç, Danimarka, Avusturya, İspanya ve Prusya izlemişti (Mazower, 2006). Yine bu dönemde (XVIII. yüzyıl ortası), Selanik iskelesine uğrayan gemilerin dörtte üçü Fransızlara aitti (McGowan, 2004) ve kentte doğrudan Fransızlara ait dokuz ticarethane faaliyet gösteriyordu (Özkaya, 2020,). Fransız nüfusundaki bu artış, Selanik'in XVIII. yüzyılda Fransız ticaret ağındaki öneminin arttığını göstermesinin yanı sıra, konsolosluk teşkilatının ve ticari temsil mekanizmasının da daha kurumsal bir yapıya kavuştuğuna işaret etmektedir.

Konsolosluk teşkilatının işleyişinde önemli rol oynayan bir diğer grup ise tercümanlar ve hizmetkârlardı. Elçiler ve konsoloslar, Osmanlı topraklarında faaliyetlerini sürdürebilmek için büyük ölçüde tercümanlara ihtiyaç duymaktaydılar (Demiryürek & Yazar 2017). Tercümanlar, berat ile görev yapan ve çeşitli imtiyazlara sahip olan görevlilerdi (İnan, 1996; Kütükoğlu, 1999). Bu imtiyazlar arasında vergi muafiyeti ve seyahat özgürlüğü öne çıkmakta olup tercümanların oğulları ve hizmetkârları da bu haklardan yararlanmaktaydı. Bu durum, tercümanların konsolosluk sistemi içinde ayrıcalıklı bir konuma sahip olduklarını göstermektedir (Boogert, 2014; İnan, 1996).

Merkezden gönderilen yazışmalarda tercüman ve hizmetkârların sahip oldukları imtiyazların uygulanmasının sağlanmasına yönelik düzenlemeler kayda değerdir. Selanik kadısına gönderilen bazı kayıtlarda tercümanlara bağlı hizmetkârlardan cizye, avarız ve diğer örfi vergilerin talep edilmemesi gerektiği belirtilerek,

bu kişilerin beratlarında yer alan muafiyet esaslarına uygun şekilde korunmaları istenmiştir (BOA, A.DVN. DVE.d, 30/5, hk. 1399, s. 241; BOA, A.DVN. DVE.d, 30/5, hk. 1446, s. 249). Bununla birlikte söz konusu kayıtlarda yalnızca vergi muafiyetine değil, aynı zamanda hizmetkârların seyahatleri sırasında sahip oldukları eşya ve hayvanlarına müdahale edilmemesi, ihtiyaç duydukları yiyecek ve diğer gerekli malzemeleri narh üzerinden temin edebilmeleri gibi hususlara da yer verildiği görülmektedir (BOA, A.DVN. DVE.d, 34-2/11, hk. 1969, s. 296; BOA, A.DVN. DVE.d, 34-2/11, hk. 2076, s. 303; BOA, A.DVN. DVE.d, 30/5, hk. 1442, s. 249). Böylece konsolosluk çevresine tanınan imtiyazların yalnızca mali yükümlülüklerle sınırlı olmadığını, aynı zamanda seyahat ve iaşe güvenliğini de kapsadığını ortaya koymaktadır. Söz konusu belgeler, mevcut muafiyetlerin hatırlatılması ve bunların uygulanmasının sağlanmasına yönelik düzenlemeler niteliğindedir.

Ayrıca Fransız tüccar, tercüman ve hizmetkârların seyahatleri sırasında karşılaşabilecekleri engelleri önlemek amacıyla emr-i şerif veya yol emri adı verilen düzenlemeler yapılmıştır (Demiryürek, 2010). Bu emirlerde, söz konusu kişilerin gidiş ve gelişlerine müdahale edilmemesi, faaliyetlerinin engellenmemesi ve kendilerinden vergi talep edilmemesi gerektiği açıkça ifade edilmektedir. Bu tür düzenlemelerin, çoğu zaman belirli bir ihlale karşılık verilmesinden ziyade, seyahat öncesinde güzergâh üzerindeki görevlilere yönelik bir tembih ve hatırlatma niteliği taşıdığı anlaşılmaktadır (BOA, A.DVN. DVE.d, 34-2/11, hk. 624, s. 99; BOA, A.DVN. DVE.d, 34-2/11, hk. 1969, s. 296; BOA, A.DVN. DVE.d, 34-2/11, hk. 2076, s. 303; BOA, A.DVN. DVE.d, 30/5, hk. 726, s. 102; BOA, A.DVN. DVE.d, 30/5, hk. 1115, s. 180; BOA, A.DVN. DVE.d, 30/5, hk. 1576, s. 274).

Dikkat çekici olan hususlardan biri, bazı durumlarda aynı kişi için hem muafiyet emri hem de yol emri düzenlenmiş olmasıdır. Örneğin Selanik'te Fransız konsolosluğu bünyesinde görev yapan

Yakob Koves adlı tercümana ait kayıtlarda, aynı şahsa bağlı bir hizmetkâr için hem muafiyet emri hem de yol emri düzenlendiği görülmektedir. 1797 tarihli bir kayıtta, söz konusu hizmetkârdan cizye, avarız ve diğer örfi vergilerin talep edilmemesi gerektiği belirtilerek berat hükümlerine uygun şekilde korunması istenmiş ve bu doğrultuda bir muafiyet emri çıkarılmıştır (BOA, A.DVN. DVE.d, 30/5, hk. 1446, s. 249). Aynı tarihe ait bir diğer kayıtta ise, aynı hizmetkârın Selanik'ten İstanbul'a, oradan Edirne ve Rumeli iç kesimlerine uzanan seyahati sırasında gidiş ve gelişine müdahale edilmemesi için ayrıca bir yol emri verildiği anlaşılmaktadır (BOA, A.DVN. DVE.d, 30/5, hk. 1450, s. 249). Bu kayıtlar, hizmetkârların yalnızca yerleşik statülerinin değil, seyahat hâlindeki faaliyetlerinin de koruma altına alındığını gösterir. Bu örnekler, konsolosluk görevlilerine tanınan ayrıcalıkların yalnızca görev yaptıkları şehirle sınırlı olmadığını; Osmanlı ülkesindeki seyahatleri sırasında da geçerliliğini koruduğunu göstermektedir. Böylece Fransız ticaret ağının farklı liman ve şehirler arasında güvenli biçimde işlemesi amaçlanmıştır.

Sonuç olarak konsoloslar, tercümanlar, hizmetkârlar ve tüccarlar birlikte değerlendirildiğinde, Selanik'teki Fransız ticari varlığının bireysel girişimlerden ziyade hukuki imtiyazlar, kurumsal temsil mekanizmaları ve Osmanlı idari yapısıyla kurulan ilişkiler üzerine inşa edilmiş örgütlü bir ticaret sistemi içerisinde faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu yapı, Fransız ticaretinin Selanik'te uzun süreli ve sürdürülebilir bir biçimde varlığını korumasının temel unsurlarından birini oluşturmuştur.

Selanik Ticaretinde Aracılık Mekanizmaları: Simsarlar

Selanik ve art alanındaki Fransız ticari ağının taşra pazarlarına ve hammadde kaynaklarına ulaşmasında en önemli aktörlerin başında simsarlar gelmekteydi. Pazar bilgisine sahip yerel aracılar olarak faaliyet gösteren bu simsarlar, ekseriyetle Osmanlı

tebaası olan gayrimüslimlerden seçilmekte ve yabancı tüccarın himayesi altında faaliyet göstermekteydiler (Boogert, 2014). 1740 Fransız ahidnamesi, Fransız tüccarlara istedikleri kimseleri simsar olarak seçebilme hürriyeti tanımış ve bu aracıların hangi milletten olursa olsun görevlerini icra ederken yerel idareciler tarafından engellenmesini yasaklayan hukuki güvence sağlamıştır (Şişman, 2011; Türkhan, 2014). Kapitülasyonlar bu yerel aracılara yabancı tüccarlar gibi tam bir diplomatik muafiyet sağlamamışsa da (Boogert, 2014; Türkhan, 2014), teorik olarak taşradaki keyfi uygulamalara karşı belirli bir hukuki koruma sunmuştur. Nitekim belgelerde sıklıkla hatırlatıldığı üzere; simsarların üzerlerine düşen cizyelerini ve mali güçleri ölçüsünde ödemelerinden sonra kendilerinden kanun dışı ek bir vergi talep edilmesi yasaklanmıştı (BOA, C.HR,175/8724; BOA, AE. SSLM. III, 65/3904).

Dönemin terminolojisinde birer aracı olan simsarlar, kimi zaman geniş anlamda tüccar sınıfı içinde de tanımlanmaktaydı. Simsarları diğer ticari aktörlerden ayıran temel özellik, ellerinde fiziki mal bulundurmamaları; asıl görevlerinin ise tüccar ile müşteri arasında aracılık yapmalarıydı. Bununla birlikte simsarlar, sadece pasif birer aracı değil, aynı zamanda piyasa koşullarından faydalanarak kendi ad ve hesaplarına da ticaret yapan, bu yolla bağımsız kazanç elde eden aktörlerdi (Türkhan, 2014)

Fransız tüccarlar da iç pazarlara ulaşmak ve taşra bürokrasisindeki işlemleri yürütmek için zaman zaman bizzat sahaya inmekle birlikte, ticari faaliyetlerinin önemli bir kısmında simsarların bu yerel uzmanlıklarından, hukuki statülerinden ve geniş ticari şebekelerinden faydalanmışlardır. Ancak bu iş birliği modeli, simsarları taşradaki risklerle de karşı karşıya bırakmıştır. XVIII. yüzyıl boyunca ahidnamelerin sağladığı hukuki korumayı doğrudan aşamayan ve Fransız tüccarın şahsına müdahale edemeyen bazı yerel güç odakları, ticari işleyişi kontrol altına almak amacıyla doğrudan simsarları hedef alan dolaylı bir baskı stratejisi izlemişlerdir.

Simsarların Selanik ve art alanında hammadde iştirası veya nakliye süreçlerinde maruz kaldıkları darb, hapis, gayrimeşru vergi talepleri ve güvenlik zafiyetleri, dönemin taşra idaresindeki idari zafiyetleri yansıtması bakımından dikkat çekicidir. Osmanlı Devleti ise bu ihlallere karşı ahidnamelerde tanınan hakları esas alarak Selanik Mahkemesi'ni bölgesel bir denetim ve başvuru mercii olarak işletmeye çalışmıştır.

XVIII. yüzyılın son çeyreğine ait arşiv vesikaları, Fransız tüccarların Selanik iskelesini başlıca ticaret merkezi olarak seçtiklerini ve bu merkezden hareketle de simsarları vasıtasıyla Selanik hinterlandındaki kırsal pazarlara ve panayırlara uzandıklarını göstermektedir. 1786 tarihli bir kayıt, Selanik'te sakin Fransız tüccar Rinav'ın Fransa'dan getirdiği emtiayı sattıktan sonra bölgenin başlıca ham maddeleri olan pamuk ve ipeği satın almak üzere Pero, Renare ve İsak Selem isimli simsarlarını görevlendirdiğini ortaya koymaktadır. Bu simsarların faaliyet sahası sadece Selanik ile sınırlı kalmamış; Selanik hinterlandının en canlı ticari düğüm noktaları olan Serez ve Eski Zağra kazaları ile buralardaki taşra panayırlarına kadar uzanmıştır (BOA, C.HR, 175/8724).

Aynı döneme ait bir diğer kayıt, Fransız tüccarların Selanik'i ana lojistik merkez olarak kullandıklarını ve topladıkları ham maddeleri Belgrad'dan İstanbul'a kadar uzanan geniş bir ticaret ağı içerisinde sevk ettiklerini göstermektedir. Bu süreçte Menakim Livo isimli bir simsardan yararlanıldığı anlaşılmaktadır. Belgelerde, Selanik merkezli bu tüccarların simsarları taşra mahallerinde ticari amaçla seyahat ettikçe yerel görevlilerin müdahalesine maruz kaldıkları aktarılmaktadır. Bu durum karşısında devletin yerel görevlilere yazdığı emirlerde, 1740 ahidnamesindeki koruyucu hükümleri tekrar etmesi dikkat çekicidir. Devletin bu ısrarlı vurgusu, taşrada simsarların hukuki statüsünü koruma arzusunu gösterse de,

fiili süreç her zaman bu hukuki metin kadar pürüzsüz işlememiştir (BOA, C.HR, 175/8724).

Ahidnamelerle güvence altına alınan hukuki korumanın uygulamada her zaman aynı ölçüde işletilemediğini gösteren örneklerden biri, 1749 yılında Selanik'in ticari hinterlandında yer alan Kavala iskelesinde meydana gelmiştir. Belgeye göre, Kavala'da Fransız tüccarlar adına faaliyet gösteren Anderya isimli simsar, limandaki yapağı vergisini tahsil etmekle görevli Mustafa Çavuş'un asılsız ihbarı üzerine hedef alınmıştır. Müstemen tüccarların satın aldıkları 800 denk yapağının vergisini ödemeden gemilere yüklediğini iddia eden Mustafa Çavuş, davanın tahkiki için görevlendirilen mübaşir ile Kavala dizdarıyla birlikte hareket ederek simsarın haksız yere hapsedilmesine yol açmıştır. Can güvenliği tehdit edilen ve kendisinden zorla para talep edilen simsar, serbest kalabilmek için hem şahsi malından hem de uhdesinde bulunan Fransız tüccarlarına ait nakitlerden yüksek miktarda parayı görevlilere vermek zorunda kalmıştır. İstanbul'daki Fransız elçisinin şikâyeti üzerine haksız yere tahsil edilen meblağın mübaşir ve dizdardan tahsil edilerek simsara iade edilmesi istenmiştir (BOA, A.DVN. DVE.d, 34-2/11, hk. 148, s. 40).

Taşradaki idari ve mali baskı mekanizmaları sonraki yıllarda da benzer bir karakter göstermiş; yerel güç odaklarının Fransız tüccarlar adına faaliyet gösteren simsarları hedef alması, onları sürekli bir güvensizlik ortamıyla karşı karşıya bırakmıştır. Bunun dikkat çekici örneklerinden biri, 1775 yılında Serez kazasında yaşanmıştır. Fransız tüccarlar, Serez ve çevresindeki panayırlardan satın aldıkları emtiayı muhafaza etmek ve ticari işlemlerini yürütmek amacıyla simsarlarını bölgede görevlendirmiş; simsarlar ise malların korunması için manastırları depo ve ikametgâh olarak kullanmışlardır. Ancak dönemin Serez voyvodası Ali Bey, kanun dışı resim talepleri ve çeşitli mali gerekçelerle simsarlar üzerinde baskı kurmuş; Selanik'te gümrüğü ödenmiş mallardan yeniden resim talep

ettiği gibi, Selanik'ten Serez'e gönderilen boş çuvallardan dahi yük başına bir kuruş vergi almıştır. Bununla da yetinmeyerek simsarları kaldıkları manastırlardan çıkarmaya çalışmıştır. Baskılar yalnızca mali taleplerle sınırlı kalmamış; voyvoda çeşitli adlar altında para istemiş ve tüccarların ticari faaliyetlerini doğrudan sekteye uğratmıştır. Üstelik Avusturya ve Fransız tüccarlara simsarlık yapan Dimitri Petro'nun ölümü üzerine, beytülmal emini sıfatını da kullanan Ali Bey fırsattan yararlanarak mahzenleri mühürlemiş ve mallara el koymaya teşebbüs etmiştir. Yapılan tahkikat sonucunda söz konusu emtianın Fransız ve Nemçeli tüccarlara ait olduğu ispatlanmış; bunun üzerine malların sahiplerine iade edilmesi ve simsarların kanun dışı taleplerle rencide edilmemesi istenmiştir (BOA, A.DVN. DVE.d, 34-2/11, hk. 2097, s. 304).

Yerel idarecilerin Fransız ticaret ağına müdahaleleri yalnızca kanun dışı vergi talepleriyle sınırlı kalmamış, zaman zaman simsarlar üzerinde doğrudan fiziki ve mali baskıya da dönüşmüştür. Bu doğrultuda, 1779 yılında Serez ayanı Koçozzade Mustafa Ağa'nın bölgede Fransız tüccarlar adına faaliyet gösteren simsarları hedef aldığı görülmektedir. Ahidnameler Fransız tüccarlara istedikleri kişileri simsar olarak kullanma hakkı tanımasına rağmen, Mustafa Ağa söz konusu simsarları hapsedip tehdit etmiş ve zor kullanarak 1740 kuruşlarını almıştır. Bunun karşılığında belirli miktarda pamuk teslim edeceğini taahhüt etmişse de aradan aylar geçmesine rağmen ne parayı iade etmiş ne de vaat ettiği pamuğu teslim etmiştir. Üstelik düzenlenen temessükün kendi adına değil, maiyetindeki görevliler adına tanzim ettirilmiş olması dikkat çekicidir. Fransız elçisinin şikâyeti üzerine alınan meblağın tahsil edilerek sahiplerine iadesi ve Fransız simsarlarının kapitülasyonlarla güvence altına alınan haklarının korunması yönünde işlem yapılmıştır (BOA, A.DVN. DVE.d, 30/5, hk. 193, s. 29).

Taşra ticaretinde simsarların karşılaştığı riskler sadece idari baskılarla sınırlı kalmamış, karayolu lojistiğinde doğrudan can

güvenliği sorunlarına, hatta bazı yerel yöneticilerin de dahil olduğu ağır güvenlik ihlallerine kadar uzanmıştır. Bunun 18. yüzyıl Selanik hinterlandındaki en çarpıcı örneği Fransız tüccar Liyon'un simsarı Fonorta Sidis'in öldürülmesiyle başlayan ve yıllarca süren hukuk sürecidir. 1785 (BOA, A.DVN. DVE.d, 30/5, hk. 532, s. 73) ve 1786 (BOA, A.DVN. DVE.d, 30/5, hk. 659, s. 93) tarihli birbirini takip eden iki arşiv vesikası, bu olayın gelişimini ve sonrasındaki adli süreci ayrıntılarıyla ortaya koymaktadır. Kayıtlara göre Kavala'da bulunan Fransız tüccar Liyon, Drama nazırı Halil İbrahim'e olan borcunu ödemek amacıyla simsarı Fonorta Sidis vasıtasıyla Kavala'dan Drama'ya 1.500 (bir diğer kayda göre 1.587) yaldız altını göndermiştir. Ancak simsar, Kavala ile Bereketli arasındaki güzergâhta eşkıya saldırısına uğrayarak öldürülmüş, taşıdığı altınlar ise gasp edilmiştir. Yapılan tahkikat sonucunda Kavala mütesellimi Abdullah Ağa, oğlu Mehmet ve bazı adamlarının saldırıyla bağlantılı olduğu ve gasp edilen meblağa el koydukları yönünde bulgulara ulaşılmıştır.

Fransız elçisinin şikâyeti üzerine olaya doğrudan müdahale edilerek gasp edilen paranın sorumlulardan tahsil edilip tüccara iade edilmesi yönünde karar verilmiştir. Ancak davanın sonraki safhası, taşradaki nüfuz ilişkilerinin adalet mekanizmasını nasıl etkileyebildiğini göstermektedir. Soruşturma sürecinde Abdullah Ağa Limni Adası'na sürgün edilmiş, bunun üzerine Liyon da şahitleriyle birlikte davayı Limni naibi huzurunda takip etmek üzere adaya gitmiştir. Ne var ki tüccar adaya ulaştığında Abdullah Ağa'nın üç gün önce serbest bırakıldığı ve İstanbul'a gitmiş olduğu anlaşılmış, böylece dava sonuçlandırılamadan Liyon Kavala'ya dönmek zorunda kalmıştır.

Krizin devam etmesi üzerine davanın Drama'da görülmesine karar verilmiştir. Ancak Fransız tüccar Liyon, Abdullah Ağa'nın Drama'da çok sayıda taraftarı ve nüfuz sahibi destekçisi bulunduğunu, bu nedenle davanın tarafsız biçimde

yürütülemeyeceğini ve hakkını elde etmesinin güçleşeceğini elçiliğe bildirmiştir. Bunun üzerine mesele yeniden değerlendirilmiş ve davanın Selanik'te görülmesine karar verilmiştir.

Selanik kadısına gönderilen hükümde Abdullah Ağa'nın mahkemeye çıkarılması, zimmetinde bulunduğu tespit edilen meblağın eksiksiz şekilde tahsil edilerek Fransız tüccara teslim edilmesi ve davanın gecikmeksizin sonuçlandırılması emredilmiştir. Olayın Selanik Mahkemesi'ne taşınması, meselenin yalnızca bir eşkıyalık vakası olarak değerlendirilmediğini; yerel nüfuz sahiplerinin de dâhil olduğu daha geniş bir hukuk ve güvenlik sorunu olarak ele alındığını göstermektedir. Fransız tüccarlarının taşra ticaretinde yalnızca eşkıya tehdidiyle değil, zaman zaman yerel yöneticilerin de içinde yer aldığı nüfuz ağlarıyla mücadele etmek zorunda kalmaları, ahidnamelerle tanınan hukuki güvencelerin uygulamada sürekli olarak korunmasını gerektirmiştir.

Selanik Ticaret Ağının Yapısı: Emtia Dolaşımı, Lojistik ve Dağıtım Mekanizmaları

Selanik'in ticari önemini şekillendiren başlıca unsurlardan biri, zengin üretim hinterlandını liman aracılığıyla dış pazarlara bağlayan gümrük, lojistik ve dağıtım mekanizmalarıydı. Bu yapının merkezinde ise kentte faaliyet gösteren gümrük idaresi bulunuyordu. Kentin dış ticaret yapısını ve emtia akışını şekillendiren başlıca kurumsal unsurlardan biri gümrük idaresinin ikili yapısıdır. Şehirde, taşradaki tütün üretiminin kontrolü ve vergilendirilmesiyle ilgilenen duhan (tütün) gümrüğü (Yılmaz, 2005) ile ülkeler arası ve dahili ticareti idare eden emtia gümrüğü yer almaktaydı. Özellikle 1781 yılından itibaren Selanik emtia gümrüğünün Sultan I. Abdülhamid Han Vakfı'na dâhil edilmesiyle gümrük gelirleri bu vakfa tahsis edilmiştir. Bu değişiklik, İstanbul merkezî bürokrasisinin liman üzerindeki mali denetimini daha da güçlendirirken, gümrük eminlerinin sorumluluk alanını da artırmıştır. Bu kurumsal yapı

içerisinde gümrük eminleri, limanın vergi düzenini korumak ve vergi kayıplarını önlemek adına en kritik aktörler olarak öne çıkmaktadır. Nitekim dönemin gümrük eminleri, mevcut gümrük binalarının konumu ve sur duvarlarının yıkık dökük yapısı sebebiyle geceleri gemilerden şehir içine yapılan kaçakçılık faaliyetlerinden şikâyet ederek, mali denetimi sıkılaştırmak adına idari merkezlerin fiziki olarak taşınmasını dahi talep etmişlerdir (Çakılcı, 2021).

Gümrük eminlerinin, kâtiplerinin ve gözcülerinin limandaki sıkı denetim ve vergilendirme uygulamaları, Fransız tüccarların ticari faaliyetlerini doğrudan etkilemiş; vergi oranları ve muafiyetler üzerinden gümrük idaresi ile Fransız tüccarlar arasında çeşitli uyuşmazlıkların yaşanmasına zemin hazırlamıştır. Bu nedenle gümrük uygulamaları, yalnızca mali bir mesele olmaktan çıkmış; ahidnamelerle tanınan ticari imtiyazların uygulamada nasıl yorumlandığını ve taraflar arasında hangi noktalarda ihtilafların ortaya çıktığını gösteren başlıca alanlardan biri hâline gelmiştir.

Selanik'in dış ticareti, büyük ölçüde bölgenin tarımsal üretim yapısını yansıtan hammadde ihracatına dayanmaktaydı. Pamuk ve tütün başlıca ihraç kalemlerini oluştururken, yün, hayvan derisi, ham ipek, balmumu ve tahıl da limandan dış pazarlara sevk edilen diğer önemli ürünler arasında yer almaktaydı. İthalat tarafında ise Hint pamukluları ve sömürge ürünlerinin yanı sıra iksirler, saat, ayna, pencere camı ve kırtasiye gibi Avrupa menşeli lüks tüketim malları öne çıkmaktadır (McGowan, 2004).

Selanik'in Fransız ticareti açısından hammadde tedarik merkezi olma niteliği, XVII. yüzyıla uzanan tarihsel bir sürekliliğe sahiptir. 1660 ve 1699 tarihli arşiv kayıtları Fransız kaptanların Selanik iskelesinden tütün (BOA, A.DVN. DVE.d, 28/3, hk. 134, s. 531. ve kahve (BOA, A.DVN. DVE.d, 28/3, hk. 587, s. 166) yüklediklerini göstermektedir; kentin tütün emtiası üzerindeki bu lojistik işlevi, Makedonya hinterlandındaki üretim merkezlerinin dış dünyaya açılım yolları üzerinde müstakil gümrükleme ve dağıtım

merkezleri olarak yükselmesiyle tahkim edilmiştir. Başlangıçta daha çok İstanbul'un tütün ihtiyacını karşılayan bir iç pazar tedarikçisi konumunda olan Selanik, XVII. yüzyılın sonlarından itibaren kurumsallaşan müstakil tütün gümrüğü idaresi ve vergilendirme usulleriyle birlikte küresel pazarlara açılan bir transit kapıya dönüşmüştür. Nitekim 1689 yılına ait Selanik gümrük tahrirlerinde kayıt altına alınan 92.477 okka tütünün yaklaşık %30'unun doğrudan Venedik ve Fransa'ya ihraç edilmesi, bu erken dönem kurumsal dönüşümün somut bir göstergesidir. Kentin tütün ticaretindeki bu merkezî rolü, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında hem aktör çeşitliliği hem de ticaret hacmi bakımından daha gelişmiş bir yapıya kavuşmuştur. Nisan 1777-Mart 1778 tarihli Selanik tütün gümrüğü kayıtları, limandan ihraç edilen toplam tütün miktarının 2.850.484 okkaya ulaştığını belgelemektedir. Söz konusu ihracatın %59'u Mısır pazarına yönelirken, geri kalan kısmının Venedik, Dubrovnik, Fransa ve İsveç gibi geniş bir Avrupa coğrafyasına dağıtılması, Selanik'i Akdeniz dünyasının önemli tütün dağıtım merkezlerinden biri hâline getirmiştir. Duhan gümrüğü tahrirleri ayrıca, bu ticaretin yalnızca yerel tüccarlar tarafından değil; Fransız ve Venedikli tüccarların da dâhil olduğu çok ortaklı bir ticari ağ içerisinde yürütüldüğünü ortaya koymaktadır (Yılmaz, 2005).

Yüzyılın sonuna doğru kentin emtia yapısında tütün baskın bir rol oynasa da diğer bölgesel ürünlerin sevkiyatındaki hareketlilik de varlığını korumuştur. Örneğin 1788 tarihli belgeler, Fransız tüccar Fokiye'nin Taşözü Adası'ndan tek seferde topladığı 13.000 vukıyye[3] balmumunu Selanik üzerinden Marsilya'ya sevk ettiğini (BOA, A.DVN. DVE.d, 30/5, hk. 108, s. 757) Golos iskelesinden gelen ipeklerin ise yine burada toplanarak ticari dolaşıma sokulduğunu tescil etmektedir (BOA, A.DVNS. AHK.MR.d, 1, hk. 4, s. 60).

[3] Vukıyye, okka olarak da bilinen ve yaklaşık 1,282 kilograma karşılık gelen Osmanlı ağırlık ölçü birimidir (Hınz, 1990).

Kentin ticari gücü, bölgenin üretim hinterlandı ile doğrudan bağlantılıdır. Özellikle Makedonya ve Serez çevresi, XVI. yüzyılın başlarından itibaren pamuk üretimiyle öne çıkarken; Teselya'daki pamuk ipliği üretim merkezleri de bölgesel ticaret ağının önemli bir parçası olmuştur (Faroqhi, 2006; McGowan, 2004; İnalcık, 2009). Dokuma endüstrisinin temel hammaddesi olan pamuk (Arıkan, 1991) aynı zamanda Osmanlı Tersanesi'nin yelken bezi ihtiyacı için kritik öneme sahipti (Faroqhi, 2006a). Bu stratejik rolü nedeniyle pamuk ihracatı zaman zaman memnu meta (yasaklı mal) (Arıkan 1991) kapsamında değerlendirilse de 1623'ten itibaren verilen genel izinle ticaret sürdürülebilir bir zemine oturmuştur (Faroqhi, 2006a).

Selanik-Makedonya bölgesindeki pamuk üretimi 1740-1790 yılları arasında 2,2 milyon okkadan 7 milyon okkaya yükselmiştir (Genç, 2000). XVIII. yüzyılın ikinci yarısında ve sonlarında bu pamuğun büyük bölümü ham olarak deniz yoluyla Fransa'ya ihraç edilirken (İnalcık, 2009; McGowan, 2004; İnalcık, 2009); 1790'larda üretilen miktarın 2 milyon okkası iplik haline getirilmekteydi. Söz konusu ipliğin yarısı bölgedeki yerel dokuma imalâtında kullanılırken (Genç, 2000), diğer yarısı ise kara yoluyla Almanya ve Avusturya (İnalcık, 2009, s. 273; McGowan, 2004) başta olmak üzere Orta Avrupa pazarlarına sevk edilmekteydi (Genç, 2000; İnalcık, 2009).

Bölgedeki yoğun hammadde ticareti, Fransız tüccarların yerel pazarla olan bağlarını daha da derinleştirmiştir. 1797 tarihli kayıtlar, Selanik'teki Fransız tüccarların Avrupa mallarını Serez ve çevresinde sattıklarını; karşılığında ise bölgenin pamuk ve yapağısını çekerek kentin emtia toplama gücünü tahkim ettiklerini göstermektedir (BOA, AE. SSLM.III, 65/3904).

Bölgesel üretimin bir diğer stratejik ayağı ise Yenişehir (Larissa) civarıdır. 1751 tarihli bir belge, Fransız tüccarların Yenişehir yakınlarındaki Zağra köyünden satın aldıkları 1.200 vukıyye has ipeği Selanik üzerinden Marsilya'ya ihraç ettiklerini

belgeleyerek, kentin Teselya ipeğini küresel pazarlara bağlayan başlıca toplama merkezlerinden biri olduğunu ortaya koymaktadır (BOA, A.DVN. DVE.d, 34-2/11, hk. 236, s. 52).

Arşiv kayıtları, Selanik'in ticari hinterlandının Narda ve Yanya'dan başlayıp Belgrad'a kadar uzanan Balkan coğrafyasının ötesinde; İzmir, İstanbul ve Antalya gibi imparatorluğun ana ticaret merkezleriyle doğrudan bir bağ kurduğunu belgelemektedir. XVII. yüzyıldan itibaren Levant ticaretinde kurumsallaşmış Halep gibi merkezlere alternatif olarak yükselen İzmir, Selanik'in hem lojistik bir ortağı hem de pamuk ihracatındaki rakiplerinden biridir. İzmir, özellikle yüksek kaliteli Batı Anadolu pamuğu ve İran ipeğinin Avrupa'ya sevkiyatında baskın bir rol oynayarak bölgenin en büyük tedarik merkezi haline gelmiştir (Syrett, 2006; Ülker, 2022).

İzmir'in giderek güçlenen konumu Doğu Akdeniz'deki Fransız ticaret ağının da merkezini değiştirmiştir. Ancak bu durum Selanik'i tamamen devre dışı bırakmamış; aksine Fransız tüccarlar Selanik ile İzmir arasında pamuk emtiasına dayalı entegre bir alışveriş hattı kurmuşlardır. Selanik'teki Fransız tüccarlar, topladıkları pamuğun bir kısmını doğrudan Marsilya'ya gönderirken (McGowan, 2004), bir kısmını da İzmir'e naklederek bu iki liman arasında bir geçiş hattı kurmuşlardır (BOA, AE. SAMD III, 25/2367.; BOA, A.DVN. DVE.d, 34-2/11, hk. 1082, s. 179). Bu iki rakip liman arasındaki pamuk trafiğinde Selanik, ham pamuk ihracatında Fransızlar için önemli bir konuma sahip olsa da pamuk ipliği tedarikinde İzmir kadar güçlü bir konumda değildi (Syrett, 2006).

Yüzyılın başında (1700-1702) Fransa'ya yapılan ham pamuk ihracatında Selanik 10.000 dolarlık bir hacimle İzmir'in (7.333 dolar) önündeyken; yüzyılın sonunda (1786-1789) İzmir'in ihracatı 2.307.666 dolara fırlamış, Selanik ise 712.000 dolarda kalarak İzmir'in gerisinde kalmıştır (Ülker, 2022). Dönem dönem Marsilya piyasasına yapılan pamuk sevkiyatlarında ciddi dalgalanmalar

yaşayan Selanik, özellikle 1784 yılında %33,4'lük bir pazar payına ulaşarak İzmir'in (%48) ardından Doğu Akdeniz'deki ikinci önemli ham madde tedarik merkezi olduğunu kanıtlamıştır (Syrett, 2006).

Selanik ile İzmir arasındaki emtia akışı sadece pamukla da sınırlı kalmayıp ipek (BOA, AE. SAMD III, 25/2367) gibi yerel üretimlerin yanı sıra kentin transit geçiş noktası olma özelliğini yansıtan yapağı (BOA, A.DVN. DVE.d, 34-2/11, hk. 1082, s. 179), kirpas[4] (BOA, A.DVN. DVE.d, 34-2/11, hk. 3034, s. 307; BOA, C.HR, 181/9027), bakkam[5] (BOA, A.DVN. DVE.d, 30/5, hk.778, s. 111) gibi ürünlerle çeşitlenmekteydi. Fransız tüccarların, gümrüğünü Selanik'te ödedikleri bu malları doğrudan İzmir'deki ortaklarına sevk etmeleri; örneğin Marsilya'dan gelen bakkam (BOA, A.DVN. DVE.d, 30/5, hk.778, s. 111), kirpas (BOA, C.HR, 181/9027), kara boya ve çeşitli ölçülerde kâğıt (BOA, A.DVN. DVE.d, 30/5, hk. 601, s. 84) gibi ürünlerin Selanik üzerinden İzmir'e aktarılması, kentin bu malları toplayıp yeniden dağıtan bir merkez olma işlevini doğrulamaktadır.

Kent, batıdan gelen söz konusu malların yanı sıra kuzeyden, yani Balkan art alanından gelen ithal emtianın dağıtımında da aynı lojistik bağı kullanmıştır. Örneğin 1799 tarihli kayıtlarda Belgrad gümrüğünden geçerek Selanik'e indirilen Fransız şallarının, yine buradan kayıklarla İzmir gümrüğüne sevk edilmesi kentin bu ithal emtia toplama ve dağıtma gücünü açıkça göstermektedir (BOA, C.HR, 160/7964; BOA, C.HR, 170/8479).

Söz konusu lojistik bağ, yalnızca Selanik'ten İzmir'e doğru değil, aynı zamanda İzmir üzerinden Selanik'e yönelen ters yönlü bir emtia akışıyla da tamamlanmaktaydı. Örneğin, Tunus'tan getirilen fesler (BOA, A.DVN. DVE.d, 34-2/11, hk. 3448, s. 335) ile

[4] Kirpas, genellikle keten veya pamuk ipliğinden dokunan kaba ve dayanıklı bir bez türüdür (Sahillioğlu, 1973-1974).

[5] Boyacılıkta gövdesinden faydalanılan bakkam; ortalama 3 ilâ 6 metre boyunda, ince yapraklı ve geniş sarı çiçekli bir bitki türüdür (Acıpınar et al., 2018).

Fransa'dan ithal edilen kırmızı boya[6] (BOA, A.DVN. DVE.d, 34-2/11, hk. 1563, s. 251), bira tasları (BOA, A.DVN. DVE.d, 34-2/11, hk. 1590, s. 255) ve karabiberin (BOA, AE.SAMD.III, 122/11963) önce İzmir'de gümrüklenmesi, ardından Selanik'teki ortaklara sevk edilmesi bu karşılıklı trafiğin bir parçasıdır. Bu işleyiş, her iki limanın gelen malları birbiri üzerinden iç pazarlara ve komşu limanlara aktaran birer dağıtım kanalı olarak çalıştığını kanıtlamaktadır.

Kentin ticari art alanı, imparatorluğun diğer büyük limanlarıyla kurduğu lojistik kanallar sayesinde geniş çaplı bir dolaşım sistemi meydana getirmektedir. Arşiv belgeleri Selanik'i bu sistemin tam merkezindeki aktarma istasyonu olarak resmetmektedir; Galata'da sakin Fransız tüccar Labortarya'nın ülkesinden getirdiği 70.826 vukıyye kurşunu İstanbul gümrüğünden geçirdikten sonra Selanik'teki ortağına göndermesi bu transit ticaret ağını gösteren dikkat çekici örneklerden biridir (BOA, A.DVN. DVE.d, 34-2/11, hk. 1895, s. 286). Benzer şekilde, yine Galata'da bulunan Elilo adındaki bir diğer Fransız tüccarın, gümrüğünü İstanbul'da ödediği bir varil çivit ile yasaklı olmayan diğer emtiaları Selanik'e sevk etmesi de kentin başkentle olan lojistik bağını ve iki liman arasındaki emtia hareketliliğini göstermektedir (BOA, A.DVN. DVE.d, 34-2/11, hk. 1901, s. 287). Öte yandan Antalya'dan şeker, çuha ve çivit trafiği de kentin Akdeniz ve Marmara havzasını birbirine bağlayan kilit bir geçiş noktası olduğunu kanıtlamaktadır (BOA, A.DVN. DVE.d, 30/5, hk. 333, s. 49).

Selanik'in ticari ağı; Golos, Yenişehir, Fener, Yanya ve Narda gibi çevre kazaların yanı sıra Belgrad ve Edirne'ye kadar uzanan geniş bir dolaşım sistemiyle bütünleşmiştir. 1746 yılında Edirne'de

[6] Akdeniz ülkelerinde yetişen bir tür meşenin üzerindeki böceklerden elde edilen ve tekstil boyamacılığında canlı kırmızı renk üretmek için kullanılan kırmız, dönemin en stratejik boyarmaddelerinden biriydi (Acıpınar et al., 2018).

faaliyet gösteren Fransız tüccarlarının Selanik, Belgrad ve İstanbul üzerinden yürüttükleri ticaret, pamuk ve tavşan derisi gibi ürünlerin farklı ticaret merkezleri arasında dolaşımını sağlamıştır. Kentin bu geniş art alanı, Trakya kıyılarıyla olan lojistik bağlarında da kendisini göstermektedir. Bu çerçevede, 1765 yılında Fransız tüccar Mosirofin, Fransa'ya göndermek üzere İnöz iskelesinden satın aldığı malları Selanik iskelesine sevk etmiş; bu sevkiyat, Selanik'in çevre iskelelerden Avrupa pazarına mal aktaran önemli bir transit merkezi olduğunu göstermiştir (BOA, A.DVN. DVE.d, 34-2/11, hk. 1514, s. 246). Benzer şekilde 1739 yılında Avlonya'da bulunan Fransız tüccar Alposlon'un vefatı üzerine muhallefatına yerel mutasarrıf kethüdası ile beytülmalcı tarafından el konulmuş; bunun üzerine tüccarın Selanik'teki ortağı Domas, Narda ve Sayda konsoloslarının desteğiyle malların iadesi için girişimde bulunmuştur. İadesine karar verilen eşya dökümü; sömürge ticaretinin lüks ürünleri olan sömürge şekeri ve frengi kahvenin yanı sıra, Avrupa tekstil sektörünün ana kalemi olan Londrin çuhaları ve Akdeniz ticaret trafiğinin önemli bir parçası olan Tunus feslerini içermektedir. Bunlara ilaveten, gümüş tütün kutuları, gümüş kaşık-çatal takımları, düğmeler, mekanik saatler ile tabanca ve tüfek gibi kıymetli silahlar da envanterde yer almaktadır. Bu olay, Selanik merkezli ticari şebekelerin, Akdeniz havzasındaki küresel ürünleri Adriyatik kıyısındaki ticaret merkezlerine ulaştıran lojistik kapasitesini ve kentin bölgesel ticarette üstlendiği merkezi rolü açık biçimde ortaya koymaktadır (Kırbıyık, 2020).

Söz konusu bölgesel ve uluslararası ticari akış, Selanik'in iç bölgelerdeki panayır sistemiyle kurduğu entegrasyon sayesinde tamamlanmaktaydı. Literatürde Osmanlı panayırları; uzun mesafe ticareti ile yerel pazarları koordine eden, pazar kavramından farklı olarak yılda bir ya da birkaç kez kurulan ve dönemsel nakit akışını canlandıran ekonomik yapılar olarak tanımlanmaktadır. Kent, limana inen ithal malların Balkan içlerindeki tüketici kitlelerine

ulaştırılmasında ve taşradaki tarımsal ham madde stoklarının limana çekilmesinde bu panayır ağını kilit bir dağıtım ve toplama mekanizması olarak kullanmıştır. Nitekim panayırların işleyiş mantığı, bir panayırda satılamayan ürünlerin bir silsile halinde diğerine nakledilmesiyle toptancılardan perakendecilere uzanan kesintisiz bir emtia hareketliliğine dayanmaktaydı (Faroqhi, 2006b).

Selanik'in bu organizasyondaki rolü, liman ile iç pazar arasında doğrudan bir sevkiyat köprüsü oluşturmasıdır. Bu çerçevede, 1755 yılında Fransız tüccarlar tarafından Selanik iskelesine getirilen Frenk kahvesi gibi ithal mallar, pazarlanmak üzere Rumeli'nin en önemli panayırlarından biri olan İslimye panayırına sevk edilmiştir (BOA, A.DVN. DVE.d, 34-2/11, hk. 926, s. 145).

Benzer şekilde ticaret maksadıyla Narda ve Yanya'ya getirilen ancak burada alıcı bulamayan emtialar; Selanik, Fener, Alasonya, Usturuga gibi merkezlere aktarılmakta buralardan da Maşkolur, Mauronori ve Dolyan gibi Teselya ve Makedonya'nın en büyük panayırlarına (Faroqhi 2006b) gönderilmiştir. Bu dolaşım Selanik'in sevkiyat hinterlandını genişletirken deniz aşırı ticaretle limana ulaşan ürünlerin Balkan iç pazarlarına dağıtılmasını da sağlamıştır (BOA, A.DVN. DVE.d, 34-2/11, hk. 626, s. 99).

Sonuç olarak Selanik; Teselya ve Makedonya'nın üretim merkezlerinden İstanbul'a, Balkan içlerinden İzmir'e uzanan ticaret ağında Avrupa mallarının Balkan içlerine dağıtılmasını sağlayan başlıca merkezlerden biri olmasının yanı sıra, imparatorluk genelindeki lojistik sistemin de stratejik düğüm noktalarından biri hâline gelmiştir.

Selanik Ticaretinde İdarî Müdahaleler ve Güvenlik Sorunları

Selanik'in Akdeniz ve Balkan hinterlandına uzanan geniş emtia dolaşımı ile panayır ağı, Fransız tüccarlar için önemli ticari imkânlar sağlamıştır. Ancak bu ticari fırsatlar aynı zamanda çeşitli

idari, mali ve güvenlik sorunlarını da beraberinde getirmiştir. Fransız ticaret ağının genişlemesi, yalnızca farklı bölgeler arasında mal dolaşımını artırmakla kalmamış; taşradaki yerel yöneticiler, vergi görevlileri, mültezimler ve diğer idarî aktörlerle daha yoğun ilişkilerin kurulmasına da yol açmıştır. Bu durum, Fransız tüccarların ve onların adına faaliyet gösteren simsarların zaman zaman hukuka aykırı vergi talepleri, mîrî alımlara yönelik müdahaleler, borç-alacak ihtilafları ve kara ile deniz yollarındaki güvenlik sorunlarıyla karşı karşıya kalmasına neden olmuştur. Dolayısıyla Selanik merkezli ticaret ağı, ekonomik fırsatlar sunmasının yanı sıra, ticari faaliyetlerin sürekliliğini etkileyen idarî, mali ve güvenlik kaynaklı sorunların da ortaya çıktığı bir faaliyet alanı niteliği taşımaktaydı.

Yapağı Ticareti, Mîrî Alımlar ve Devlet Müdahalesi

Selanik'te faaliyet gösteren Fransız tüccarların karşılaştığı önemli sorunlardan biri, ahidname ile kendilerine tanınan serbest ticaret hakkının, devletin askeri ihtiyaçları gerekçe gösterilerek taşrada fiilen kısıtlanmasıydı. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu'nun iktisadi ve askeri örgütlenmesinde, merkezdeki ordu birliklerinin, acemi oğlanların ve bazı saray görevlilerinin yıllık kışlık (zemistani) kıyafet ihtiyacını karşılayan yeniçeri çuhaları stratejik bir öneme sahipti. Bu üretim kapasitesi, XV. yüzyılın sonlarında Avrupa'daki baskılardan kaçarak kente yerleşen Almanya ve İspanya kökenli Yahudi cemaatinin dokumacılık tecrübesi üzerine inşa edilmişti (Sahillioğlu, 1973-1974).

Devlet, ordunun çuha ihtiyacının kesintisiz ve vaktinde karşılanabilmesi amacıyla, Selanik'teki yünlü dokuma sanayini erken tarihlerden itibaren sıkı bir gözetim altında tutmaktaydı. Nitekim XVI. yüzyılın başlarında kapıkulu ocakları için kentte 57.200 metreyi bulan çuha siparişi, sonraki süreçte devasa miktarlara ulaşmış; böylece yerli üretim, ordunun kışlık ihtiyacı için İtalya'dan getirtilen kumaşların yerini almıştır (Kolçak, 2008). Takip eden

yüzyıl boyunca kent Doğu Akdeniz'in önde gelen kumaş üretim merkezlerinden biri haline gelmiştir. Devlet yetkilileri, imalatçıların ihtiyaçları tamamen karşılanana kadar bölgeden her türlü yün ihracatını menetmekle kalmamış; ağır mîrî yükümlülükler karşısında kenti terk etmeye çalışan dokumacıları dahi yakalatıp geri getirme yoluna gitmişti (Mazower, 2006).

Bu yoğun üretim hacminin sürdürülebilmesi, Selanik'i Balkanlar genelinde geniş bir ham madde ve lojistik şebekesinin merkezine yerleştirmiştir. Geniş otlaklara sahip Kelemerye yaylası ve Selanik düzlüğünün yanı sıra Makedonya, Bulgaristan, Arnavutluk ve Tırhala gibi bölgelerden gelen yapağı akışıyla kent, Balkanlar'ın en büyük ham madde toplama merkezlerinden biri haline gelmiştir. Hatta Selanikli üreticilerin ham madde ihtiyacı; Filibe, Sofya, Üsküp, Gümülcine, Usturumca, Tatarpazarı, Manastır, Pirlepe ve Ohri gibi iç bölgelere kadar uzanmaktaydı (Kolçak, 2005; Kolçak 2008).

Arşiv kayıtları, XVII. yüzyılın sonlarından XVIII. yüzyılın ortalarına kadar kapıkulu ocakları için Selanik'te dokunan çuhaların üretimi amacıyla başlangıçta yıllık 3.000 kantar (169.200 kg)7 yapağı toplandığını göstermektedir. Ancak ilerleyen dönemlerde artan askerî ihtiyaçlar sebebiyle bu miktarın yükseltileceği anlaşılmaktadır. Selanik çuha emini veya görevlendirilen mübaşirler, şehre gelen veya taşrada üretilen yünün bu mîrî kotasını öncelikli alma hakkı üzerinden alma hakkına sahipti. Nitekim 1742 yılı başlarında okka başına 11 ila 16 akçe arasında değişen fiyatlar görülürken (BOA, C.İKTS, 19/903), 1750'li ve 1760'lı yıllarda miri narhın 12 akçe üzerinden uygulandığı anlaşılmaktadır (BOA, C.İKTS, 45/2217). Selanik yün piyasası, çuha emininin mîrî avanslarla yürüttüğü resmî alım sistemi (Sahillioğlu, 1973-1974) ile

[7] Kantar, 44 okka (vukıyye) olarak kabul edilmekte ve yaklaşık 56,4 kg'a eşit olan Osmanlı ağırlık ölçü birimidir (İnalcık, 2000b).

yapağı tacirlerinin köylere giderek sürü sahiplerine verdikleri avanslara dayalı erken tedarik faaliyetlerinin iç içe geçtiği çift yönlü bir yapı arz etmekteydi (Kolçak, 2008).

Söz konusu miri alımların bittiği çuha emini tarafından resmî makamlara bildirilmedikçe; yapağının iç pazara sunulması, başka bölgelere taşınması veya Fransız ve diğer yabancı tüccarlar tarafından ihraç edilmesi kesinlikle yasaklanmıştı (BOA, C.İKTS, 29/1441). XVI. yüzyılın sonlarından itibaren bu ham madde pazarında şiddetli bir rekabet baş göstermiştir. İtalyanlar ve Fransızlar başta olmak üzere yabancı milletler, kendi dokuma sanayileri için bu yünleri ihraç etmeye çabalamışlardır. Fransız konsolosları, Selanik'ten ihraç ettikleri yapağıya kalitesinden ötürü "İspanyol yünü ayarı" gözüyle baksalar da bu ham maddenin yabancı tacirler tarafından bolca toplanması piyasada yerli zanaatkarlar aleyhine fiyat artışlarına yol açmıştır (Sahillioğlu, 1973-1974). Üstelik yabancı tacirlerin ve madrabazların Filibe, Üsküp, Gümülcine, Sofya, Usturumca, Tatarpazarı, Manastır, Pirlepe, Florina ve Ohri gibi iç bölgelerde yapağıyı toplayıp deniz yoluyla Frengistan'a göndermesi, Selanik'te ani yün darlıklarına neden olmuş ve Selanikli çuhacıların saraya şikâyette bulunmalarına yol açmıştır. Rekabet o kadar büyümüştür ki, geleneksel olarak İstanbul'a giden Gelibolu, Silivri ve Tekirdağ yapağılarının bile bu iskelelerden Avrupa'ya ve Selanik'e giden gemilere yüklenmesi başkentte şikâyet doğurmuştur (Kolçak, 2005).

Bu süreçte yün üreticileri, ürünlerini daha yüksek fiyat teklif eden yabancı tüccarlara satma eğilimi göstermiştir. Çoğunluğu Türk unsurlar, nüfuzlu kişiler ve yeniçerilerden oluşan bu üretici grupları karşısında Yahudi dokumacıların fiyat ve tedarik açısından rekabet gücü zayıflamış; bu nedenle taşradan doğrudan tedarik yerine Selanik iç piyasasına yönelerek yünü şehir merkezinden temin etmeyi tercih etmişlerdir (Sahillioğlu, 1973-1974).

Üreticiler, ürünlerini mîrî fiyattan kaçırmak adına devlet emirlerinde açıkça adı geçmeyen ve denetimin zayıf olduğu iskeleleri birer kaçış kapısı olarak kullanmışlardır. Örneğin Nisan 1701 tarihli kayıtlara yansıdığı üzere, resmi mübâyaa süreci devam ederken Selanik kazasına bağlı köylerden ve çevre havzadan mutada aykırı şekilde toplanan yünler, Selanik iskelesinden kaçırılarak yakın konumdaki İstavroz ve Orfan iskelelerine nakledilmiş ve buralarda bekleyen yabancı devlet tüccarlarına yüksek fiyatlarla satılmıştır (Bakkaloğlu 2018). İlerleyen yıllarda merkezî idarenin denetimleri sıkılaştırması üzerine kaçakçılık güzergâhı daha batıya kaymış ve bu kaçakçılık hattı Rumeli'de bulunan Dıraç ve Tekirdağ iskelelerine kadar uzanmıştır. Üreticiler ve Avrupalı tüccarlar ortak hareket ederek, yapağıları buralardaki mahzenlerde kilitleyerek gemilere yüklemişlerdir. Selanik şehri ise taşradaki bu hammadde rekabeti ve kaçakçılık faaliyetleri yüzünden büyük ekonomik tıkanmalar yaşamıştır. Avrupalı tüccarların hammaddeyi erkenden toplayıp kendi özel mahzenlerine kapatması, Selanik piyasasında yeniçeri çuhası üretecek yapağı bırakmamış ve askeri imalatı neredeyse durma noktasına getirmiştir. Üstelik Selanik'te baş gösteren şiddetli bir veba salgını nedeniyle çevre sancaklardan şehre yün nakledilemeyince, üreticiler malları doğrudan Dıraç iskelesine götürmüş, bu durum Selanik iskelesinde toplanabilen yün miktarının ordunun yıllık ihtiyacının üçte ikisini bile karşılayamamasına yol açmıştır (BOA, C.İKTS, 45/2217).

Selanik yünlü dokumacılığının ticari önemini yitirişi hem iç hem de dış kaynaklı krizlerin bir sonucudur. XVII. yüzyıla gelindiğinde hammadde fiyatlarındaki küresel yükseliş, Selanik dokuma sanayiini derin bir mali krizle karşı karşıya bırakmıştır (Goffman 2000; Eldem et al.,2010). 1600 dolaylarında doruk noktasına ulaşan Venedik yünlü kumaş sanayisinin ve ardından Fransızların Languedoc bölgesi imalatçılarının Balkan yünlerine yönelik yoğun talebi, ham madde fiyatlarını fırlatmıştır. Buna, 1581

yılında kurulan İngiliz Levant Şirketi'nin ucuz yünlüleri piyasaya sokarak yerli üreticinin kâr marjlarını sıkıştırması da eklenmiştir (Faroqhi, 2006a). XVII. yüzyılın başlarından itibaren Selanik dokuma sanayii, ham yün fiyatlarındaki yükselişin yanı sıra yeniçeri çuhalarının maliyetindeki artış, tüketim alışkanlıklarının değişmesi ve Batı Avrupa'dan gelen ucuz kumaşların rekabeti nedeniyle ciddi bir mali baskı altına girmiştir. İmparatorluk iç pazarlarında yerli dokumaların hâkimiyetini koruduğu dönem boyunca ekonomik açıdan güçlenen Selanik Yahudileri, bu krizin derinleşmesiyle birlikte yeni geçim alanları aramaya başlamış; önemli sayıda Yahudi üretici Manisa ve özellikle İzmir gibi yükselen ticaret merkezlerine yönelmiştir. Bu demografik ve iktisadi hareketlilik, Selanik'in geleneksel askerî-sınai yapısını sarsarken Ege limanlarının ekonomik canlılığını da artırmıştır (Goffman, 2000; Eldem et al.,2010).

Bu maliyet baskısı karşısında sıkışan Selanikli Yahudi dokumacılar, ip maliyetlerini düşürmek adına tezgâhlarında hileye saparak çuhaları standart dışı dokumaya başlamışlar; bu kalitesizleşme orduda ciddi huzursuzluklara yol açmıştır (Ünal, 2015). Yerli üretimin uğradığı bu iç krizlerin yanı sıra, genel olarak Osmanlı İmparatorluğu'nda üretilen yünlerin kaliteli ve ince çuha imalatına elverişli olmaması da bu süreçte etkili olmuştur (Genç, 2000).

Devlet yerli üretimi ikame etmek, Londrin tipi yünlü imal etmek ve dışarıya giden nakit akışını engellemek amacıyla doğrudan imalat sektörüne müdahale etmek zorunda kalmıştır (Genç, 2000; Ünal, 2015). Sadrazam Rami Mehmed Paşa'nın 1703 tarihinde Selanikli çuha ustalarını davet ederek dışarıdan mal alımını kesmeye yönelik başlattığı yerli üretim teşvikleri ve ardından 1708'de İstanbul'da faaliyete geçirilmeye çalışılan yünlü manifaktürü bu idari arayışların birer tezahürüdür. Ancak Osmanlı Devleti'nin sanayide yaşadığı yapısal sorunlar bu girişimlerin başarılı olmasını

engellemiştir. İstanbul'daki imalatı takip eden Fransız elçisi Ferriol'ün raporlarında da belirtildiği üzere; yerli ürünlerin sert, tüylü ve pahalı olması, devletin bu korumacı politikasının etkili olmasını zorlaştırmıştır (Genç, 2000).

Osmanlı Devleti, bu rekabet ortamında askerî ihtiyaçların karşılanması ile Fransa'ya tanınan ticari imtiyazların korunması arasında hassas bir denge gözetmiştir. Bu doğrultuda Fransa elçilerinin divana sunduğu şikayetler dikkatle incelenmiş ve kapitülasyon hukukuna sadık kalınmaya çalışılmıştır. Ancak bu dengenin sahada ciddi biçimde sarsıldığı, XVII. yüzyılın sonlarına ait vesikalarda rastlanmaktadır (Karakoyun, 2014). Selanik'teki Fransız tüccarlar, ahidnamelerle güvence altına alınan ticari hakları çerçevesinde %3 gümrük resmi ödeyerek piyasadan serbestçe yapağı satın alabilmekteydiler (BOA, A.DVN. DVE.d, 28/3, hk. 685, s. 165.; BOA, A.DVN. DVE.d, 28/3, hk. 708, s. 171; Karakoyun 2014). Ancak Selanik Yahudi dokumacıları, mîrî çuha üretimindeki ayrıcalıklı konumlarını yalnızca devlet siparişlerini karşılamak amacıyla değil, serbest yapağı piyasasını kontrol ederek Fransız tüccarlar karşısında rekabet avantajı elde etmek için de kullanmışlardır. Devlet ise bir taraftan askerî üretimin gerektirdiği hammadde teminini güvence altına almaya çalışırken, diğer taraftan Fransızların ahidname ile garanti altına alınan ticaret haklarını korumak zorunda kalmış ve bu nedenle mîrî ihtiyaç dışında kalan yapağılara Yahudilerin müdahale etmesini yasaklayan hükümleri defalarca yenilemiştir. Fransız elçiliğinin itirazı üzerine Mart 1699'da Selanik idarecilerine ilk ferman gönderilmiş ve Yahudilerin serbest mala müdahalesi kesinlikle yasaklanmıştır (BOA, A.DVN. DVE.d, 28/3, hk. 685, s. 165). Ancak yerel nüfuzunu kullanan Yahudi taifesinin bu emre direnmesi üzerine Fransız elçiliği, iki ay sonra (Mayıs 1699) divana tekrar bir takrir sunmuştur. Çıkan bu ikinci fermanda, Yahudilerin muhalefette ısrar ettiği vurgulanarak yerel Fransızların ahidname uyarınca akçeleriyle aldıkları yapağıya

hiçbir şekilde bahane edilerek el uzatılmaması ihtar edilmiştir (BOA, A.DVN. DVE.d, 28/3, hk. 708, s. 171). Esasen piyasayı kontrol etmeye ve ihtikâr yoluyla fiyatları belirlemeye yönelik Yahudi aracılarının bu girişimlerine karşı devlet, yerel aracı grupların serbest piyasa üzerindeki müdahalelerini sınırlandırmak, ihtikâr ve tekelleşme girişimlerini engellemek ve Fransız tüccarların alım haklarını korumak yönünde ısrarcı bir politika izlemiştir (Bakkaloğlu 2018; BOA, A.DVN. DVE.d, 30/5, hk. 786, s. 113).

Ancak bu korumacı sistem, ilerleyen dönemlerde ordunun genişleyen ihtiyaçları ve askeri düzendeki değişimler sebebiyle daha da sertleşmiştir. Mîrî sisteme ek bir çuha siparişi daha ilave edilmiş; eski kotanın bu devasa siparişe kâfi gelmeyeceği anlaşılınca, ocak makamlarının ve çuha hizmetlilerinin talebiyle kadim miktara ekleme yapılmıştı (BOA, C.İKTS, 45/2217). Böylece 1770'lerin sonu ve 1789 yılı civarındaki kayıtlarda açıkça görüldüğü üzere, devletin her yıl zorunlu olarak topladığı yasal yapağı kotası toplamda 5.000 kantara kadar çıkarılmıştı. Devletin genişleyen mîrî alım yetkisi, uygulamada bazı yerel görevliler ve aracılar tarafından farklı biçimlerde kullanılmaya başlanmıştır. İshak ve Yakob Asir gibi dönemin güçlü Yahudi çuha vekilleri, devletin bu genişleyen mîrî alım yetkisini kendi ticari çıkarları için birer baskı aracına dönüştürerek piyasadaki serbest yünleri de ucuza kapatmışlar, ardından aynı yapağıyı limanda bekleyen Fransız tacirlerine fahiş fiyatlarla geri satarak kara borsacılık yapmışlardır. Hatta yetkilerini aşarak, Fransız tüccarlarının Kartal ve Pendik gibi Anadolu yakasından toplayıp İstanbul'daki mahzenlerinde depoladıkları yünlere bile müdahale edip mahzenleri mühürlemeleri, kayıtlara doğrudan birer haksızlık uygulaması olarak geçmiştir (BOA, A.DVN. DVE.d, 30/5, hk. 786, s. 113).

Buna karşılık devlet, kapitülasyon haklarını korurken sınırları çizmekten de geri durmamıştır. Ocak 1742 tarihli vesikada ahidname doğrultusunda ipek, pamuk, pamuk ipliği, sahtiyan, gön

ve balmumu gibi malların ihracına izin verildiği, ancak yapağının ihraç yasaklı mallar kapsamında kaldığı açıkça hatırlatılmıştır. Bu hukuki duruma rağmen Osmanlı merkezî idaresi, diplomatik ilişkilere binaen, Fransız konsolosunun Kavala gibi iskelelerde mîrî mübâyaa bitmeden gizlice topladığı yünlerin o defalık ellerinde bırakılmasına müsaade edecek bir müsamaha göstermiştir (BOA, C.İKTS, 19/903). Ancak gerek bu krizde gerekse sonraki süreçlerde, mîrî çuha için gerekli olan yıllık zorunlu yapağı kotası tamamlanmadan, Fransızların veya diğer müstemen tüccarların izinsiz yün satın almamaları kesin bir taahhüt altına alınmıştır (BOA, C.İKTS, 4/168; BOA, C.İKTS, 19/903; BOA, C.İKTS, 29/1441). Bu sıkı denetim, devlet siparişlerinin gecikmesini önlemek ve askerî üretimin sürekliliğini sağlamak amacıyla yürütülen idarî ve hukukî çabaların bir uzantısı niteliğindeydi.

Gümrük Rejimi ve İhtilaflar

Fransa ile Osmanlı Devleti arasında XVI. yüzyıldan itibaren gelişen diplomatik ilişkiler 1740 ahidnamesiyle Fransız tüccarlarına tanınan ticari imtiyazların kapsamını daha da genişletmiştir (McGowan 2004; Bağış 1983). Fransız tüccarlarından alınan gümrük vergisinin %5'ten %3'e indirilmesi ilk olarak 1673 ahidnamesinde kabul edilmiş (Bağış, 1983), 1740'ta ise yeniden teyit edilmiştir (Şişman, 2011). Bu sayede Fransız tüccarları, Osmanlı limanlarında %3 sabit gümrük resmiyle ticaret yapabilme hakkı kazanırken; aynı zamanda kassâbiye, masdariye, reftiye, yasakçı ve bâc gibi ek yükümlülüklerden de muaf tutulmuşlardır (İnalcık, 2000a).

XVIII. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin ticari coğrafyasında Selanik, yalnızca bir varış noktası değil; İzmir ve İstanbul ile bağlantılı ticaret ağının en stratejik düğüm noktalarından biridir. Fransız tüccarların bu ağ üzerindeki hareketliliği, ahidnamelerdeki hukuki çerçeveye rağmen zaman zaman gümrük idarecilerinin

mükerrer vergi talepleriyle karşı karşıya kalmıştır. Ahidnamelerde %3 gümrük resmi ile 300 akçelik selametlik resmi dışında bir ödeme öngörülmemesine karşın (BOA, A.DVN. DVE.d, 30/5, hk. 191, s. 28), arşiv kayıtları özellikle 1760-1789 yılları arasında gümrük eminlerinin eda tezkiresi8 uygulamasını bir mali kontrol ve gelir aracına dönüştürdüğünü göstermektedir. Fransız konsolosluk temsilcilerinin sahadaki en önemli faaliyetlerinden biri, bu imtiyaz düzenlemelerinin yerel idareciler tarafından ihlal edilmesini önlemek ve ahidname hükümlerinin uygulanmasını temin etmek olmuştur. Ancak kentin ticari yapısından kaynaklanan karmaşa ve yerel tahsil görevlilerinin müdahaleci tutumları, gümrük uygulamaları etrafında taraflar arasında çeşitli ihtilafların ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Sistemin en belirgin zafiyetlerinden biri, gümrük eminlerinin değişim dönemlerinde ortaya çıkmaktaydı. Nitekim 1789 tarihli bir kayıtta, Fransız tüccar Labya, Fransa'dan getirdiği yaklaşık 1.000 kantar bakkam için Selanik gümrüğünde o tarihte görev yapan gümrük eminine %3 gümrük resmini ödemiş ve karşılığında eda tezkiresi almıştır. Ancak tüccar bu malları İzmir'deki ortağına göndermek istediğinde, Selanik gümrüğünde görevli eminin değişmiş olması nedeniyle yeni görevli, eski gümrük emininin düzenlediği eda tezkiresini geçerli kabul etmemiş; defterlerin henüz kendisine intikal etmediğini ileri sürerek ödeme doğrulaması yapamayacağını belirtmiş ve fiilen mükerrer tahsilat ihtimali doğmuştur. Bunun üzerine Divan-ı Hümayun gerekli müdahalelerde bulunarak, bir emtianın gümrük vergisinin ödendiği eda tezkiresiyle sabit olduğu sürece yeniden tahsilat yapılamayacağını belirterek Fransız tüccarın rencide edilmemesi gerektiğini vurgulamıştır (BOA, A.DVN. DVE.d, 30/5, hk. 778, s. 111).

[8] Kanunen yerine getirilmesi gereken bir görevin ya da yükümlülüğün ifa edildiğini gösteren ve bu durumu belgelendirmek amacıyla düzenlenen resmî belgedir (Pakalın, 1983).

Benzer şekilde, İstanbul'dan Selanik'e kurşun gönderen Labortarya (BOA, A.DVN. DVE.d, 34-2/11, hk. 1895, s. 286) veya Selanik'ten İzmir'e 100 denk pamuk ve 60 denk yapağı yollayan Boğas ve Labortarya gibi Fransız tüccarların eda tezkiresine rağmen limanlarda mallarının kabul görmemesi ve yeniden vergi talebiyle karşılaşması, eda tezkiresinin limanlar arasında her zaman bağlayıcı bir güvence olarak işlemediğini göstermektedir (BOA, A.DVN. DVE.d, 34-2/11, hk. 1082, s. 179). Bu örnekler, eda tezkiresinin teorik olarak gümrük vergisinin ödendiğini belgeleyen resmî bir güvence niteliği taşımasına rağmen, uygulamada limanlar arasında her zaman aynı bağlayıcılığa sahip olmadığını göstermektedir. Dolayısıyla ihtilafın temelinde verginin miktarından ziyade, ödeme belgesinin farklı gümrük idareleri tarafından nasıl yorumlandığı meselesi yer almaktadır.

Gümrük eminlerinin zorla tahsilat yapma ve emtiayı alıkoyma yetkisi; bir varil çivitten (BOA, A.DVN. DVE.d, 34-2/11, hk. 1901, s. 287), bira tasına (BOA, A.DVN. DVE.d, 34-2/11, hk. 1590, s. 255), iki fıçı şekerden çivit, çuka (BOA, A.DVN. DVE.d, 30/5, hk. 333, s. 49), kirpas (BOA, C.HR, 181/9027), kurşun (BOA, A.DVN. DVE.d, 34-2/11, hk. 1895, s. 286) ve fese (BOA, A.DVN. DVE.d, 34-2/11, hk. 3448, s. 335) kadar çok çeşitli emtia üzerinde uygulanarak Fransız tüccarların ticari faaliyetlerinde bürokratik ihtilaflara yol açmıştır. Padişahın, elçi şikayetleri üzerine gönderdiği fermanlarda kullandığı "gadr-ı küllî" tabiri, meselenin basit bir usul hatası değil, ticari sistemi zedeleyen yapısal bir sorun olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır.

Selanik merkezli ticarette bir diğer temel gerilim, mukataa gelirlerinin tahsili ile kapitülasyonlar arasında ortaya çıkan uygulama farklılıklarından kaynaklanmaktadır. Selanik, farklı mukataa türlerinin kesiştiği ve vergi ihtilaflarının yoğunlaştığı bir merkez niteliği taşımaktadır. Bu çerçevede Mizan-ı Harir mukataası, Bursa ve İran'dan gelen ham ipek üzerinden İstanbul, Bursa, Edirne,

İzmir ve Selanik hattını kapsayan geniş bir mali ağ içerisinde örgütlenmiştir (Ergenç 1988; BOA, A.DVN. DVE.d, 34-2/11, hk. 236, s. 52). Selanik bu sistemde yaklaşık 50 kuruş senelik bedelle kaydedilen bir tahsil noktası olarak işlev görmektedir (BOA, A.DVN. DVE.d, 34-2/11, hk. 1563, s. 251; BOA, A.DVN. DVE.d, 34-2/11, hk. 236, s. 52). Özellikle 1750 tarihli bir kayıtta, Zağra köyünden satın alınan 1.200 vukıyye ipek için tüm vergiler ödendiği ve eda tezkiresi düzenlendiği halde, Selanik mizan emini tarafından her vukıyye için 6 para ek mizan resmi9 talep edilmesi üzerine ihtilaf doğmuştur. Yapılan incelemede, aynı mukataa kapsamında aynı işlem için mükerrer tahsilat yapılmasının kabul edilemeyeceği, ancak farklı mukataa birimlerinin kendi yetki alanlarında tahsilat yapabileceği belirtilmiştir. Bu durum eda tezkiresinin teorik bir güvence sunmasına rağmen uygulamada her zaman koruyucu bir işlev görmediğini ortaya koymaktadır (BOA, A.DVN. DVE.d, 34-2/11, hk. 236, s. 52).

Benzer bir tahsil gerilimi bu kez ipekten farklı olarak kırmızı boya üzerinden ortaya çıkmıştır. 1766 tarihli vesikada Selanik'e getirilen bu üründen daha önce uygulanmayan bir mizan resmi talep edilmesi, Fransız elçisi tarafından kapitülasyonlara aykırı bir uygulama olarak değerlendirilmiştir. İzmir'deki uygulama emsal alınarak mizan resminin tüccardan değil müşteriden tahsil edilmesi gerektiği belirtilmiş; ancak Selanik'te bu uygulama mukataa kayıtlarının yorumlanma biçimine bağlı olarak tartışmalı hale gelmiştir. Merkezî idare, hem mukataa düzeninin sürekliliğini hem de ahidname hükümlerini dikkate alarak vergi uygulamasının sınırlarını yeniden tanımlamaya çalışmıştır (BOA, A.DVN. DVE.d, 34-2/11, hk. 1563, s. 251).

[9] Mizan resmi, gümrüklere gelen malların kantar adı verilen tartı aletleriyle tartılması malın ağırlığına göre hesaplanan bir tartım vergisidir (Ülker, 1989-1992).

Bu çerçevede Selanik'te şem-i asel (balmumu) ticaretine ilişkin kayıtlarda, Fransız tüccarlarından %3 gümrük resmine ek olarak 2-3 para arası ek tahsilat yapılması yeni bir ihtilaf doğurmuştur. Malikâne tasarruf sahiplerinin müdahaleleri, mukataa gelirlerinin korunmasının yerel uygulamalarda diplomatik kaygıların önüne geçebildiğini göstermektedir. Nitekim yapılan incelemelerde, bu ek tahsilatın yerel görevlilerce sistematik hale getirilmeye çalışıldığı anlaşılmıştır. Devlet ise Fransız tüccarların yalnızca ahidname ile belirlenen %3 resme tabi olduğunu, bunun dışında ek tahsilat yapılamayacağını tekrar vurgulamıştır (BOA, A.DVN. DVE.d, 30/5, hk. 149, s. 21, 22; BOA, A.DVN. DVE.d, 30/5, hk. 181, s. 26; BOA, A.DVN. DVE.d, 30/5, hk. 198, s. 30).

Benzer şekilde cild-i erneb (tavşan derisi) ticaretine dair kayıtlarda da Selanik'te faaliyet gösteren Fransız tüccarlarının satın alıp ihraç ettikleri deriler üzerinden her adedinden 1 para resim talep edilmesi müdahaleye konu olmuştur. Yapılan incelemede söz konusu verginin kapıcıbaşı Mir Abdi ve ortaklarının malikâne olarak tasarruf ettikleri Bosna, Arnavutluk, Belgrad, Vidin, İspilit ve Zadra gibi geniş mukataa sahalarıyla bağlantılı olduğu ve buralardan darülharbe sevk edilen tavşan derisi yüklerine bağlı mali düzenlemelerle ilişkili olduğu anlaşılmıştır. Ancak yapılan inceleme, mültezimlerin sahip olduğu bu vergi hakkının Selanik iskelesini ve Akdeniz havzasını kapsamadığını ortaya koymuştur. Daha önce verilmiş emir ve beratlar esas alınarak bu verginin Fransız tüccarlardan değil, tavşan derisini tedarik eden satıcı taraftan tahsil edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu nedenle mültezimlerin coğrafi yetki sınırlarını aşarak Fransız tüccarlarından söz konusu resmi talep etmesi ahidname şartlarına aykırı bulunmuş ve görevlilerin bu yöndeki müdahalelerinin engellenmesi istenmiştir (BOA, A.DVN. DVE.d, 30/5, hk. 191, s. 28, 29).

Böylece ihtilafların yalnızca belirli bir emtia grubuna özgü olmadığı; farklı mallar üzerinden benzer vergi taleplerinin

tekrarlandığı anlaşılmaktadır. Bu durum, yerel mali uygulamalar ile ahidnamelerle belirlenen hukuki çerçeve arasındaki gerilimin süreklilik gösterdiğini ortaya koymaktadır. Sonuç olarak Selanik'teki gümrük ihtilafları, çoğu zaman yeni vergilerin ihdas edilmesinden değil, mevcut düzenlemelerin uygulanış biçiminden kaynaklanmıştır. Bu nedenle gümrük rejimi, yalnızca mali bir sistem değil, aynı zamanda kapitülasyon hükümlerinin taşradaki uygulanışını görünür kılan temel alanlardan biri olmuştur.

Selanik ve Çevresinde Asayiş Sorunları

Selanik ve çevresinin sunduğu ticari imkânlar, bölgedeki ticari hareketliliği artırdığı gibi çeşitli güvenlik sorunlarını da beraberinde getirmiştir. Kentte faaliyet gösteren Fransız tüccarlar, gemi kaptanları, konsolosluk mensupları ve beratlı tercümanlar; şehir merkezinde, ticaret yollarında ve deniz ulaşımında can ve mal güvenliğini tehdit eden çeşitli risklerle karşı karşıya kalmıştır. Her ne kadar ahidnamelerle Fransız tebaasının Osmanlı topraklarında güven içinde yaşamaları güvence altına alınmaya çalışılmışsa da (Şişman 2011, s. 76, 85) taşradaki uygulamalar bu güven ortamını zaman zaman zayıflatmıştır. Nitekim şehir merkezinde ortaya çıkan asayiş sorunları, yalnızca ticari dolaşımı aksatmakla kalmamış; konsolosluk binasını, tercümanları ve hizmetkârları da doğrudan hedef alarak diplomatik krizlere dönüşmüştür.

Şehir merkezindeki asayiş sorunları, zaman zaman konsolosluk çevresindeki yerel görevliler ve hizmetkârlar üzerinden diplomatik krizlere dönüşebilmekteydi. 1753 tarihli bir kayıtta, Selanik Fransız konsolosluğundaki görevinden uzaklaştırılan Koca Ali Beşe'nin intikam amacıyla bir şebeke kurduğu; konsolosluk binasına baskın düzenlediği, konsolosun oğluna ve bir Fransız tüccara suikast girişiminde bulunduğu, Fransızlara hizmet eden bir zımmîyi ise öldürdüğü belirtilmektedir. Olayın ardından saldırganların bir kısmı eşkıya gruplarına katılarak şehirden

uzaklaşırken, yakalanan bazı ortaklarının yeniçeri ileri gelenlerinin kefaletiyle serbest bırakılması dikkat çekicidir. Fransız elçisinin başvurusu üzerine suçluların Selanik Kalesi'nde hapsedilmesi istenmiş; ancak yargılama kadı ilamı doğrultusunda yürütülmüş ve bazı sanıklar serbest bırakılmıştır (BOA, A.DVN. DVE.d, 34-2/11, hk. 437, s. 79, 80).

XVIII. yüzyılın sonlarında Selanik'te zayıflayan asayiş düzeni ve yeniçerilik iddiasıyla hareket eden yerel grupların artan nüfuzu, müstemen tüccarlar ile konsolosluk personelinin can güvenliğini doğrudan tehdit etmeye başlamıştır. Asayişteki bu bozulma, 1787 yılında Fransız elçisinin merkeze ilettiği şikâyete de yansımıştır. Elçinin beyanına göre yeniçeri ocağına mensup bazı gruplar limanda sandal ile seyahat eden bir Fransız tüccara saldırmış ve bir gemiciyi öldürmüştür. Eş zamanlı olarak Selanik Fransız konsolosu ve bir Fransız gemi kaptanı da şehir içinde arabalarından indikleri sırada on kişilik bir grubun saldırısına uğramış, çıkan arbedede hizmetkârlar ve çevre esnafı ağır yaralanmıştır. Kentteki zabitlerin müdahalesine rağmen saldırganlar, yeniçeri ocağındaki nüfuzlu hâmileri sayesinde yerel düzeyde cezalandırılamamıştır. Bunun üzerine müstemenlerin korunması amacıyla şehre özel bir mübaşir tayin edilmiş, suçluların ise ocağın nüfuzundan bağımsız olarak derhal cezalandırılması uygun görülmüştür (BOA, A.DVN. DVE.d, 30/5, hk. 708, s. 100).

Fransız konsolosluklarının taşradaki güvenliği ve faaliyet sürekliliği yalnızca fiziki saldırılardan korunmaya değil, aynı zamanda personelin ahidnamelerle güvence altına alınan hukuki imtiyazlarının yerel düzeyde korunmasına da bağlıydı. Selanik ve çevresinde görev yapan beratlı Fransız tercümanlarının karşılaştığı uygulamalar, ahidnamelerde tanınan imtiyazların taşradaki uygulanışını değerlendirmek bakımından dikkat çekicidir. Bu bağlamda, Anastasyo Draso isimli tercümanın seyahati sırasında yerel unsurlar tarafından çeşitli vergi ve yükümlülük taleplerine

maruz bırakılması, berat hükümleri ile fiilî uygulamalar arasındaki gerilimi görünür kılmıştır. Tercümanların statüsüne ilişkin muafiyetler teorik olarak tanımlanmış olmakla birlikte, uygulamada bu imtiyazlar her zaman aynı ölçüde gözetilmemiştir. Dolayısıyla konsolosluk personelinin hukuki statüsü, yalnızca ahidname hükümleriyle değil, yerel idari uygulamalarla da şekillenmiştir (BOA, A.DVN. DVE.d, 34-2/11, hk. 929, s. 146).

Benzer güvenlik problemleri, Selanik'i çevre bölgelere bağlayan ticaret yollarında da yaşanmıştır. Zernik'ten Selanik'e gitmek üzere Yenişehir (Larissa) güzergâhını kullanan bazı Fransız tebaasının yol üzerinde yerel görevliler tarafından yakalanarak hapsedilmeleri, taşra idaresinin yabancı tüccarlar üzerindeki müdahaleci uygulamalarına işaret etmektedir. Söz konusu kişilerin daha sonra voyvoda tarafından alıkonulmaya devam edilmesi, Fransız tüccarlarının seyahat özgürlüğünü ve hukuki statüsünü doğrudan etkilemiştir. İstanbul'un müdahalesiyle çözüme kavuşturulan bu olaylar, Fransız tüccarlarının taşrada yalnızca eşkıya tehdidiyle değil, yerel idarecilerin farklı uygulamalarıyla da karşı karşıya kaldığını göstermektedir. Böylece ticaret yollarındaki güvenlik meselesi, fiziksel emniyet kadar hukuki statüyle de yakından ilişkili hâle gelmiştir (BOA, A.DVNS. AHK.MR.d, 1, hk. 4, s. 128).

Taşradaki güvenlik ve asayiş sorunları, yalnızca fiziki saldırılarla sınırlı kalmamış; yerel görevlilerin ekonomik çıkarları doğrultusunda Fransız tüccarların ticari faaliyetlerine müdahale etmeleriyle de kendisini göstermiştir. 1747 yılında Selanik'te Fransız tüccarların uzun süredir kullandıkları mahzenlere yönelik müdahaleler, liman kentinde ticari mülkiyetin korunmasına ilişkin tartışmaları görünür kılmıştır. Yerel mübayaacıların bu depolarda bulunan emtiayı zorla devlet alımına konu etme yönündeki girişimleri, ticari dolaşımın olağan işleyişi ile resmî tedarik uygulamaları arasındaki sınırı zaman zaman belirsizleştirmiştir. Bu

tür müdahaleler, yalnızca mülkiyet ihtilafı yaratmakla kalmamış, aynı zamanda liman ekonomisinin lojistik düzenini etkileyen bir gerilim alanı oluşturmuştur. Ticari malların depolanması ve sevki, Selanik'in bölgesel ticaret ağındaki işlevinin temel unsurlarından biri olduğundan, bu alana yönelik müdahaleler ekonomik süreklilik üzerinde doğrudan etkili olmuştur (BOA, A.DVN. DVE.d, 34-2/11, hk. 18, s. 80).

Selanik'te ortaya çıkan güvenlik sorunları, yalnızca ticari dolaşımı aksatan eşkıyalık faaliyetleriyle sınırlı kalmamış; Fransız tüccarların şehir içindeki statüsünü ve diplomatik himaye mekanizmalarını da etkileyen bir boyuta ulaşmıştır. XVIII. yüzyılın sonlarına ait bir kayıtta, Selanik'te faaliyet gösteren eşkıya gruplarının Fransız tüccarların hanelerine kadar uzanan saldırılar gerçekleştirdikleri ve daha önce şehirden uzaklaştırılmış bazı yeniçerilerin yeniden ortaya çıkarak bu düzensizlik ortamını besledikleri belirtilmektedir. Fransız tüccar Rubine'nin evine düzenlenen saldırıda önemli miktarda para yağmalanmış, böylece yabancı tüccarlar yalnızca ticaret yollarında değil, şehir içindeki yaşam alanlarında da güvenlik tehdidiyle karşı karşıya kalmıştır. Bu olay, Selanik'te ticari güvenliğin yalnızca yol emniyetine veya liman çevresine indirgenemeyeceğini; şehir içi asayişin de Fransız ticaretinin sürdürülebilirliği açısından belirleyici bir unsur hâline geldiğini ortaya koymuştur (BOA, A.DVN. DVE.d, 30/5, hk. 664, s. 94).

Deniz Güvenliği, Korsanlık ve Fransız Deniz Ticareti

Selanik ve hinterlandında yaşanan asayiş sorunları yalnızca kara ticaret yollarıyla sınırlı kalmamış, bölge ticaretinin can damarı olan Akdeniz'de daha karmaşık bir güvenlik krizine dönüşmüştür. Limanı çevreleyen sularda yaşanan emniyetsizlik, yerel korsan gruplarının yağma faaliyetlerinin ötesine geçmiş; Avrupa devletleri arasındaki rekabetin Osmanlı karasularına taşınmasıyla uluslararası

bir boyut kazanmıştır. Bu gelişmeler, Osmanlı Devleti'nin denizlerde güvenliği ve tarafsızlığı koruma çabasını zorlaştırırken, Fransız kaptanları ile tüccarlarını açık denizde çok yönlü tehditlerle karşı karşıya bırakmıştır.

XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Akdeniz, korsanlık faaliyetlerinin yoğunlaştığı denizlerden biri hâline gelmiştir. Cezayir ve Tunus Garp Ocakları Berberi korsanlığının başlıca merkezleri arasında yer alırken (Mantran, 1988), Malta Hristiyan korsanlığının en önemli üslerinden biri olarak öne çıkmıştır. Aynı dönemde Livorno da yalnızca Levant ticaretinin önemli bir aktarma limanı değil, korsanlık ve kaçakçılık ağlarının kesiştiği merkezlerden biri hâline gelmiştir (Greene, 2019). Bu ortamda diplomatik temsilciler, ticari imtiyazların uygulanmasını takip etmenin yanı sıra kendi devletlerinin tüccar ve kaptanlarının can ve mal güvenliğini korumaya da çalışmıştır.

Buna rağmen Marsilya'dan Selanik'e uzanan deniz güzergâhı, Fransız kaptan ve tüccarlarını yolculuğun ilk aşamalarından itibaren hem idari hem de fiziki risklerle karşı karşıya bırakıyordu. İngiliz ve Hollandalı gemiler gibi Fransız gemileri de Cebelitarık ve Sicilya hattını geçtikten sonra, Osmanlı limanlarının giriş kapısı sayılan Mora'nın güneyindeki Modon ve Koron limanlarına uğruyorlardı (Mantran, 1988). Ancak bu limanlar, kimi zaman güvenli bir sığınak olmaktan çok yeni sorunların başlangıç noktası hâline geliyordu.

Bu güzergâhta karşılaşılan ilk ciddi sorun, güvenli bir sığınak olması beklenen limanlarda ortaya çıkıyordu. Koron muhafızının haksız müdahalesi, Manya izbandutlarının adalardaki sahte bayraklı fidyecilik faaliyetleri ve İngiliz korsanlarının Selanik'in yalnızca dört mil açığına kadar sokulabilmesi, Marsilya-Selanik deniz hattında güvenliği tehdit eden başlıca kırılma noktalarını oluşturuyordu. Bu gelişmeler, deniz güvenliğinin yalnızca korsan saldırılarıyla sınırlı olmadığını; taşra idarecileri, yerel silahlı gruplar ve yabancı korsanların aynı güzergâhta farklı biçimlerde etkili

olduğu çok katmanlı bir güvenlik yapısı meydana getirmiştir. Bu zincirin ilk halkasını Koron'da yaşanan olay oluşturmuştur. 1749 yılında Marsilya'dan içi çuha yüklü gemisiyle Selanik'e doğru yola çıkan Fransız Kaptan Ayoz, Koron limanına sığındığında limanı korumakla görevli Koron kalesi muhafızı İbrahim Paşa tarafından alıkonulmuştur. Ahidname hükümlerine aykırı biçimde gemide bulunan Fransız tüccarlarına ait 999 zira çuha zorla alınmış, ayrıca malların bedeli olan 2.500 kuruş da ödenmemiştir. Fransız elçisinin girişimi üzerine mesele merkeze taşınmış; zarar gören tüccarların alacağının İbrahim Paşa'dan tahsil edilerek iade edilmesi için Mora valisine emir gönderilmiştir (BOA, AE. SMST.III, 221/17494).

Deniz güvenliğini tehdit eden unsurlar yalnızca liman görevlilerinin keyfî uygulamalarıyla sınırlı değildi. Ege adaları çevresinde faaliyet gösteren silahlı gruplar da Fransız gemilerini ve mürettebatını doğrudan hedef almaktaydı. Bu durumun dikkat çekici örneklerinden birini, Manya izbandutlarının sahte bayrak kullanarak Fransız gemilerine yönelik gerçekleştirdikleri fidyecilik faaliyetleri oluşturmuştur. Bunun üzerine mesele Mora muhassılı Vezir İbrahim Paşa ile Âşık İsmail'e iletilmiş; eşkıya grubunun yakalanması, ele geçirilen malların iadesi ve fidye meselesinin çözüme kavuşturulması için girişimde bulunulmuştur. Ayrıca ödenen fidyenin sorumlulardan tahsil edilerek mağduriyetin giderilmesi istenmiştir (BOA, AE. SABH.I, 51/3663).

Akdeniz'deki güvenlik sorunları yalnızca korsanlık faaliyetlerinden kaynaklanmıyordu. Fransızlar ile İngilizler arasında ticaret üstünlüğü için yürütülen rekabet de zamanla deniz güvenliğini etkileyen unsurlardan biri hâline gelmişti. Başlangıçta Osmanlı topraklarında doğrudan ticaret yapma hakkına sahip olmayan ve Fransız bandırası altında faaliyet göstermek zorunda kalan İngiliz tüccarlar, 1580 tarihli ilk ahidname ve ardından kurulan Levant Company sayesinde Akdeniz ticaretinde bağımsız bir ticari güç haline gelmişlerdir (Kütükoğlu, 1974; Arıkan, 2003). Özellikle

İstanbul'da daimî temsilcisi bulunmayan ve harbî taife olarak adlandırılan yabancı tüccarların önce Fransız, ardından İngiliz bayrağı altında ticaret yapmak zorunda kalmaları, iki devlet arasındaki rekabeti daha da belirginleştirmiştir (Arıkan, 2003). Böylece Akdeniz ticaretindeki ekonomik rekabet, taşrada yaşanan birçok deniz hadisesinin diplomatik bir meseleye dönüşmesine de zemin hazırlamıştır (Eldem et al.,2010).

Deniz emniyetsizliğinin ulaştığı son nokta ise Avrupa'daki küresel savaşların, Selanik'in hemen dibindeki karasularını fiilen bir çatışma alanına çevirmesiydi. 1760 yılında, Kaptan Kalaman'ın buğday yüklü Fransız gemisi Eşkiri Adası'nda demirliyken, Selanik'e tüccar malı götüren Hohen isimli bir İngiliz korsan gemisinin saldırısına uğramıştır. Kaçmaya çalışan Fransız gemisi, Selanik'ten sadece 4 mil açığındaki burunda ele geçirilerek rehin alınmıştır. Dahası, İngiliz korsan gemisi bu pervasızlığın ardından hiçbir şey olmamış gibi Selanik iskelesine gelip demirlemiştir. Fransız konsolosunun tüm itirazlarına rağmen korsan geminin hareket serbestisi bölgedeki güvenlik ve denetim zafiyetine işaret etmiştir (BOA, A.DVN. DVE.d, 34-2/11, hk. 1058, s. 124).

Bu açık deniz örneğini tamamlayan bir diğer kayıt, benzer güvenlik ihlallerinin liman sahası ve kale top menzili içinde de yaşanabildiğini göstermektedir. Kayıtta, Fransız gemilerinin Nemçe korsanları tarafından liman ağzında ele geçirildiği ve gemilerin limana götürülerek bal mumu, buğday ve çeşitli ticari emtianın mahkeme kararıyla liman mahzenlerine indirildiği belirtilmektedir. Sürecin uzaması nedeniyle malların bir kısmı zarar görmüş, olay Selanik kadılığı aracılığıyla merkeze bildirilmiştir. Böylece deniz güvenliğiyle ilgili sorunların yerel makamların imkânlarını aşarak merkezî idarenin müdahalesini gerektirdiği bir kez daha ortaya çıkmıştır (Kırbıyık, 2020).

Sonuç olarak; gerek rota üzerindeki yerel idarecilerin keyfi müdahaleleri, gerek takımadalar bölgesindeki izbandutların hileli

eylemleri, gerekse Selanik liman ağzına kadar taşınan Avrupa merkezli çatışmalar, Selanik eksenli deniz ticaretini sürekli güvenlik riskleriyle karşı karşıya bırakmıştır. Fransız tüccarlar ve kaptanlar, kâğıt üzerindeki ahidname güvencelerine rağmen, taşradaki bu çok boyutlu asayiş sorunlarına karşı sürekli olarak konsoloslukların ve merkezin müdahalesine bağımlı kalmışlardır.

Fransız Tüccarların Borç-Alacak İlişkileri ve Ticari Uyuşmazlıkları

Selanik iskelesinde faaliyet gösteren Fransız tüccarların yerel piyasayla kurdukları ilişkilerde, vadeli ticaretten doğan borç-alacak uyuşmazlıkları önemli bir yer tutmaktaydı. Arşiv kaynaklarında bu borçların bir kısmının nedeni açık biçimde belirtilirken, bir kısmında ise herhangi bir açıklamaya yer verilmemektedir. Bu durum, doğrudan faizli borç ilişkilerinden ziyade, karmaşık ticari kredi ve vadeli işlem ağlarının varlığına işaret etmektedir. Ancak söz konusu belgeler, piyasanın tüm borç ilişkilerini değil, yalnızca tahsil edilemeyerek elçilik aracılığıyla İstanbul'a taşınan uyuşmazlıkları yansıtmaktadır. Yerel mahkemelerde veya konsolosluklar aracılığıyla çözülen çok sayıda anlaşmazlığın da bulunduğu hususu göz ardı edilmemelidir.

Borçların tahsilinde yaşanan güçlükler, yalnızca ekonomik değil aynı zamanda hukuki süreçlerin uzamasından da kaynaklanmaktaydı. Alacaklılar lehine fermanlar verilmesine rağmen tahsilatın yıllarca sürebildiği örnekler bulunmaktadır. Bu çerçevede temessük kayıtları, taraflar arasındaki borç ilişkilerinin yazılı dayanağını oluşturmakta ve Selanik'teki ticari ağın mali yapısını görünür kılmaktadır. Belgeler bütün olarak değerlendirildiğinde Fransız tüccarların çoğunlukla alacaklı konumda olduğu; borçlu tarafın ise yerel bürokratlar, Müslüman tüccarlar ve Yahudi esnaf ağlarından oluştuğu görülmektedir.

Fransız tüccarların alacak takibinde en fazla sorun yaşadığı aktörlerin başında, Selanik'te kamu gücünü elinde bulunduran yerel idareciler ile gümrük eminleri gelmekteydi. Piyasadaki nakit ihtiyacını karşılamak amacıyla Fransız tüccarlardan borç alan bu görevliler, ödeme güçlüğü, görev değişikliği veya vefat gibi nedenlerle borçların tahsilini çoğu zaman geciktirmekteydi. Örneğin 1753 tarihli bir kayıtta, Fransız tüccarlar Arnolidos ve Komatya'nın Selanik gümrük eminleri Abdurrahman Ağa ile Ali Ağa'dan alacaklı oldukları görülmektedir. Gümrük eminleri bu borcu ödeyebilmek amacıyla ortak malikâne olarak tasarruf ettikleri Gencelü mukataasının bir yıllık işletme hakkını Fransız tüccarlara devretmiş, onlar da bu hakkı Ahmed adlı bir şahsa bırakmıştır (BOA, A.DVN. DVE.d, 34-2/11, hk. 530, s. 92) Kamu görevlilerinin vefatı dahi borç takibini etkileyen bir diğer unsurdu. 1761 tarihli bir davada, sabık Selanik gümrük emini Seyyid Hüseyin Ağa'nın hayattayken Fransız tüccarlarla yaptığı alışverişten doğan borç nedeniyle yeni bir ihtilaf ortaya çıkmıştır. Fransız tüccarlar, gümrük rüsumundan taksitler hâlinde mahsup edilmek üzere Ali ve Abdurrahman adlı gümrük sandık eminlerine borç vermiş; ancak malikânenin ellerinden alınma ihtimali üzerine tahsil edilemeyen 53.966 kuruş 47 akçelik alacak için şikâyette bulunmuşlardır (BOA, A.DVN. DVE.d, 34-2/11, hk. 1126, s. 187). 1777 yılında bir kapıcıbaşıdan (BOA, A.DVN. DVE.d, 34-2/11, hk. 3364, s. 329), 1785 yılında ise yerel bir idareciden kaynaklanan alacakların tahsil edilememesi, borçlu profilinin taşra görevlilerinden üst düzey idarecilere kadar genişlediğini göstermektedir (BOA, A.DVN. DVE.d, 30/5, hk. 468, s. 66).

Fransız tüccarlar, yerel Müslüman tüccarlar, zımmî esnaf ve Yahudi ticaret ağlarıyla da yoğun borç-alacak ilişkileri kurmaktaydı. Selanik'teki ticari canlılık özellikle tekstil ve giyim sektörü üzerinden gelişen vadeli satışlar nedeniyle borç ilişkilerini artırmıştır. Kefalet sistemiyle yürüyen bu ilişkilerde çuha ve benzeri tekstil ürünleri önemli bir yer tutmaktaydı (BOA, A.DVN. DVE.d,

34-2/11, hk. 361, s. 68). Benzer şekilde, tekstil hammaddesi tedarikinde de borçlar oluşuyordu. 1762 yılında Fransız tüccar Goro'nun Selanik sakinlerinden İsak ve Salomon isimli Yahudilerden yapağı bahasından kaynaklanan 490 kuruş 83 akçelik senede bağlı bir alacağı vardı (BOA, A.DVN. DVE.d, 34-2/11, hk. 1180, s. 200). Kuzey Afrika'dan yapılan ithalat da borç senetlerine yansımıştı; 1795 yılında Fransız tüccar Lö Tura Rino, yerel tüccardan Ahmed Ağa'ya 16.000 kuruş değerinde Tunus fesi satıp teslim etmiş, ancak borçlu Ahmed Ağa borcun yarısı olan 8.000 kuruşu ödedikten sonra iflas ettiğini ileri sürerek kalan borcu ödememiştir (BOA, A.DVN. DVE.d, 30/5, hk. 1339, s. 231). Tekstil ve lüks tüketim emtialarının yanı sıra kolonyal ürünlerin iç piyasaya dağıtımında da borç senedi mekanizması devredeydi. 1791 tarihli bir fermanda, Fransız tüccar Barsi'nin Selanik'te ikamet eden Yahudi esnafa sattığı Efrenç kahvesinin bedelinden kalan 4.163 kuruşu tahsil edemediği, borçluların ise ödemeden kaçınmak amacıyla çeşitli hilelere başvurduğu belirtilmektedir (BOA, A.DVN. DVE.d, 30/5, hk. 1375, s. 237).

Borç tahsilini güçleştiren unsurlardan biri de Akdeniz limanları arasında kurulan ticari ortaklıklar ile ortaklardan birinin ölümü sonrasında devreye giren muhallefat uygulamasıydı. 1721 tarihli bir kayıtta, Fransız tüccarlar Roset ile Cozef Bartolomi'nin, Selanik sakinlerinden Yahudi Yasef Saborta ile Yenişehir ve Fener sakinlerinden ortağı Samuel Savertağa'dan çuha ve diğer emtianın bedeli olarak 4.650 kuruş alacaklı oldukları anlaşılmaktadır. Yasef Saborta'nın vefatının ardından terekesi ve malları, Yenişehir'deki ortağı Avram Sadis ile Selanik'teki oğlu Saborta arasında paylaşılmıştır. Fransız tüccarlar alacaklarını tahsil etmek istediklerinde taraflar borcun sorumluluğunu birbirlerine yükleyerek ödeme yapmaktan kaçınmışlardır (BOA, A.DVNS. AHK.MR.d, 1, hk. 1, s. 147).

Selanik piyasasında vadeli ticaretten doğan borçların tahsili, borçlu ortakların ölümü veya iflası hâlinde beytülmal emini ve diğer Osmanlı görevlilerinin sürece dâhil olmasıyla daha karmaşık bir hâl alabiliyordu. 1763 tarihli bir arşiv kaydı, Selanik sakinlerinden Yorgi isimli zımmî tüccarın 1761 yılında vefat ettiğini, ortakları Todori, Yani ve Aleksi Anol'un başka memleketlerde bulunduğunu ve bu nedenle müteveffanın mallarının Selanik gümrükçüsü olan beytülmal emini tarafından mühürlenerek zapt edildiğini göstermektedir. Buna karşılık Yorgi ile ortaklarının Selanik'te faaliyet gösteren Fransız tüccarlara senede bağlı borçları da bulunuyordu. Fransız tüccarlar alacaklarını talep ettiğinde beytülmal emini malları gerçek değerinin altında satarak yabancı tüccarları zarara uğratmıştır (BOA, A.DVN. DVE.d, 34-2/11, hk. 1225, s. 210). Benzer şekilde 1761 tarihli bir ferman, Fransız tüccar Luciye'nin Selanik sakinlerinden Mosi Konkas, David İravani ve İsak Ezarya isimli Yahudilerden 1756 yılından beri senede bağlı 9.266,5 kuruş alacağı olduğunu belgelemektedir. Borçlulardan Mosi'nin yakalanıp hapsedilmesi, ardından serbest bırakılarak ödeme gücü olmadığını ileri sürmesi süreci uzatmış; borçluların eski kadı ilamlarını öne sürerek yükümlülükten kurtulmaya çalışmaları üzerine, borç sabit olduğu takdirde ödemeyenlerin İstanbul'a zorla getirilmesi emredilmiştir (BOA, A.DVN. DVE.d, 34-2/11, hk. 1159, s. 194). 1718 yılından beri sarkan bir diğer davada ise Fransız tüccar Roset ve ortağı Garin'in, Selanik sakinlerinden Ömer ve oğlu Hüseyin'den olan 770 kuruşluk alacağı, yerel hamilerin müdahalesi nedeniyle tahsil edilememiştir (BOA, A.DVNS. AHK.MR.d, 1, hk. 5, s. 168).

Fransız tüccarların bölge ticaretinde başvurduğu yöntemlerden biri de selem usulüydü. Bu sistemde tüccarlar, gelecekte teslim alınacak ürünler karşılığında üreticilere peşin ödeme yapmakta; ürünlerin hasat döneminde teslim edilmesi konusunda anlaşmaktaydı. Ancak fiyat dalgalanmaları ve piyasa koşullarındaki değişimler nedeniyle üreticilerin taahhüt ettikleri

miktarı teslim edememesi sık karşılaşılan bir durumdu (Yazar 2016). Bu uygulamanın doğurduğu sorunlar, 1780 tarihli bir kayıtta açık biçimde izlenebilmektedir. Fransız tüccar, taşradan pamuk ve yapağı toplamak amacıyla Mustafa, Memiş, Abbas ve Molla İbrahim isimli aracılara selem tarik üzere 10.000 kuruş teslim etmiştir. Ancak hesaplaşma sırasında bu aracılar, paranın 3.000 kuruşunu Şahindioğlu Abdurrahman'a selem olarak verdiklerini ve onun zimmetinde kaldığını ileri sürerek ödeme yapmaktan kaçınmışlardır (BOA, A.DVN. DVE.d, 30/5, hk. 126, s. 17).

Diğer taraftan, bölgenin en önemli ticari emtialarından biri olan tütün de yüksek meblağlı borç uyuşmazlıklarına konu olabilmekteydi. 1768 tarihli bir vesikada, Selanik'te tütün ticaretiyle uğraşan Yahudi Sinto'nun Fransız tüccar Rofin'e 5006 denk tütün sattığı, ancak teslimata rağmen 37.940 kuruş 93 akçelik alacağını tahsil edemediği görülmektedir. Bu uyuşmazlık, Sinto'nun devlete olan tütün gümrüğü borçları nedeniyle yalnızca taraflar arasındaki bir alacak meselesi olmaktan çıkmış, mîrî alacağın tahsilini de doğrudan ilgilendiren bir nitelik kazanmıştır. Devlet, Sinto'nun Rofin'deki alacağının tahsilini mîrî borcun ödenebilmesi açısından gerekli gördüğünden Selanik'e bir mübaşir tayin etmiş; borcun tahsil edilmesini, ödeme yapılmaması hâlinde ise Rofin'in İstanbul'a ihzar edilmesini emretmiştir. Buna karşılık Rofin borcu inkâr etmiş ve İstanbul'daki Fransız elçisinden talimat gelmedikçe mahkemeye çıkmayacağını ileri sürerek sürecin uzamasına neden olmuştur (BOA, AE. SMST III, 209/16456).

Kapitülasyon hukukunun uygulama sınırlarını gösteren bir başka örnek ise, yazılı senedin ispat gücüyle ilgilidir. Selanik'te yaşayan Yahudi Sento ve Muşon, Fransız Kaptan Rukin'den 142.366 kuruş tutarındaki tütün satışından kalan 38.391 kuruşu mahkemede talep etmişler; ancak alacağı ispatlayan yazılı bir senet bulunmadığından dava reddedilmiştir. Bu örnek, devletin kapitülasyonlarla tanınan hukuki statüyü gözetmekle birlikte, yazılı

delille desteklenmeyen talepleri kabul etmediğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir (BOA, A.DVN. DVE.d, 34-2/11, hk. 1769, s. 275).

Fransız tüccarların limanlar ve iskeleler arasındaki hareketliliği, alacakların tahsilinde vekâlet ilişkilerini zorunlu kılmaktaydı. Selanik'ten ayrılmak zorunda kalan tüccarlar, senetli alacaklarını limandaki ortaklarına devretmekteydi. 1723 tarihli belgelerde Fransız tüccar Rozkir ve Rorona Berobra'nın alacaklarını Selanik'teki ortaklarına vekâlet yoluyla devrettikleri görülmektedir. Ancak yerel borçlular, alacaklı değişince ödeme yapmaktan kaçınmış, bunun üzerine borçların vekillere ödenmesi yönünde karar verilmiştir (OA, A.DVNS. AHK.MR.d, 1, hk. 4, s. 181; BOA, A.DVNS. AHK.MR.d, 1, hk. 1, s. 182; BOA, A.DVNS. AHK.MR.d, 1, hk. 1, s. 188).

Tüm bu uyuşmazlıklar karşısında devletin yaklaşımı, tarafların hukuki statülerine ve belgelerine göre şekillenmekteydi. Borçlarını ödemeyen yerel tebaa ve bürokratlar hakkında ihzar emirleri çıkarılmakta ve Divan-ı Hümâyun'a sevk edilmeleri sağlanmaktaydı. Ancak ahidname hukuku hem Osmanlı tebaasını hem de Fransız tüccarları bağlayan temel çerçeveyi oluşturmaktaydı. Öte yandan devlet, Fransız tüccarların haklarını kapitülasyonlar çerçevesinde korurken, yazılı senedi bulunmayan yabancı talepleri çoğu zaman kabul etmemekteydi. Sonuç olarak Selanik iskelesindeki borç-alacak davaları, taşradaki ticari ilişkilerin hukuki zeminini, yerel aktörlerin tahsilat karşısındaki tutumlarını ve kapitülasyon hukukunun uygulama sınırlarını açık biçimde ortaya koymaktadır

Sonuç

XVII. yüzyılın ortalarından XVIII. yüzyılın sonuna kadar Selanik, Fransız ticaretinin Doğu Akdeniz ve Balkanlar'daki en önemli merkezlerinden biri olarak öne çıkmıştır. Ancak bu önem

yalnızca sahip olduğu limandan kaynaklanmamaktadır. Selanik, İzmir ve İstanbul ile bütünleşen ticaret ağı içerisinde Avrupa ile Balkan hinterlandını birbirine bağlayan stratejik bir dağıtım ve sevkiyat merkezi olarak işlev görmüştür. Marsilya'dan gelen Fransız tüccarlar için hem Anadolu ve Ege limanlarına hem de Rumeli iç pazarlarına açılan başlıca geçiş noktalarından biri olan şehir, Makedonya ve Teselya'nın üretim bölgelerini, çevre iskeleleri ve Rumeli ticaret yollarını birbirine bağlayan geniş bir ekonomik organizasyonun düğüm noktasını oluşturmuştur. Bu yönüyle Selanik, Fransız ticaret sisteminde tek başına faaliyet gösteren bir liman olmaktan ziyade, İzmir ve İstanbul ile karşılıklı mal, sermaye ve bilgi dolaşımını sağlayan bütünleşik bir ticaret ağının ayrılmaz halkalarından biri hâline gelmiştir.

Çalışmada incelenen arşiv kayıtları, Selanik'teki Fransız ticaretinin yalnızca tüccar faaliyetlerinden ibaret olmadığını; konsoloslar, tercümanlar, simsarlar, yerel ortaklar ve Osmanlı idari görevlilerinin dâhil olduğu çok katmanlı bir yapı içerisinde yürütüldüğünü ortaya koymaktadır. Özellikle Fransız konsolosları, yalnızca diplomatik temsil görevini yerine getiren görevliler değil; aynı zamanda Fransız tüccarlarının haklarını koruyan, ortaya çıkan hemen her uyuşmazlıkta ahidname hükümlerinin taşrada uygulanmasını sağlamaya çalışan başlıca kurumsal aracılar olarak öne çıkmaktadır. Gümrük ihtilaflarından borç davalarına, yerel idarecilerin müdahalelerinden korsan saldırılarına kadar hemen her meselede Fransız temsilcileri, kendilerine tanınan imtiyazların ihlal edildiğini ileri sürerek Osmanlı merkezî idaresine başvurmuş ve sorunların çözümünü söz konusu hükümler çerçevesinde talep etmiştir.

Bununla birlikte çalışma, ahidnamelerle tanınan ticari imtiyazların uygulamada her zaman kesintisiz biçimde işlemediğini de göstermektedir. Gümrük eminlerinin uygulamaları, taşra yöneticilerinin müdahaleleri, mültezimlerin tasarrufları, borç-alacak

uyuşmazlıkları, korsanlık faaliyetleri, eşkıyalık ve kaçakçılık gibi güvenlik sorunları, Fransız tüccarların ticari faaliyetlerini doğrudan etkileyen başlıca unsurlar olmuştur. Buna rağmen Osmanlı Devleti, kendisine intikal eden şikâyetlerde büyük ölçüde bu imtiyaz çerçevesini esas almış; haklı görülen durumlarda gerekli yerlere emirler göndererek Fransız tüccarların haklarının korunmasına yönelik müdahalelerde bulunmuştur. Dolayısıyla Fransız tüccarlarına tanınan ayrıcalıklar mutlak ve kendiliğinden işleyen imtiyazlar olmaktan ziyade, her uyuşmazlıkta yeniden teyit edilmesi ve uygulanması gereken hukuki haklar niteliği taşımıştır.

Diğer taraftan belgeler, Fransız tüccarlarının Selanik ekonomisinin hemen her alanında etkin olduğunu göstermektedir. Gümrük uygulamalarından emtia dolaşımına, borç-alacak ilişkilerinden selem usulüyle yapılan ticarete kadar uzanan faaliyetler, Fransızların yalnızca dış ticaret yapan yabancı tüccarlar olmadığını; aynı zamanda yerel piyasanın işleyişiyle bütünleşmiş aktörler hâline geldiklerini ortaya koymaktadır. Yerel Müslüman bürokratlar, Müslüman tüccarlar, Yahudi ticaret ağları ve diğer gayrimüslim gruplarla kurdukları yoğun ekonomik ilişkiler, Selanik ticaretinin karmaşık ekonomik örgütlenmesini açık biçimde yansıtmaktadır.

Bu yönüyle çalışma, Selanik'i yalnızca bir liman kenti olarak değil; Osmanlı taşrasında kapitülasyonların uygulanışı, merkez-taşra ilişkileri ve Fransız ticaret ağının işleyişinin birlikte izlenebildiği çok katmanlı bir ticari ve idari merkez olarak değerlendirmektedir. Böylece 1644-1799 yılları arasındaki süreçte Selanik'in, Fransız ticaret ağındaki konumu daha bütüncül bir çerçevede ortaya konulmuş; aynı zamanda Osmanlı taşrasında kapitülasyonların uygulanış biçimine, merkez-taşra ilişkilerine ve Doğu Akdeniz ticaretinin işleyişine dair literatüre yeni değerlendirmeler sunulmuştur.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, Bab-ı Asafi Divan-ı Hümayun Sicilleri Düvel-i Ecnebiye Defterleri (A.DVN.DVE. d), 27/2.

BOA, Bab-ı Asafi Divan-ı Hümayun Sicilleri Düvel-i Ecnebiye Defterleri (A.DVN.DVE. d), 28/3.

BOA, Bab-ı Asafi Divan-ı Hümayun Sicilleri Düvel-i Ecnebiye Defterleri (A.DVN.DVE. d), 30/5.

BOA, Bab-ı Asafi Divan-ı Hümayun Sicilleri Düvel-i Ecnebiye Defterleri (A.DVN.DVE. d), 34-2/11.

BOA, Bab-ı Asafi Divan-ı Hümayun Sicilleri Mora Ahkâm Defteri (A.DVNS.AHK.MR.d), 1.

BOA, Ali Emiri Ahmed III (AE.SAMD.III), 25/2367; 122/11963.

BOA, Ali Emiri Mustafa III. (AE.SMST III), 209/16456; 221/17494.

BOA, Ali Emiri Selim III (AE.SSLM.III), 65/3904.

BOA, Cevdet Hariciye (C.HR), 175/8724; 160/7964; 170/8479; 181/9027.

BOA, Cevdet İktisat (C.İKTS), 4/168; 19/903; 29/1441; 45/2217.

Araştırma Eserler

Acıpınar, M., Küpeli, Ö., & Çay, A. (2018). *Osmanlı Dönemi Batı Anadolu Boyahaneleri ve Üretim Endüstrisinin Araştırılması*

(Proje No. 114K291). TÜBİTAK ULAKBİM, https://search.trdizin.gov.tr/en/yayin/detay/617523/.

Aksoy, A. N. (2023). Selanik İngiliz Konsolosluğu Ticaret Raporlarına Göre Selanik Limanı'nda İngiliz Ticareti (1865-1912), *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, 8*(1), 89-136, https://doi.org/10.24186/vakanuvis.1250226.

Arıkan, Z. (1991). Osmanlı İmparatorluğu'nda İhracı Yasak Mallar (Memnu Meta), *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi 280-306.

Arıkan, Z. (2003). Sır Paul Rycaut: Osmanlı İmparatorluğu ve İzmir, *Osmanlı Araştırmaları, 22*, 110-139, https://izlik.org/JA22FN77UP.

Bakkaloğlu, B. (2018). *H. 1112-1114 [M. 1700-1702] Tarihli 8 Numaralı Selânik Şer'iyye Sicili (Metin ve Değerlendirmesi)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bağış, A. İ. (1983). *Osmanlı Ticaretinde Gayrimüslimler*, Turhan Kitabevi.

Bayram, S. (2017). *Osmanlı Döneminde Selanik Limanı 1869-1912*, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Van Den Boogert, M. H. (2014). *Kapitülasyonlar ve Osmanlı Hukuk Sistemi: 18. Yüzyılda Kadılar, Konsoloslar ve Beratlılar* (Ali Coşkun Tuncer, Çev.), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Çakılcı, D. (2021). *19. Yüzyılın İlk Yarısında Selanik Şehri,* Yayımlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Delilbaş, M. (1963). Selanik'in Son Zabtı Hakkında Bir Tarih, *Tarih Araştırmaları Dergisi, 8*(14), 23-50, https://izlik.org/JA33NL35CE.

Demiryürek, M. (2010). Osmanlı Döneminde Yabancı Konsolos, Konsolos Tercümanı ve Tercüman Hizmetkârlarının Serbest Dolaşım Belgeleri: Beratlar ve Yol Emirleri (1600-1800), *Kebikeç*, (30), 89-104, https://www.academia.edu/35709321/.

Edhem, E., Goffman, D., & Masters, B. (2010). *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti: Halep, İzmir ve İstanbul,* (Sermet Yalçın, Çev.), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Ergenç, Ö. (1988). XVIII. Yüzyılda Osmanlı Sanayi ve Ticaret Hayatına İlişkin Bazı Bilgiler, *Belleten, 52*(203), 501-534. **DOI:** 10.37879/belleten.1988.501

Faroqhi, S. (2006a). Krizler ve Değişim (1590-1699), Halil İnalcık & Donald Quataert (Eds.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1600-1914)*, *Cilt 2*, Eren Yayıncılık, 601-654.

Faroqhi, S. (2006b). *Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı* (Emine Sonnur Özcan, Çev.), Doğu Batı Yayınları.

Genç, M. (2000). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları.

Genç, N. (2014). *Fransa Ahkâm Defteri (1634-1666): İnceleme-Metin,* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Goffman, D. (1995). *İzmir ve Levanten Dünya 1550-1650* (Ayşen Anadol & Neyyir Kalaycıoğlu, Çev.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Gounaris, B. C. (1994). Selanik, Çağlar Keyder, Y. Eyüp Özveren & Donald Quataert (Eds.), *Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri*, 103-120, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Greene, M. (2019). *Katolik Korsanlar ve Rum Tüccarlar: Bir Akdeniz Tarihi*, (Ayşe Betül Sayın, Çev.), Dergâh Yayınları.

Hınz, W. (1990). *İslam'da Ölçü Birimleri,* (Sevim Acar, Çev.), Edebiyat Fakültesi Basımevi.

İnalcık, H. (2000a). İmtiyazat, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 22,* Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 245-252. https://islamansiklopedisi.org.tr/imtiyazat

İnalcık, H. (2000b). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600, Cilt 1*, (Halil Berktay, Çev.), Eren Yayıncılık.

İnalcık, H. (2009). Osmanlı Pamuklu Pazarı, Hindistan ve İngiltere Pazar Rekabetinde Emek Maliyetinin Rolü, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları: İncelemeler*, Eren Yayıncılık, 259-280.

İnan, K. (1996). Osmanlı Döneminde Yabancı Elçilik ve Konsolosluklarda Görevli Tercümanların Statüleri, *Tarih ve Toplum, 26*(154), 196-201, https://www.academia.edu/14737327/.

Karakoyun, E. (2014). *Fransa Ahkâm Defteri (1666-1687): İnceleme-Metin*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Kayapınar, L. (2022). Kuruluşundan Günümüze Selanik Şehri, Okan Yeşilot & Bihter Gürışık Köksal (Eds.), *Türk Tarihinin Kadim Şehirleri*, Selenge Yayınları, 447-476.

Kıel, M. (2009). Selanik, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, *Cilt 36*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 352-357, https://islamansiklopedisi.org.tr/selanik.

Kırbıyık, A. (2020). *908 Numaralı Düvel-i Ecnebiye Defteri Çerçevesinde Osmanlı-Fransız İlişkileri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çoruh Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

Kolçak, Ö. (2005). *Osmanlılarda Bir Küçük Sanayi Örneği: Selanik Çuha Dokumacılığı (1500-1650)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kolçak, Ö. (2008). Selanik Yünlü Dokumacılığının Tarihsel Gelişimi (1500-1620): Yeni Bulgular Işığında Genel Bir Değerlendirme, *Osmanlı Araştırmaları, 31*(31), 99-126, https://izlik.org/JA67SA49BM.

Kütükoğlu, M. S. (1974). *Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri I*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

Kütükoğlu, M. S. (1999). Ahidnâmeler ve Ticaret Muâhedeleri, *Osmanlı*, *Cilt 3,* Yeni Türkiye Yayınları, 222-234.

Mantran, R. (1988). XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Doğu Akdeniz'de Ticaret, Deniz Korsanlığı ve Gemiler Kafileleri, *Belleten, 52*(203), 685-696, https://belleten.gov.tr/tam-metin/2039/tur.

Mazower, M. (2006). *Selanik: Hayaletler Şehri: Hıristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler (1430-1950),* (Gül Çağalı Güven, Çev.), Yapı Kredi Yayınları.

McGowan, B. (2004). Ayanlar Çağı, 1699-1812, Halil İnalcık & Donald Quataert (Eds.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, 1600-1914*, *Cilt 2,* Eren Yayıncılık, 847-863.

Ortaylı, İ. (1999). 16. Yüzyılda Rodosto (Via Egnatia'nın Marmara'daki Uzantısı), Elizabeth A. Zachariadou (Ed.), *Sol Kol: Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 215-224.

Öndeş, O. (1972). *Asırlar Boyunca Selanik, I*. Hayat Tarih Mecmuası İlavesi.

Özkaya, Y. (2020). *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumu*, Yapı Kredi Yayınları.

Pakalın, M. Z. (1983). *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü Cilt 1,* Millî Eğitim Basımevi.

Peşevska, M. (2010). Fransız Diplomasi Temsilcilerinin Raporlarına Dayanan Türk-Makedon İlişkileri, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, 12*, 269-275, https://izlik.org/JA54LA45BY.

Sahillioğlu, H. (1973-1974). Yeniçeri Çuhası ve II. Bayezid'in Son Yıllarında Yeniçeri Çuha Muhasebesi, *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi,* 2-3, 416-466, https://izlik.org/JA23ZY45YL

Syrett-Frangakis, E. (2006). *18. Yüzyılda İzmir'de Ticaret (1700–1820),* (Çiğdem Diken, Çev.), İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.

Şişman, A. (2011). *Osmanlı-Fransız İlişkileri 1740-1789 (Konsolos Arzlarına Göre)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tuğlacı, P. (1985). *Osmanlı Şehirleri*, Milliyet.

Türkhan, M. S. (2014). *18. Yüzyılda Doğu Akdeniz'de Ticaret ve Haleb,* Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ülker, N. (1989-1992). XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında İzmir'deki İngiliz Tüccarına Dair Ticari Problemlerle İlgili Belgeler, *Belgeler, 14*(18), 261-319, https://izlik.org/JA32ZK75SS.

Ülker, N. (2022). *Ticaret Limanı İzmir'in Doğuşu 1688-1740*, İzmir Kalkınma Ajansı Kültür Yayınları.

Ünal, N. (2015). *İki Osmanlı Liman Kenti: İzmir ve Selanik*, İmge Kitabevi.

Yazar, H. (2016). Düvel-i Ecnebiye Defterleri: Oluşum Süreci, İçeriği ve İngiltere'ye Ait XVIII. Yüzyıl Defterleri, *Diplomasi ve Dış Politika Araştırmalarında Arşivlerin Rolü Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, 196-214.

Yılmaz, F. (2005). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Tütün: Sosyal ve Ekonomik Tahlili (1600-1883)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

BÖLÜM 3 Arzu BAYKARA TAŞKAYA[1]

Bay Reclamation And Incorporation From An Urban-History Perspective: The Ottoman Joint-Stock Company Of The Lesbos Marshes And Fish Weirs (1892–1911)

INTRODUCTION

This study seeks to elucidate the fiscal and social transformations that accompanied the Westernizing reforms in the Ottoman Empire during the second half of the nineteenth century, with particular attention to the emergent process of corporatization. In the Tanzimat era, it is evident that numerous regulations and initiatives pertaining to commercial life were undertaken. Foremost among these was the establishment of a regulatory authority in the form of the Ministry of Commerce and Agriculture *(Ticaret ve Ziraat Nezareti)* (Sırma, 2011: 117). In the Ottoman Empire, the earliest joint-stock companies were constituted as partnership agreements predominantly financed by foreign capital pursuant to the provisions of the 1850 Commercial Code *(Ticaret Kanunnâmesi)* (Kızıl Öztürk, 2023,

[1] Dr. Öğretim Üyesi, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Dış Ticaret Bölümü, Kütahya/Türkiye, Orchid No: 0000-0002-1712-4881 Tel: 05059139536 a.baykara20@gmail.com, arzu.bkaya@dpu.edu.tr.

1693). In 1882, the Internal Regulation for Joint-Stock Companies *(Anonim Şirket Nizamnâme-i Dâhilîsi)* was promulgated; in 1887, regulations governing joint-stock companies incorporated abroad and the companies they sought to establish within the territories of the Ottoman Empire *(Memâlik-i Devlet-i ʿAliyye)* were likewise issued. These institutions proliferated as the penetration of foreign capital into the Ottoman Empire intensified. Nevertheless, enthusiasm for such enterprises appears to have remained limited (Koraltürk, 1999: 443–444). During the Second Constitutional Period, the trend toward corporatization likewise accelerated.[2] Among enterprises founded across diverse financial and agrarian domains, it was the financial companies whose profitability ratios proved most striking (Toprak, 2012: 178).

The notion of converting small accumulations of capital into large-scale capital likewise served to encourage the formation of these companies (Kazgan, 1999: 33). Despite its incompatibility with the religious and customary norms prevailing in the Ottoman Empire, the emergence of the joint-stock

[2] For a roster of joint-stock companies established in Gate of Felicity *(Dersaadet)* during the Second Constitutional Period, see : Balcı–Sırma 2011 and Celali Yılmaz 2011).

company form and the recognition of such companies as juridical persons was substantially shaped by developments occurring under the sway of imperialism (Korkmaz, 2024:555). In this article, we also delineate the incentives for corporate formation, with particular emphasis on the institutional involvement of the Ottoman Public Debt Administration *(Düyûn-ı Umûmiye)* in these companies. As the Administration sought to collect state revenues in satisfaction of Ottoman debts, it effectively came to administer Ottoman public finance as well (Toraman & Taştan, 2021: 45–64). The free-trade regime that the Ottoman Empire was obliged to accept precipitated profound transformations in the state's traditional economic and legal order, thereby laying the groundwork for liberalization and modernization. In this process, statutory provisions were also instituted to enable companies to operate effectively.

Marshes are wetlands situated at lower elevations than the surrounding terrain, characterized by water-saturated soils and a groundwater table close to the surface. Offering rich biodiversity, they constitute natural habitats for flora and fauna and are utilized for economic activities

such as fishing, reed (cane) harvesting, and salt production, as well as for agricultural irrigation and transport routes. Beyond furnishing habitat and thereby supporting biodiversity conservation, marshes deliver a range of environmental services: they help control and attenuate floods, recharge groundwater, retain contaminants and purify water, mitigate drought, and ameliorate climatic conditions. However, these ecological and environmental benefits do not accrue uniformly to all wetland types. For example, marshes extending along river courses may exceed their storage capacity during episodes of intense rainfall, thereby increasing flood risk. As this suggests, the functions of marshes are closely conditioned by local environmental and climatic factors; consequently, regional geographical characteristics must be taken into account in the management and rehabilitation of wetlands (Çaylı, 2025: 123).

We observe that wetlands in the Ottoman Empire were utilized for diverse purposes. Foremost among these were mineral prospecting, the establishment of fish weirs *(dalyans),* and the conversion of land to agriculture (Topkaya 1952. 133–145). At various times, the Ottoman state also sought

to regulate and reorganize lakes and marshlands (Öztürk 2007: 297–311; Yılmazçelik 2017: 409–413; Hanilçe 2018: 49–88; Çoruh 2019: 267–294). Setting aside the public-health hazards they posed, and with a view to converting such lands into arable fields or generating revenue through fish-farm (dalyan) operations, the state gave official approval for the establishment of the "Ottoman Joint-Stock Company for the Lesbos Marshes and Fish Weirs" on Lesbos. These measures were undertaken purely for economic reasons. The reconstruction of this company's entire organizational framework rests exclusively on materials from the Ottoman Archives of the Presidency of the Republic of Türkiye, Directorate of State Archives. Within the Eyalet of the Archipelago, and specifically the Sanjak of Lesbos, the Ottoman Joint-Stock Company for the Lesbos Marshes and Fish Weirs one of the most salient exemplars of corporatization in the Ottoman context serves here as a case through which the company's establishment, organizational set-up and operations, activities, dissolution, and contribution to the regional economy are examined. The "Company of the Lesbos Marshes and Fish Weirs" has previously attracted scholarly attention (Ünver, 2012). While our

earlier work on the aquatic products of the Eyalet of the Archipelago touched upon the issue of fish weirs, the present study approaches the matter from a different angle examining a joint-stock company founded in conjunction with the drainage and reclamation of marshlands for productive use (Baykara Taşkaya, 2023: 6–66).

The earliest archival item concerning wetlands pertains to a concession sought for mineral prospecting in marshes within the Ottoman Empire. In a petition addressed to the Ministry of Public Works, dated 30 June 1866 (16 Ṣafar 1283), Mehmed Refik Efendi requested a twenty-year privilege to extract what was locally known as “turup” a coal-like fuel obtained by dredging the mud of marshes and lakes. The application further sought a concession to extract coal by mechanical means from marshes along the Ottoman littoral and inland lakes. The memorandum notes that, although coal had long been sought on account of its natural formation, mechanized extraction would entail considerable expense, and that non-mechanized prospecting had hitherto proceeded without state interference. The petitioner asked for exclusive rights to conduct mineral exploration in state-owned, indeterminate

marshes and lakes situated within the coastal belt from İzmir in Anatolia through Rumelia to the Danube River and as far as Salonica. It was stipulated that a tithe *(öşür)* would be paid to the Ministry of Public Works on coal obtained for manufacture or export, and that the concession would be revoked should the grantee fail to commence operations promptly. Under these conditions, it was deemed appropriate to grant the privilege for ten years (rather than the twenty requested); an imperial rescript *(emr-i ʿâlî)* approving the grant was issued, and the Ministry was instructed to proceed in accordance with the attached specification. (BOA, A.MKT.MHM. 359/39).

The state also sought to assemble teams and allocate resources to investigate marshlands. In a document dated 22 September 1870 (25 Cemâziyelâhir 1287), it was requested that, for the purpose of conducting surveys of marshy and barren tracts, one physician and one engineer be appointed, together with five inspection officers *(kol teftiş memuru)*, and that the Society of Civilian Medicine *(Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiye)* be invited to volunteer for this work. Should five engineers not be obtainable, permission was sought to dispatch only the five

inspection officers to Rumelia and Anatolia so that operations could commence without delay. The matter was communicated to the Administration of the Civilian Imperial Medical School *(Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye Nezâreti)*. Correspondence concerning the expenses of the inspection officers was forwarded for their appointment and deployment. It was further stipulated that, wherever a health hazard was identified, inspection officers were to be immediately dispatched to those localities. (BOA, ŞD. 2393/11).

At the beginning of the twentieth century, the state appears to have accelerated works in marshlands with a view to generating new economic revenues and expanding corporatization. In a memorandum dated 25 June 1907 (14 Jumādā al-Ūlā 1325), it was ordered that marshes be drained and cleansed, their watercourses *(mecrâ)* regulated, and the terrain properly graded/landscaped; thereafter, the tracts were to be improved and conveyed to private ownership. The document further directed that interventions be made in the channels at critical points along river flows so as to effect land reorganization. By implementing these measures, a new source of revenue would accrue to the Treasury. At the same time, the intent was to promote urban

development and facilitate transport; to encourage the settlement and cultivation of land and the support of agricultural production; and to regulate river courses so as to prevent adjacent tracts from degenerating into marshes and thereby vitiating urban air quality. To forestall the neglect and idleness of lands, it was further directed that the marshes of Adana and Baghdad be rendered operational without delay. (BOA, Y..MTV. 300 - 67). It was communicated by the Undersecretary to the Minister of the Interior to the Ministries of Commerce and of Public Works that, according to a document dated 15 September 1911 (2 September 1327 [Rumi]), enterprises had incurred considerable expenditures to ensure their continued existence and would be unable to proceed for long absent state support. In order not to squander these outlays and to secure the continuity of operations, priority was to be accorded to the formation of companies by persons of means. To this end, the relevant offices were to be notified, and state assistance was promised in matters such as facilitating access to plots of land, among other issues. Moreover, in response to petitions submitted in certain localities for the cleansing of marshes and the opening of new channels, it was stipulated that

companies be constituted above all to ensure the repair and maintenance of the facilities to be established and that such companies be assisted. (BOA, DH.HMŞ. 29/121).

With a view to administering the marshlands, the establishment of a company was contemplated in 1912. In a memorandum authored by the Minister of Commerce and Agriculture and drawn up in the Council of State's *(Şûrâ-yı Devlet)* Finance, Public Works, and Education sections, it was proposed that both in the Gate of Felicity and across the Ottoman Empire all kinds of lakes and marshes be entrusted to applicants competent to undertake such works, with a mandate to render these tracts suitable for cultivation, create arable land, and ensure their productive exploitation. In the same vein, it was stipulated that a capital of 100,000 Ottoman liras be allocated, for a term of fifty years, for the trade in forest-sector products. A dossier—jointly drafted by the Minister of Commerce and Agriculture and the Grand Vizier and issued from the Council of State's Finance, Public Works, and Education sections—was transmitted. In a document dated 26 May 1912 (9 Jumādā al-Ākhir 1329), authorization was sought for the incorporation of a company entitled "Ottoman

Joint-Stock Company for Agricultural Operations, Sanitation, and Irrigation" *(Ameliyât-ı Zirâiye ve Tathîriye ve İskâiye-i Osmânî Anonim Şirketi)* to drain all kinds of lakes and marshes, render them suitable for planting, and operate them. A license was sought for the cultivation of agricultural products and for cleansing and irrigation *(iskâiye)* operations. The application was submitted by an assessor *(mümeyyiz)* named Tebkiyat and his associate, based in the Iskaravanı Han in Galata. Care was taken to prepare the dossier in conformity with the company's statute. It was requested that the concession be granted to the applicants, and that an exemplar copy be drawn up to finalize the transaction. The concessionary documents of the company together with the clauses governing its dissolution were approved by decision of the Grand Vizier, the Council of State, and the Council of Ministers *(Meclis-i Vükelâ)*, on the basis of the paperwork of the Ministry of Commerce and Agriculture; accordingly, the license was issued. It was further stipulated that the Ministry of Commerce and Agriculture would oversee the administration of these procedures. (BOA, MV. 227/131).

Our final document concerning marshlands dates to 1914. In a memorandum dated 19 August

1914 (27 Ramaḍān 1332), drafted by the Undersecretary on behalf of the Minister of the Interior, provincial authorities were instructed not to interfere with the application of the legal order and to ensure the protection of real property, lakes, and marshlands. (BOA, DH.UMVM 128/169). In the Ottoman Empire, the impetus to render marshes useful though first raised as a public-health concern was fundamentally driven by the aim of integrating these areas into the economy.

1.THE COMPANY OF THE LESBOS MARSHES AND FISH WEIRS

Primarily, a petition is filed for the purpose of securing the privilege. In a petition dated 14 July 1892 (18 Ẕū al-Ḥijja 1309), İsmail Hakkı Bey, Assistant Public Prosecutor at the Gate of Felicity Court of Appeal *(Dersaadet İstinaf Müddeʿi-yi ʿUmûmî Muʿâvini)*, together with Dimitraki Gürcü Efendi, a founder and shareholder of the Lesbos Bank and his brother Toedaraki Efendi, sought a concession to drain and reclaim two marshes situated in the Bays of Kalloni and Gera on Lesbos, rendering them arable, and to establish new fish weirs subject to the fish

tax.[3] Although it was initially proposed to grant the concession for fifty years—with an estimated expenditure of 40,000–50,000 akçe in the designated area to prevent deaths caused by marsh-borne diseases—the term was judged inadequate for the undertaking. As the drainage of the marsh was expected to require a considerable length of time, a seventy-year term was requested; the matter was referred to the officers of the technical consultancy (BOA, ŞD. 1195/3). Pursuant to the papers issued to the applicant, the contract and specification prepared by the Council of Public Works (and transmitted to the Sublime Porte *(Bâbıâli)* and the Council of State stipulated that the cleansing of the marshes was not to be delayed. It was further stated that any postponement of the cleansing operations would be unacceptable, and that the local populace would continue fishing in the area. (BOA, ŞD. 1195/3–14). In the review conducted on the basis of the documents and the contract–specification drawn up by the Council of Public Works and addressed to the

[3] *İltizâm* denotes the transfer by the state—under reliable surety—to mültezims (tax farmers), for a limited term (tahvîl), of the right to tax mukâtaa units (bundles of legal and/or sharʿī tax claims generally confined to a specific locality) in return for a fixed annual payment—part of which had to be paid in advance—usually determined through open competition, most often by auction; profits and losses accruing to the contractor. (Genç, 2000: 154–158).

Ministries of the Interior and Finance, dated 25 July 1892 (29 Ẕū al-Ḥijja 1309), the memorandum destined for the Council of State's Tanzimat Section was forwarded by the Special Council of Ministers *(Meclis-i Maḥsûṣ-ı Vükelâ).* With respect to the concession to be granted to the applicant in the aforementioned bays, it was stipulated that an examination be conducted to determine whether the marsh had been thoroughly cleansed, and that the findings be reported. It was further required that calculated on the basis of a 100-meter distance the local populace continue to fish within that range, while ensuring that no complaints arise from neighboring quarters. In correspondence addressed to the Eyalet of the Archipelago, it was noted that, since the authority to collect and receive fish taxes within the country belonged to the Ottoman Public Debt Administration[4], it was a precondition to consult that institution as to whether the concession should be granted.[5] The matter was subsequently referred to

[4] For Ottoman Public Debt Administration: Küçük –Ertüzün, 1994 : 58-62.

[5] Among the revenues assigned to the Ottoman Public Debt Administration, established 1881) for the servicing of Ottoman debts was the fishing-tax revenue from Istanbul and its environs. (Du Velay, 1978: 281).

the Ministry of the Interior *(Dâhiliye Nezâreti)*. (BOA, BEO 38/2844/3).

1.1.Conferment of the Concession

In the context of the corporation, it would initially be advantageous to discuss the issuance of the concession. In a memorandum dated 19 July 1892 (23 Ẕū al-Ḥijja 1309), the Council of State's Tanzimat Section prepared the requisite review of the contract and specification drawn up by the Council of Public Works, in order to consider the concession requested for a term of sixty years by İsmail Hakkı Bey, Chief Deputy Public Prosecutor at the Gate of Felicity Court of Appeal. The draft specification stipulated, inter alia, the construction of fish weirs in the said bays and the cleansing of the marshes within a radius of 600 meters for that purpose; it was also to be ascertained whether the local populace would lodge complaints during the execution of these works. It was further required to determine how the services/operations would proceed in connection with the drainage and the establishment of the weirs. Notification of the matter was to be dispatched to the Eyalet of the Archipelago ; moreover, it was specified that, with respect to the Gate of Felicity fish duty *(sayd-i mâhî)*, the taxes levied in consideration of the

pledged payments derived from these operations would be collected by the Ottoman Public Debt Administration (for the purpose of state-revenue collection. The Ministry of Finance was to be informed of the Administration's opinion regarding the establishment of fish weirs in the bays. (BOA, MV 70/46). Subsequently, in a document dated 23 August 1892 (29 Muḥarram 1310), it was reported that pursuant to a decision of the Council of Ministers concerning the grant of the concession the response to be obtained from the Public Debt Administration had been transmitted. (BOA, BEO, 55/4112).

Examinations regarding the operational conditions of the company were sustained. In a document addressed to the Grand Vizierate and dated 17 August 1892 (23 Muḥarram 1310)—concerning the grant to İsmail Hakkı Bey, Public Prosecutor at the Gate of Felicity Court of Appeal, of a sixty-year concession for the drainage of the marshes in the Bays of Kalloni and Gera and the establishment of fish weirs it was recorded, by decision of the Special Council of Ministers, that the reply of the Eyalet of the Archipelago dated 24 July 1892 (12 July 1308 [Rumi]) had been received. The Lesbos Administrative Council, for its part, requested by telegram that the

600-meter boundary prescribed for the weirs be examined. (BOA, DH.MKT. 1988/44).

Furthermore, the execution of bureaucratic procedures during the company's incorporation required a considerable amount of time. With regard to the sixty-year concession, the Council of Public Works prepared the contract and specification, and— in proceedings drafted in the Council of State's Tanzimat Section it was resolved to solicit the opinion of the Ottoman Public Debt Administration on the establishment of fish weirs in these bays. The matter was reported to the Ministry, but no reply had yet been received. The Minister of the Interior emphasized that the weirs to be constructed at a prescribed distance of 600 meters in the said bays must not give rise to complaints among the populace who earned their livelihood from fishing. He further indicated that, as the cleansing (drainage) of the marshes would commence for the purpose of setting up the weirs, the matter would be investigated/verified. By decision of the Special Council of Ministers, this was communicated in a document dated 17 August 1892 (23 Muḥarram 1310). In a telegram received from the Eyalet of the Archipelago and as likewise stated in the telegram of the Lesbos Administrative Council it was

noted that the 600-meter boundary for the weirs would be demarcated, and that no inconvenience would arise for the populace outside this distance. It was also observed that cleansing the bays would help protect the inhabitants of nearby areas from disease. The matter was approved by the vilayet. (BOA, BEO, 55/4112-3).

Map 1. Map showing the newly constructed and repaired roads on the island of Lesbos (Midilli) in 1901

(1319). EHT, Fr. (Scale 1:100,000). (BOA, HRT.h. 522).

Responsibility for establishing fish weirs (dalyans) in the two bays on Lesbos was entrusted to private individuals. In the dossier comprising the contract–specification, (dated 10 November 1892 (19 Rabīʿ al-Ākhir 1310) and transmitted from the Council of State's Tanzimat Section to the Ministry of Finance, it was noted that although the grant of the concession to the applicant was provided for, the Public Debt Administration Commission required, at the stage of ratification, the insertion of a clause stipulating that the marshlands remain in the applicant's possession for one year. With this concession, the Ottoman Joint-Stock Company for the Lesbos Marshes and Fish Weirs was established. For the award of the work, the papers of the Council of Public Works together with the decision drafted in the Council of State's Tanzimat Section, the documents received from the Ministries of the Interior and Finance, and the favorable opinion recorded in the Public Debt Administration's file were resubmitted to the Council of State so that the procedures stipulated in the contract could be carried out. (BOA, MV, 72/23).

The records indicate that the essential paperwork was duly prepared. In a document dated 26 December 1892 (6 Cemâziyelâhir 1310) addressed to the Ministries of Commerce and Public Works, it was reported that the contract and specification—approved in a memorandum (mazbata) issued by the Special Council of Ministers (Meclis-i Maḥsûṣ-ı Vükelâ) and drafted in the Council of State's Tanzimat Section—had been forwarded to the Imperial Council (Dîvân-ı Hümâyûn). (BOA, BEO, 128/9589).

The administrative procedures concerning the company proceeded. In the 8 July 1893 (23 Ẕilḥicce 1310) communication of the Minister of Commerce and Public Works, the internal regulation of the Ottoman joint-stock company to be established together with the contract and specification concluded with İsmail Hakkı Bey was drawn up. One copy was to be delivered to the concessionaire, while another, together with the original contract, was to be kept in the chancellery of the Imperial Council *(Dîvân-ı Hümâyûn kalemi*) and transmitted to the Ministry of Accounts *(Muhasebe Nezâreti)*. (BOA, A.DVN.MKL 34/16/6).

Finally, in a document sent to the Grand Vizier dated 18 October 1897 (21 Cemâziye'l-Evvel 1315), a

joint memorandum of the Council of State and the Special Council of Ministers was prepared concerning the grant of the concession to İsmail Hakkı Bey and its particulars. (BOA, İ.TNF, 1/24/6). Subsequently, in a document dated 26 November 1892 (6 Jumādā al-Ūlā 1310), it was deemed necessary for five reasons set out by the Public Debt Administration—to issue a bond/deed *(sened)* to the applicant. (BOA, ŞD, 2606/13-10).

On the map, the inner bay on the left is Kalloni, while that on the right is Gera (Map 1). Following the opening and dredging of the inlets of these two bays to facilitate outflow, it was intended to clear the marsh that had formed within the inner lagoon and thereby to initiate fishery production in these areas.

2-CONTENTS OF THE CONTRACT, SPECIFICATION, AND INTERNAL REGULATIONS OF THE JOINT-STOCK COMPANY

In the Ottoman Empire, whatever the contemplated undertaking—mining, land improvement, or the establishment of fish weirs was first put out to tender; following the award, a contract was concluded with the party deemed to offer the most advantageous terms. In the approved Contract

dated 29 December 1892 (9 Cemâziyelâhir 1310), Article 4 set out the conditions under which the company might suspend operations. The concessionaire undertook, at his own cost and risk, to commence works within one year from the date on which the maps were approved. All operations were to be executed in accordance with technical rules, and by accepting the specification strictly in conformity with the approved maps and project plans *(layiha)*. However, should the government order a halt owing to grave exigencies, the completion period would continue, provided that the compelling cause be immediately and officially notified to the local authorities and the Ministry of Public Works.

Article 5 sets forth the regime of supervision. For this purpose, the works shall be inspected and audited by one or more commissioners. A room/office in a suitable location shall be provided to the commissioner. During the execution of the works, should it be deemed necessary for the protection and support of the first-class saltworks *(memleha)* existing in the Bay of Koloni, the salaries of any district officials *(kaza memurları*) assigned to this task shall be borne by the concessionaire.

Article 7 sets out the regime of tax exemptions and the stamp duty *(levied on official instruments)*. For the drainage of the marshes and the installation and construction required for the fish weirs, all tools and equipment including machinery to be procured either from within the Ottoman Empire or from abroad shall be exempt from customs duties. No tax whatsoever may be imposed on the proceeds of the buildings and lands necessary to ensure the continuity of the company's operations and the exploitation of the fish weirs; however, stamp duty shall be levied on share certificates and bonds, as well as on the documents pertaining to the concession, with such liability continuing in subsequent years. Article 29 provides that the concessionaire shall bear all losses and damages, and that, for fish raised in the fish weirs or elsewhere, a 10% fish duty shall be collected pursuant to Article 18 of the Regulation on Aquatic Products dated 1 November 1304 (1886). Should the regulation be renewed or amended, the obligation to pay this tax shall remain in force.

Article 9 provides for the company's continuous oversight. One year after the commencement of operations, a technical commission shall examine whether the works have been carried out in

conformity with technical standards. Upon the commission's report confirming compliance with the clauses of the specification, the Ministry of Public Works shall issue definitive approval.

Article 13 concerns the security deposit *(kefalet akçesi)*. Within one month from the date on which the instrument of obligation is notified to him, the concessionaire shall lodge with the Ottoman Bank a deposit of 500 liras, either in cash or in the form of government bonds at market price. Should bonds be tendered and a subsequent price decline produce a deficiency, that shortfall shall be underwritten/guaranteed by the Ottoman Bank.

Article 10 stipulates that the company must regularly maintain the equipment and materials it employs. The rationale, set out in the same article, is that upon reversion of the undertaking to the state, the company shall deliver all such materials to the authorities. Article 14 provides that the land granted for use shall be returned to the state once the works are completed. Upon expiry of the concession term, the concessionaire shall hand over to the government all fish weirs together with all buildings and movables pertaining to their operation; the government shall be free to use them. Goods, implements, and other

instruments shall be subject to Article 18 of the Specification.

Article 15 concerns personnel. The officials/employees to be engaged by the concessionaire shall serve at rates fixed by the government; they shall wear the fez as part of their official attire, and all technical officers shall be selected from among Ottoman subjects.

Article16 addresses the status of minerals and forests within and around the company's concession. The concessionaire is entitled in conformity with the regulations to work/exploit any mineral deposits discovered within the operational area. Upon application to the competent supervising ministry and subject to regulatory compliance, he may also fell/harvest timber from adjacent forests. The company is further authorized to erect buildings and installations in locations designated as suitable by the state. Article 17 stipulates that the concessionaire may construct a building in Istanbul, with all construction costs borne by him.

In the Specification approved on 29 December 1892 (9 Cemâziyelâhir 1310), several provisions not fully set out in the contract are articulated in greater

detail. Article 4 emphasizes the enclosure of the marshes and the execution of the necessary ancillary works and improvements. Article 6 stipulates that the concessionaire shall open the requisite channels roads and ditches to purge the waters; and, should cleansing prove impracticable by means of such ditches and roads, he shall implement alternative measures, including the planting of saplings and the construction of weirs/embankments *(bend)*, in order to effect sanitation of the area.

Articles 9 and 10 address the appointment of personnel required for various construction works and the quality of machinery to be employed. For the regulation of rivers and streams and to ensure that bridges are constructed in accordance with engineering standards, the necessary staff shall be appointed by the Ministry of Public Works upon the concessionaire's proposal. Article 10 further stipulates that the concessionaire shall use the finest grade of tools and equipment in all operations, and that construction and apparatus shall be executed strictly in conformity with technical rules to ensure their soundness and durability.

Article 14 mandates that the construction and installation of the fish weirs be executed according to

the new procedure. The fish weirs to be established and built in the Bays of Koloni and Gera, as well as those to be granted to the concessionaire pursuant to Article 28 of the contract, shall be erected in conformity with the new method; the tools, implements, and other equipment to be employed therein shall be of the finest quality.

Article 17 stipulates that the tools/equipment procured for the works and the land employed are state property, and that the company shall deliver everything to the government; it further requires that all equipment be properly maintained. Article 18 mandates that the concessionaire clear/discharge all debts and encumbrances on the immovables pertaining to the concession—namely, all buildings and their appurtenances, the lands on which they stand, fixed machinery, workshops *(destgâh)*, basins, and piers with the exception of parcels already recorded in the land registry. These assets, together with all other goods, tools, and implements belonging to the concession, are then to be delivered to the government.

In the company statute approved on 30 April 1893 (13 Shawwāl 1310), several salient provisions are as follows: Article 3 stipulates that the company

shall have its head offices in Lesbos and in Gate of Felicity, and may maintain branches elsewhere in the Ottoman domains or abroad. Article 4 fixes the term of the concession at sixty years. Article 6 sets the capital at 50,000 Ottoman gold liras, divided into 50,000 shares, 5,000 of which shall be of four liras each and the remainder of one lira each. It further authorizes the Board to increase the capital by up to 50%, and, as circumstances require, issuing negotiable bonds.

Information is also provided on the company's administrative structure. Article 12 records that the Board of Directors shall be constituted for an initial term of three years. The Board is stated to consist of Yenidünya Dimitraki Efendi, İsmail Hakkı Bey Efendi, Dimitraki Gürcü Efendi and his brother Torodaki Efendi, as well as the merchants İstadri Kanoronlu Efendi and Alku Alamanili Efendi. The confirmation of these appointments does not require the approval of the General Assembly. Article 25 provides that the General Assembly shall be composed of shareholders who, in person or by proxy, hold no less than 25 liras in shares; no shareholder may cast more than fifty votes at the General Assembly.

The inception dates for the company's accounts are specified, and provision is made for recourse to a reserve (contingency) fund (ihtiyat/"ihtiyaç" akçesi)[6] should the company encounter financial distress. Article 35 states that the financial year begins at the start of January and ends on 31 December; however, with the first fiscal year excepted, it shall run from the date of the company's definitive establishment until 31 December of the following year. Article 39 provides that, if the annual proceeds do not suffice to cover the 5 percent interest per share together with the dividend, any shortfall shall be met from the reserve fund.

The contract and the specification consist chiefly of provisions concerning the establishment, operation, and reversion/transfer of the undertaking. The statute, by contrast, sets out article by article the selection of the executives who will administer the company and the procedural course of its operations.

2.2 Disputes

A point of contention concerned the timing and payment of the commissioner's remuneration stipulated in the contract. Because the inspections

[6] ihtiyat akçesi is a portion of a company's profits appropriated and set aside to cover future financial difficulties or unforeseen expenditures.

were not carried out on the dates specified in the contract, the concessionaire refused to pay. In a letter dated 29 December 1891 (17 Kanun-ı Evvel 1307), the Minister of Commerce and Public Works stated that, pursuant to Article 5 of the contract, a sum of 120 liras per annum, payable monthly, was to be remitted to the Ministry of Public Works from the period fixed for the preparation of the maps until the completion and acceptance of the works. For the interval between the date of acceptance of the concession and the commencement of operations, an annual fee of 48 liras was required. Although the contract set 17 June 1310 as the start date for the submission of the maps and for defraying inspection costs, the commissioner's appointment was not made until 3 November; accordingly, the minister required that survey expenses be paid as of 17 June 1310. Under Article 19, failure to implement the contract and specification would entail forfeiture of the concession, a right the ministry reserved. The accumulated inspection fees up to the time of the commissioner's appointment were to be deposited with the ministry's cashier. İsmail Hakkı Bey, concessionaire of the Midilli Marshes and Fish Weirs, petitioned the Ministry of Commerce to waive the 50-

lira “inspection and examination” charge, but the Ministry of Commerce and Public Works refused. (BOA, ŞD. 2969/10). The ministry demanded exactly 5,048 kuruş and 6 santim as inspection expenses amounts it held to be due under the contract for inspection and examination. It was further noted that the commissioner whose presence had been required for the appointment and inspection of the undertaking had arrived. The maps prepared by the company were set aside, and since recalculating the total cost and redrawing the maps would yield no practical benefit for implementation, such steps were deemed unnecessary. The cleansing of the marshes would, in any case, benefit public health and general order. By a letter dated 17 February 1894 (11 Shaʿbān 1311), the ministry notified that the sum due for the period covered by the commissioner’s appointment was to be paid by the concessionaire.

The dispute, which began in 1891, persisted until 1905. The Ministry of Commerce and Public Works (demanded, under the contract, payment of the commissioner’s inspection expenses for a total of five months, to be reckoned from June 1310 (Rumi). It further required settlement of the expenses amounting to 5,048 kuruş 6 santim incurred by the

commissioner appointed as of March, for the preparation of maps and the conduct of inspections and examinations. Payment was to be deposited with the ministry's cashier, pursuant to a memorandum *(mazbata)* of the Council of State's Tanzimat Section. (BOA, BEO, 645/48365). The ministry also noted that, although Article 5 of the contract provided for ten Ottoman gold liras per month, it now sought 5,645 kuruş 6 santim as inspection costs for five months plus remaining days, calculated from the date fixed for submission of the maps and to cover the appointment and arrival of the commissioner. The concessionaire countered that such sums were payable only once a commissioner had actually been appointed and was present at the works, that the maps prepared and filed with the ministry had already entailed considerable expense, and that the demand was therefore inappropriate for a period prior to the commissioner's appointment. A petition submitted by İsmail Hakkı Bey was referred to the Council of State and read in the Tanzimat Section; the Ministry of Commerce and Public Works was deemed responsible for the matter. By a document dated 26 June 1895 (3 Muḥarrem 1313), the appointment of an inspector and the expenses of inspection and

examination for the Lesbos fish weirs and marsh operations were set out. In its reply of 29 May 1895 (4 Ẕilḥicce 1312), the ministry reaffirmed that, pursuant to the contract, 120 gold liras per annum (payable monthly) were to be placed at the ministry's disposal from the period fixed for the presentation of the maps until the works were fully accepted, and thereafter 48 gold liras per annum from formal acceptance until completion. Although the period for map submission/inspection costs was stated to commence 11 June 1310, the commissioner had not been appointed until 3 November; nonetheless, the contract stipulated that inspection expenses were due from 1 June 1310. Under Article 19, failure by the concessionaire to fulfill the undertakings in the contract and specification would entail revocation of the concession; the accrued inspection expenses up to the date of dispatching the commissioner were to be paid into the cashier's office. Within the prescribed two-month period, the amount sought from İsmail Hakkı Bey as inspection and examination costs was reconsidered: since the commissioner was appointed five months after the maps were presented, it was deemed improper to demand "inspection costs" for a time when no official had yet been appointed and no

inspection performed. The ministry was instructed to notify the concessionaire accordingly. Because the claim did not conform to the contractual provisions or to analogous cases, it was ordered that calculation proceed from the appropriate date tied to the submission period of the maps. Notification of this decision was sent to the Ministry of Commerce and Public Works on 23 June 1895 (29 Ẕilḥicce 1312). (BOA, BEO, 645/48365-2).

Another difficulty faced by the company concerned the importation of a rubber hose and an electrical apparatus for fishing on the island, and whether these items conformed to the contractual provisions. The matter was referred to the Grand Vizierate. In a communication from the Minister of the Interior to the Ministry of Finance, it was noted that, owing to queries from the Customs Receipts Administration *(Rüsumat Emaneti)*, a telegraphic report had been dispatched. Although the device in question was described as nothing more than a buoy *(şamandıra)* usable for fishing and other tasks—it could not be determined whether its purchase posed any objection; accordingly, it was requested that the Public Debt Administration Commission *(Düyûn-ı Umûmiye Komiserliği)* ascertain whether such

equipment was contemplated by the contract. By a document dated 4 February 1895 (8 Shaʿbān 1312), it was reported that no reply had been received to the inquiry addressed to the General Directorate of the Treasury, and that—based on a memorandum prepared in the Council of State's Tanzimat Section and the decision issued by the Special Council of Ministers an examination had concluded with a request that the device be prohibited. Given the importance of the matter, a further dispatch nine days later again transmitted papers concerning the Lesbos fishing-tax *(sayd-ı mâhî)* concession, with instructions to notify the Customs Administration; it was added that the note received from the Ministry of Telegraph and Post would be forwarded. (BOA, DH.MKT 292/73; BOA, ŞD 585/20-9).

İsmail Hakkı Bey sought to obtain another fish weirds concession on the island. In a letter dated 16 November 1899 (12 Rajab 1317) from the President of the Council of State to the Ministry of Finance, the petition of 30 August 1898 (18 Rabīʿ al-Ākhir 1316) submitted by İsmail Hakkı Bey, proprietor of the Lesbos Marshes and Fish Weirs Company, together with Anderya, a resident Yunda Island—was transmitted to the Tanzimat Section. The petition

requested authorization to establish additional fish weirs between Dolap and Metru Bağçesi on Yunda Island, as well as at Çalıkuyu, within the boundaries of Bataribe Bay and Zahu Mill. It was argued that such facilities would facilitate the navigation of small craft *(merâkib-i sağîre)* in calm weather and, in stormy conditions along the route extending to Ayvalık harbor, provide a sheltered area for vessels unable to reach Ayvalık. The inquiry concerning the preparation of a map was consolidated with papers received from the Ministry of the Navy *(Bahriye Nezâreti).* According to the Civil) Department, ships would not be impeded—a point recorded in the correspondence forwarded to the Eyalet of the Archipelago (BOA, ML.EEM. 326/34). [7]

[7] A concession for Ayvalık harbor was awarded in 1869. In a petition dated 3 November 1872 (2 Ramażān 1289) submitted by the Governor of Hüdâvendigâr, it was reported that the concession previously granted three years earlier for the cleansing of the harbor had been revoked by the Hüdâvendigâr province. It was noted that the fish weirs had fallen into disrepair and that the harbor remained in its former condition, resulting in a revenue loss to the Treasury of two yük kuruş. Although certain individuals applied to the Kaymakam of Ayvalık to re-establish the weirs, it was requested that the deteriorated dalyans be restored to their former state at a cost of 100,000 kuruş. (BOA, ŞD 2341/25,3). İsmail Hakkı Bey, proprietor of the Midilli Marshes and Fish Weirs Company, together with Anderya of Yunda Island, applied in 1898 to obtain the concession in this locality; the work was awarded to other parties. In a document dated 18 November 1900 (25 Rajab 1318), it was requested that the dalyan channels (boğazları) on Cunda Island, attached to Lesbos, be cleansed, and that buoyage and light installations (şamandıra ve fener düzenlemesi) be provided to facilitate the passage of vessels. It was further recorded that, on 20 May 1880 (8 Mayıs 1296 [Rumi]), a concession had been granted to Nikolaki Salta,

Further difficulties arose over the timing and amount of the inspector's fees to be paid for the oversight of the enterprise; the state rejected the concessionaire's objections. In 1897, questions were also raised about certain devices proposed for use at the facility; although the apparatuses were determined to be buoys, their use was not authorized.

3-UNPERFORMED WORKS AND DISSOLUTION OF THE COMPANY

Because the company failed to fulfill its contractual undertakings, it was dissolved. The concessionaire's request for additional time was likewise denied. In a memorandum to the Ministry of Commerce and Public Works dated 20 March 1905 (15 Ẕilḥicce 1322), it was recorded that, despite accepting the conditions set forth in the concession, the obligor had carried out only a very small portion of the required works. Acting on behalf of the company, the concessionaire's agent İsmail Bey petitioned for some additional time "for the legal

Nikolaki Boyacıoğlu, Kumbanva, Mandrazyi, Yorgi Biyofa, Dmitri Yandazi, İstati, and Kayziti Seburoğlu Nikolaki Konstantin Yorgala. As the term had expired, and in view of the aim to develop the site as a source of commercial revenue, it was proposed that the enterprise be transferred to the municipality, with the expectation that the town of Ayvalık would likewise benefit. (BOA, ŞD 3014/15).

process to run its course," thereby seeking to forestall the forfeiture of the company's security deposit by the state. However, the Council of State and the Special Council of Ministers ordered that the concession be revoked and the security retained by the state, and that the necessary measures be taken accordingly. (BOA, BEO, 3135/235077).

The failure of the company to fulfill the conditions of the agreement impeded the expected fishery revenue and, by extension, the associated taxation. We observe that this matter is clearly stated in the records. In a communication to the Ministry of Commerce and Public Works dated 26 August 1905 (13 August 1321 [Rumi]), it was stated that İsmail Hakkı Bey, who had obtained the concession to drain the marshes on Lesbos, had failed to fulfill the contractual conditions, thereby impeding receipts from the fish duty. The Public Debt Administration transmitted papers recommending the annulment of the contract; the 500-lira security deposit was declared forfeited to the state, and the matter was forwarded to the İzmir Office of the Public Debt Administration.[8] It is observed that, after thirteen years of operation, the fish weirs were ultimately

[8] For a detailed analysis of this topic, see (Ünver 2012: 429–440).

dissolved in 1907. A further memorandum dated 27 August 1905 (25 Cemâziyelâhir 1323) explained that no works had been carried out for thirteen years, disrupting fish-duty revenues and necessitating the rescission of the contract. The translation of the Public Debt Administration's papers concerning the need for dissolution was sent, and the Minister of the Imperial Privy Council *(Mabeyn Nazırı)* was requested to take the requisite action. The documents from the Public Debt Administration urging the annulment were appended. (BOA, BEO, 2651–198796; Baykara Taşkaya 2023: 11–15).

The Ottoman Public Debt Administration dispatched a commissioner to investigate the company's condition. The commissioner concluded that the enterprise was being conducted to the detriment of the Public Debt Administration and against the interests of the state. In its submission to the Board of Administration, the Public Debt Administration affirmed the primacy of its interests. It was reported that, although fifteen years had elapsed since 1308, the harbor-improvement works and other measures mandatorily required within six years under the contract had not been carried out; the bays ought first to be cleansed. Given that fish-

tax revenues were thereby obstructed, the Administration faced substantial losses. According to the information provided by the Public Debt Administration's commissioner, Said Bey, the papers prepared in the Council of the Ministry of Public Works envisioned that the annulment of the company's concession would be reported to the Council of State) and transmitted to the Imperial Privy Council *(Meclis-i Ḫaṣṣa-ı Hümâyûn*) and the relevant ministries. A resolution consistent with the interests of the Treasury was requested. In a document dated 10 April 1907, the Presidency of the Board of Administration of the Ottoman Public Debt Administration forwarded its papers concerning the revocation of İsmail Hakkı Bey's concession to drain the marshes on Lesbos. (BOA, HR.İD. 2019/33).

The revocation of the concession due to the transfer of the company was reiterated. In a document dated 23 June 1907 (12 Jumādā al-Ūlā 1325), it was recorded that, upon the dissolution of the Lesbos Marshes and Fish Weirs Company, the concession was officially transferred to the Lesbos Bank. (BOA, ŞD 1219/12). In accordance with this, the Council of State, the High Council, and the ministry entered the relevant papers dated 8 July 1907 and 11 August

1907 (2 Rajab 1225 [sic] and 25 June 1323 [Rumi])into the register of the Chancery of the Imperial Council *(Dîvân-ı Hümâyûn Kayıt Kalemi)*. The contract was thus recorded, and on 29 August 1907 (20 Rajab 1325) delivered to the Sublime Porte Chancery of Documents. As it was noted that the term of operation of the Lesbos Marshes and Fish Weirs Company had expired and that the company had failed to perform, it was requested that the concession be rescinded and the security deposit) be forfeited to the state. (BOA, İ.TNF 17/18). A memorandum sent to the Council of State's Tanzimat Section on 4 April 1908 (22 March 1324 [Rumi]) was examined in the Civil Section, where the reasons for revoking the concession for the drainage of the Lesbos marshes were once again set out. (BOA, ŞD 2763/48).

The final set of papers concerning the company deals with the seizure of its assets. In a letter dated 13 May 1911 (14 Jumādā al-Ūlā 1329), written by the Director of Public Works on behalf of the acting Minister of Commerce and Public Works to the Ministry of Finance, it was requested that since the concession granted to the company for the reclamation of marshes and the establishment of Fish Weirs on Lesbos had later been annulled—the

company's materials be delivered to the state. In correspondence of 20 May 1911 (7 May 1327 [Rumi]), an opinion was sought from the Imperial Land Registry Administration. Papers were then sent to the Eyalet of the Archipelago to arrange for the sale by auction of the lands, buildings, and related property of the marsh and fish weirs company. It was ordered that, should any unused new equipment belonging to the fish weirs have been removed, proceedings be initiated. The District Governer of Molova was instructed that, following an investigation into the lands and buildings belonging to the company, the Treasury should take custody of the property. The Mutasarrıflık of Lesbos was notified to enter in the state-property register) the assets acquired from the company by transfer to the state, and to permit the sale of the company's lands. Since the lands and buildings could not be separated, all were to be sold at auction, and the outcome was to be reported to the Ministry of Public Works. (BOA, ML.EEM 904/56).

In sum, the company failed to fulfill its promises. Over the nineteen-year span from 1892 to 1911, it left virtually nothing tangible behind arguably little more than lost time. As observed in the instance of this company, the primary issue

concerning joint-stock companies in the Ottoman Empire during this period was the lack of capital accumulation. Even though the 1850 Commercial Code did not broaden the horizons for enterprises, the economic situation of the state itself further detrimentally affected these companies

4-EASTERN FLANK OF THE ISLAND: THE BAY OF GERA

Another tender concerned the Bay of Gera, situated on the island's eastern (right-hand) side. Because the tract known as "Larsu" within Gera and its bay was permanently inundated and thus unusable, and because villagers in the vicinity complained of water accumulation with public-health risks raising fears of diseasethe Sublime Porte, acting upon petitions from the populace, ordered in a document dated 25 May 1870 (23 Ṣafar 1287) that the area be reengineered: the Larsu Stream was to be impounded by embankments and closed off by a wall. The work, estimated at 5,587.5 kuruş, was to be awarded to bidders, with an annual tender to be held. We observe that the contractors *(mültezims)* seeking the concession proposed to deflect the stream's course, dispersing its flow energy across the

surrounding lands. Although this method aimed to reclaim the tract, it would not suffice to level the terrain; nevertheless, the measures would create a suitable environment for fishing. Those bidding for the work requested that, if awarded, the state cover the expenses. The plan further called for enclosing the environs with levees, defraying the costs of regulating the stream, and constructing new fish weirs. It was also stipulated that, upon drainage of the land, the concession be granted for fifty years to the successful bidders; the concessionaire would clean the harbor and return the land thereafter without asserting any claim for costs. The matter was communicated to the Lesbos government. From the Provincial Administrative Council, a notice from the island's mutasarrıflık and the order to commence were forwarded to the Grand Vizierate. By a dispatch dated 1 February 1873 (3 Ẕilḥicce 1289), expeditious execution was urged. It was ratified that, for each *dönüm* of land created by cleansing the bay, 10 kuruş would be paid to the public treasury *(mîrî)*. The tender was to be awarded by the state to those petitioning for the fish weirs. (BOA, ŞD. 2341/34).

It is observed that the State specifically required the recipients of the concessions to possess the financial

capacity to undertake this enterprise. It is explicitly indicated here that the undertaking was driven entirely by economic considerations. It was emphasized to the Grand Vizierate that the contractors were capable of undertaking this work and that its execution would be beneficial to public health. For the reclamation of the marshes in the Bay of Gera, it was reported 28 September 1872 (25 Rajab 1289) that, among the eight applicants, the concession should be awarded to those able to bear the financial burden. (BOA, ŞD. 2341/34-7).

The state emphasized, for any tender to be awarded, that the land boundaries specified in the contract must not be exceeded. In a document from the Ministry of the Interior dated 21 October 1901 (8 Teşrîn-i Evvel 1317), it was stated that the marsh previously purchased by the Yera Municipality (attached to Midilli) was to be sold to the Mayor of Midilli, Kostantin Koço Efendi. Before issuing a license to drain lakes and marshes, action was to follow instructions from the Sublime Porte (Bâbıâli); officials were admonished not to permit companies—even along railway routes, or at quays, ports, and similar construction sites—to use land in excess of the amount stipulated in the contract. The Ministry

of Commerce and Public Works (Ticaret ve Nâfia Nezâreti) was to notify all officials accordingly. Upon the Sultan's approval of papers prepared by the Special Council of Ministers (Meclis-i Maḥsûṣ-ı Vükelâ), a memorandum dated 23 August 1901 (10 August 1317) ordered notification to all provinces. (BOA, ŞD 2364/5).

The state reiterated that any concession must be confined within fixed limits. In a submission from the Ministry of the Interior to the Council of State dated 6 March 1904 (18 Ẕilḥicce 1321), it was observed that, as marshes and lakes were drained and privatized, and as certain companies constructed sites for use along railway corridors or at wharves and ports, the use of land beyond the specified area would cause harm. Provinces were therefore instructed to heed all restrictions, rights, and obligations recorded in the title *(tapu)* of any immovable. It was reaffirmed that Sublime Porte's consent must be sought prior to granting licenses to applicants for drainage works. Officials were to act in accordance with the instructions given and concerning tracts to be built for railway, port, and quay purposes to adhere to the limits set out in the contract and specification, ensuring implementation by the officers charged. A

memorandum to this effect by the Special Council of Ministers was to be conveyed, instructing provinces to proceed accordingly and to inform the Ministry of Commerce and Public Works. As for the tract attached to Lesbos within the Eyalet of the Archipelago, it was to be granted for fifteen years and auctioned as a concession on the condition of ensuring general sanitary requirements for the marshlands. It was also reported that no bids had been received for the 69,554 zira[9] tract. Since the municipality lacked the capacity to undertake the work and Lesbos's public health was under threat, the difficulty of the task was acknowledged, as were its expected benefits; documentation was issued by the Lesbos Administrative Council regarding the fee contemplated at "two para." In a dispatch dated 14 September 1904 (4 Receb 1322), the Ministry of Commerce and Public Works informed the Ministry of the Interior that, after two months of auction, no offer higher than two para had emerged, and requested the necessary steps be taken. A further paper dated 28 October 1904 (18 Shaʿbân 1322) requested that

[9] In parallel with changes in the lengths of the arşın and zirâ, the parmak measure likewise varied over time; reported values range from 57 to 90 cm. (Erkal, 1991: 411–413).

information be furnished to the Ministry of Commerce and Public Works. (BOA, BEO 2442/183104).

In 1904, the Gera Bay concession was granted. In the final document addressed to the Ministry of the Interior and dated 4 November 1904 (25 Shaʿbān 1322), it is recorded that the Gera Subdistrict Municipality (attached to Lesbos) had put the marsh up for auction. The municipal trustee *(mütemet)* reported that, if no other bidder emerged for the tract measuring 30,554 zira, the work should be awarded—at a price of two para to Konstantin Karaçu Efendi, Mayor of Lesbos. As the municipality lacked the financial capacity to execute the project, guidance was sought from the Council of State in a memorandum dated 6 March 1904 (18 Ẕilḥicce 1321) regarding the appropriate course of action. The Ministry of Commerce and Public Works replied that awarding the concession to Katzi Karaçu Efendi, the two-para bidder in the two-month auction, was appropriate; the Tanzimat Section instructed that the province be notified accordingly. (BOA, BEO 2442/183104). No archival record has been located concerning subsequent steps after the concession was issued.

Following the revocation of the concession previously granted to İsmail Hakkı Bey to cleanse the Bays of Koloni and Gera on Lesbos, the authorities thereafter sought—over the long span from 1870 to 1904—bidders specifically to cleanse Gera Bay and establish fish weirs there. In 1904, the concession was awarded to Konstantin Karaçu Efendi, Mayor of Lesbos. Since its precise trajectory cannot be fully traced in the archival documents, the ultimate outcome of this enterprise could not be definitively established. The prolonged absence of a willing investor for this undertaking serves as clear evidence that it was primarily driven by economic concerns. The economic apprehensions surrounding the establishment of joint-stock companies—especially when considering the Ottoman Empire's failure to generate capital accumulation parallel to the Industrial Revolution—explain why this specific concession remained in a state of protracted uncertainty for such an extended period.

However, the newly adopted legal framework held little significance, particularly for the Turkish-Muslim elements of the country. Consequently, they were unable to actively participate in Western-style corporate formation due to a multitude of reasons.

Foremost among these was the lack of adequate capital accumulation. This was further compounded by the merchants' adherence to a traditional ethos that frowned upon accumulating wealth beyond basic necessities, the predominantly agricultural nature of the populace, and incessant warfare that precluded such initiatives. Furthermore, a general absence of perceived need, insufficient knowledge, pervasive institutional decay and corruption that undermined economic trust, and the restrictive climate of the despotic regime all contributed to this stagnation. (Korkmaz ,2024,586) .

CONLUSION

Companies an integral component of the urban economy began to be established in the Ottoman Empire in the mid-nineteenth century. The marsh-reclamation initiatives of the 1870s were designed to generate revenue for the Ottoman economy. Undoubtedly, the improvement of sanitary conditions was also kept at the forefront during the implemented operations. In 1892, the Ottoman Joint-Stock Company for the Lesbos Marshes and Fish Weirs was founded in the Sanjak of Lesbos The company was required to operate in coordination with the Ottoman

Public Debt Administration, instituted for the collection of the empire's debts.

Because the Bays of Kalloni and Gera formed an inner-sea configuration that bred marshes, the authorities first sought to improve sanitary conditions by cleansing these bays. Thereafter, plans envisaged aquatic-products cultivation within the inner bays and the construction of appropriate piers to promote fisheries. A concession was requested by İsmail Hakkı Bey, Assistant Public Prosecutor at the Gate of Felicity Court of Appeal, together with Dimitraki Gürcü Efendi a founder and shareholder of the Lesbos Bank and his brother Toedaraki Efendi. The matter was first referred to the Public Debt Administration and, of course, to the Council of State, after which the company's incorporation was authorized. The contract and specification chiefly governed the establishment, operation, and reversion of the undertaking, whereas the statute set out the selection of executives and the procedural regime for company operations. The company was fully dissolved in 1911, and the planned works in the bays were not carried out. In 1870, a separate concession was sought this time for Gera Bay alone with the same objectives and after a prolonged search for

bidders (1870–1904), the concession was awarded in 1904 to Katzi Karaçu Efendi.

As instruments that diffused capital and transformed accumulated savings into large-scale investment, joint-stock companies were, in principle, highly suitable to the Ottoman context. The Lesbos company, however, failed to function effectively, largely owing to economic constraints. Since the government lacked the capacity to execute such projects on its own, it is regrettable that the private companies established for this purpose likewise lacked sufficient strength. Even so, marsh-cleansing initiatives, conceived to support economic restructuring, also promised public-health benefits. With the creation of companies, fish production was envisaged, and the tax revenues accruing to the state were expected to invigorate commerce. The social and economic study of urban history is therefore vital. Against the backdrop of intensifying commercial activity and the rise of joint-stock corporatization in the nineteenth century, this article has endeavored to present in detail and through the archival record—the case of the "Ottoman Joint-Stock Company for the Lesbos Marshes and Fish Weirs" in Lesbos, one of the

most important sanjaks of the Eyalet of the Archipelago.

REFERENCES

Archive

TC. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı ,Osmanlı Arşivi

Babıali Evrak Odası BEO 38 - 2844 . BEO 765 - 57335 .BEO 2651 - 198796 , BEO, 128 - 9589 ,BEO 645 - 48365 ,BEO 2442 - 183104 ,BEO 55 - 4112 BEO 3135 – 235077,BEO, 2651 - 198796

Dahiliye Nezareti (Mektubi) DH.MKT. 292 - 73 , DH.MKT. 1988 - 44

Dahiliye Nezareti (Hukuk Müşavirliği) DH.HMŞ. 29 - 121

Dahiliye Nezareti (Umurı Mahalliye ve Vilayat Müdürlüğü) DH.UMVM 128 - 169

Hariciye Nezareti (İdare) HR.İD.. 2019 - 33

Harita HRT.h.. 522

İrade (Ticaret ve Nafia) İ..TNF.,17 - 18 ,İ..TNF. , 1 - 24

Maliye Nezareti(Emlak-ı Emiriyye Müdüriyeti) ML.EEM. 904 - 56 ,ML.EEM. 326 - 34

Meclis-i Vala MV. 72 - 23 . MV. 227 - 131 , MV. 227 - 131 ,MV. ,70 - 46

Sadaret (Muhimme Evrakı)A.}MKT.MHM. 359 – 39

Sadaret (Mukavelenameler) A.}DVN.MKL 34 - 16

Şura-yı Devlet ŞD. 2393 - 11 ,ŞD. 1195 – 3,ŞD. / 585 – 20 ŞD. 2969 - 10 ,ŞD. 2606 – 13,ŞD. 1219 - 12 , ŞD. ,2763 - 48 ŞD. 2364 - 5 , ŞD. 2341 - 34 ,ŞD,3014-15, ŞD, 2341 - 25

Yıldız (Mütenevvi) Y..MTV. 300 - 67

Published Works

Balcı,Ramazan- Sırma, İbrahim (2011), "Osmanlı Anonim Şirketlerinin İnkişafı" Osmanlı Anonim Şirketleri ,İstanbul Ticaret Odası Yayınları,İstanbul.

Baykara Taşkaya ,Arzu ,(2023) ,"Aquaculture And Trade In The Eyalet Of The Archipelago(Eyālet-i Cezāyir-i Baḥr-i Sefīd in Ottoman Turkish)

(1815 -1911)",ESOGÜ Tarih Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 1, 2023 ,6-66.
Çaylı, K.,(2025), "Çevresel Tarih Açısından Bataklık Kurutma ve Göl Islahı: Bilecik Gölpazarı Örneği", Coğrafi Bilimler Dergisi/ Turkish Journal of Geographical Sciences, 23 (1), 2025,122-150.
Çoruh, H.(2019) , "Osmanlı Döneminde Bataklık Islah Çalışmaları (1840-1920)", Journal of Strategic Research in Social Science, 5(1), 2019,267-294.
Erkal ,Mehmet,(1991),"Arşın" , TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul,C. 3., 411-413.
Genç, Mehmet,(2000), "İltizam ", TDV İslâm Ansiklopedisi,İstanbul,C. 22, 154-158.
Hanilçe ,Murat,(2018), " Osmanlı Devleti'nin Bataklık Kurutma Uygulamalarına Bir Bakış: Tokat Kaz Gölü Örneği (1870-1892)" ,Türk Dünyası Araştırmaları TDA,Temmuz - Ağustos ,Cilt: 119 ,S,235 ,49-88.
Kazgan, Haydar,(1999), Osmanlı'dan Cumhuriyete Şirketleşme, Vakıfbank Yayınları: İstanbul.
Kızıl Öztürk, M.,(2023), "Tabako Osmanlı Anonim Şirketinin Teşkili",Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, 8/2 (Eylül 2023): 1693-1731
Küçük ,Cevdet- Ertüzün,Tevfik,(1994),"Düyun-u Umumiye", TDV İslâm Ansiklopedisi,1994 İstanbul,c.10, 58-62 .
Korkmaz , Müberra,(2024), "1850 Tarihli Ticaret Kanunu'nda Ve Osmanlı Hukuk Literatüründe Anonim Şirketler Ve Bu Şirketlerin Tüzel Kişiliği Meselesi ",Ankara Üni. Hukuk Fak. Dergisi, 73 (1), 555-591.
Koraltürk, Murat(1999),. "Osmanlı Devleti'nde Şirketleşme, İlk Anonim Şirket ve BorsanınKuruluşu". İçinde *Osmanlı* III. ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara ,443-448.

Öztürk, S. ,(2007), “19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla İmar-ı Mülk Hedefinde Yeni Adımlar: Göl, Nehir ve Bataklıkların Islahı”, I. İktisat Tarihi Kongresi Tebliğleri, 7-8 Eylül, İstanbul, 297-311.

Sırma ,İbrahim,(2011),”Osmanlı Anonim Şirketlerinde Kar Dağıtımı “,Akdeniz Üniversitesi Akdeniz University Uluslararası Alanya İşletme International Journal of Fakültesi Dergisi Alanya Faculty of Busıness Y, C.3, S.2,117-136 .

Topkaya, M. (1952), “Türkiye’de Feyezan ve Bataklık Sularının faydalı hale getirilmesi hususunda bazı Jeolojik Görüşler”,*Türkiye Jeoloji Bülteni,* 3(2), 133-145.

Toprak, Zafer,(2012), Türkiye’de Milli İktisat 1908-1918, Doğan Yay.,İstanbul.

Toraman, C. & Taştan, T. ,(2021), “Osmanlı Devletinin İlk Anonim Şirketlerinden Birisi Olarak Şirket-i Hayriye ve 1888 (1303) -1890 (1305) Dönemi Mali Tablolarının Analizi”. Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi, 2021 Özel Sayı), 2021, 45-64.

Ünver, Metin ,(2012) ,Midilli Adası’nın İdari Ve Sosyo-Ekonomik Yapısı (1876-1914) ,Doktora Tezi ,İstanbul Üniversitesi .

Yılmaz, Celali ,(2011),Osmanlı Anonim Şirketleri, İstanbul,Scala yayıncılık .

Yılmazçelik İbrahim,Erdem Sevim ,(2017),Nüfus, Mimari ve Bayındırlık Politikaları/II. Abdülhamid Döneminde Anadolu ve Balkanlarda Yürütülen Bataklık Alanlarının Kurutularak Zirai Ekonomiye Kazandırılması Çalışmaları, (ün, F., Erbay, H.İ. (Ed.), Sultan II. Abdülhamid Hanve Dönemi,), İstanbul, TBMM Basımevi, 675-406.

Velay, A. Du ,(1978), *Türkiye Maliye Tarihi,* Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu, Derya Matbaası.

Annex 1 (BOA, ŞD , 1219-12-6) . *Midilli Bataklık ve Dalyan Anonim Şirket-i Osmaniyesi (Nizamname-yi Dahiliyesidir)* *İstanbul*

Dersaadet Ticaret Odası gazetesi matbuasında tab olunmuştur - 1309

Zirde vaz-el müza rical-i devlet-i aliyyeden ve ashab-ı emlaktan Saadetli İsmail Hakkı Bey Efendi ve Midilli Bankası Müesssi ve hissedarlarından Dimitraki Gürcü Efendi ve biraderi Toedaraki Efendi Efendi Midilli ceziresinde vaki Yera ile Kolonya Körfezleri civar ve sevahilinde mevcut arazi-yi mevadda madud olan malüm-ül hudud bataklıklardan ve bunlara müteallik bulunan inhar ve menabi ile kumsal mahallerden fennen tathiri ıslahı kabil olanların tathir ve tazifi ve fennen islahı kabil olmayanların deniz ile ittisal ettirilerek def'i mazarrat ve işbu bataklıkların tathirinden dolayı meydana çıkan arazi tasarrufu ve mezkur iki körfezde usül ve kuvaad mahsusen fenniye muvafık bir takım dalyanlar vaz ve tesisi ve salif-ül beyan dalyanlardan çıkan balık ve saire mahsulatının cezirenin kura ve kasabatına nakil ve ihracın teshil için şerait- muayene tahtında cezirenin hükümeti mahalliyece tensib olunacak mahallerinde sefine iskeleleri inşası ve tasarruf olunacak arazi dahilindeki akarsularda kezalik şerait-i mahsussa dairesinde ameliyat-ı iskaiye icrası için fi 20 Cemazielevvel sene 1310 tarihli ferman-ı ali ve fi 17 Kanuni Evvel 1208 tarihli mukavele ve şartname mucibince taraf-ı devlet-i aliyyeden mumaileyh İsmail Hakkı Bey'e verilen imtiyaz ve bi'l mukavele edilen taahüdnamenin icrası için şerait-i atiyyede tevfikan anonim şirket teşkil eylemişlerdir.

Birinci Fasıl

Şirketin teşkili ve maksadı ve ismi ve merkezi beyanındadır.

1.Madde *Teati olunan mukavelename ve şartname ahkamına terfikan muharrer imza tertib ve ihracı zirde kararlaştırılan hisseler ashabı beyninde bir Osmanlı Anonim şirketi teşkil olunmuştur.*

2.Madde *Şirketin unvanı Midilli Bataklık ve Dalyan Şirketi Osmaniyesi olacak ve tabiiyeti saffetiyle devlet-i aliyyenin kavanin ve nizamat-ı umumiyesine tabi bulunacaktır.*

3. Madde *Şirketin merkezi Midillide olacak ve Dersaadet'de ve Memalik-i Osmaniyenin sair bir mahallinde veya memalik-i ecnebiyede dahi şubeleri bulunacaktır.*

4. Madde *Şirketin müddeti bazı esbabdan dolayı fesih veya müddeti temdid kılınmak gibi hal vukuuna gelemedikçe imtiyaz müddeti olan 60 seneden ibaret olacaktır.*

İkinci Fasıl

(İmtiyaz-ı şirketin devri beyanındadır.)

5. Madde *Sahib-ül imtiyaz cenaib-i Hükümet-i seniyyeden kendisine verilen imtiyaz ile ona merbut veya münbais olan kaffe-yi hukuk-u imtiyazatı ve menfayı şirkete devr etmiş ve şirket sahib'ül imtiyaz saffetini haiz ve kaffe-yi hukuk ve vezafiyece anın makamında kaim olmuştur. Binaen aleyh sahib'ül imtiyaz ferman-ı ali ve mukavele ve imtiyaza müteallik kaffe-yi evrak ve senedatı şirkete teslim etmiştir.*

6.Madde *Şirketin sermayesi 50bin Osmanlı altını alacaktır. 5000 adedi dörder ve mütebakisi birer liralık olmak üzere 50 bin hisseyi münkasımdır Heyet-i osmaniyenin işbu sermayeyi % 50 deresinde kader tezyid etmek ve işin göstereceği ihtiyaç derecesinde meydan tedavüle tahvilat ihraç eylemeğe salahiyeti olacaktır.*

7.Madde *Şirketin sermayesinin tamamı imza ve yüzde onu istihsal olunduktan sonra suret-i katiyyede teşkil etmiş add olunacak ve hissedar*

yazılanlar tediye istedikleri tekasiti mübeyyin muvakat senedat ve sermayenin nısfinin tediyesinde ashabı yedinde bulunan senedat muvakkatı senedat-ı aliye'ye tahvil eyleyecektir. Şirketin hisse senedatının bir tarafı Türkçe ve diğer tarafı Fransızca ve sair lisanlar ile tanzim olunacaktır. Sermayenin baki kalan %90 'ını şirketin ihtiyacına göre meclis uhdesinin kararıyla Dersaadet ve sair lazım gelen mahallere elsene-yi muhtelifede çıkan resmi ve gayri resmi bazı gazetelerde la'ekal 30 gün evvel ilan keyfiyet olunarak matlube olunacaktır.

8.Madde *Hisseler bedelinin nisfi tediye oluncaya değin senedat-ı ashabiyet ismine muharrrer olacak ve bedelinin %10 'u tediye olunmadıkça kabil havale ve füruht olmayacaktır. Ve bunların havale ve füruhtu şirketin defterine kayd eyleyerek ziri bayi ile müşteri ve müdüriyetten biri tarafından imza olunmağla icra olunacak ve keyfiyet havale ve füruhtu senedde dahi zikr ve işaret kullanacaktır. Bedelinin nısfi tediye olunduktan sonra senedat hamiline aid olmak muharrer bulunacaktır.*

9.Madde *Hisse senetleri şirket nezaretinde kabil-i kesam değildir. Şirket her hisse için birer sahib tanır bir hissedarın varis veya dayenleri hiçbir vesile ile şirketin emval ve emlakının taht-ı hacze vazzını talep ve şirketin umur-u idaresine hiçbir veçhile müdahele edemezler ve istifayı hukuk için şirketin seneyi muhasebe defatiri ve heyet-i umumiyenin kararlarını kabule mecburdurlar.*

10. Madde *Evkaf-ı muayenede tekasiti tediye olunmayan hisse senedatının sahiplerinden tehirat-ı vakıadan dolayı ihtar-ı keyfiyet ve hacet kalmaksızın taksitin gününden itibaren senevi % 6 hesabiyetle faiz ahz olunacaktır.*

11.Madde *Şirketin taksitleri vaktiyle tediye edilmeyen senedat ashabı aleyhine ikame dava etmekte ve hisseleri dahi satmağa selahiyeti olacaktır. Ve bu makulü satılması lazım gelen hisse senedatının numaraları gazeteler marifetiyle hasr ve ilan olunarak tarih ilanından on beş gün sonra şirket hiçbir guna ihtara ve muamelatı adliyeye mecbur olmamak ve zarar ve ziyanı sahibine olmak üzere Dersaadet ve sair mahallerinin borsalarında ve borsalarda henüz alınıp satılması kabul olunmamış ise müzayede tarikisiyle hisseleri sattıracaktır. Bu veçhile füruht olunan senedat iptal olunacak ve müşterilere eski senetlerin numeralarını havi olmak üzere yeni senedat ita kılınacaktır.*

Üçüncü Fasıl

Şirketin İdare-yi Dahiliyesi

12. Madde *Şirketin umur ve mesalihi heyet-i umumiye tarafından mensup ve 5'ten 11'e kadar azadan mürekkeb bir meclis-i idareye ihale olunur ve şu kadar ki ilk üç sene için teşkil olunan meclis- i idare-yi heyet atufetlü Yeni dünya Dimitraki Efendi hazretlerine mümaileyh İsmail Hakkı Bey Efendi Dimitraki Gürcü Efendi ve biraderi Torodaki Efendi've tüccar muteberandan İstadri Kanoronlu Efendi ve Alku Alamanili Efendi nam zatlardan ibaret olup tasdik-i memuriyetleri heyet-i umumiyenin tasviyetine arz olunmak lazım gelemeyecektir.*

13. Madde *Üç sene müddet için tayin olunan azanın müddet-i memuriyetleri hitam bulduktan sonra meclis-i idareye intihab olunacak azanın ilk tecridatında kura ile ve ondan sonra kadem taharriyle her sene bir veya ikisi çıkarılarak yerlerine aher-i intihab ve tayin kılınacaktır. Şu kadar ki çıkan azanın tekrar intihabı haiz olacaktır.*

14. Madde *Meclis idaresinin ictimai icap maslahata tabi olacak ise de ayda bir defa toplanması labüddür. Müzekeratın muteber olması laekal nısfinden ziyade azanın bizzat huzuruna menuttur. Meclis idaresinin kuraları hazır bulunan azanın ekserisi arasıyla muteber olur tesavi-yi ara vukuunda keyfiyet içtima-yı atiyi talik edilir ve ondan dahi tesavi-yi ara vuku bulur ise mevzu bahis olan tekalif ad olunur.*

15. Madde *Meclis-i idarenin müzekeratı zabıt defterine kayıt olunur ve ziri reis ile hazır bi'l meclis bulunan aza tarafından imza edilir. Zabıtın sureti veya fıkra-yı mahrecesi muteber olunmak için reis veya vekil tarafından imza olunmak lazım gelir.*

16. Madde *İdare meclisi azasından her birinin şirketin bin hisse senedatına malik olması lazım gelir. Senedat-ı mezbure sandığına tevdi olunacak ve müddet-i memuriyetleri tarafında satılamayacaktır. Ve bunun üzerine füruhtu caiz olmadığı mübeyyin bir damga urulacaktır.*

17.Madde *Meclis idare azasından bir veya bir kaçının vefatı veya istifası vukuunda veya sair bir sebepten dolayı bir veya birkaç aza biri münhal kalır ise meclis-i idare onların yerine muvakkaten aza tayin eyleyecek ve intihabı katti gelecek heyet-i umumiye tarafından icra olunacaktır.*

18. Madde *Meclis-i idare her sene içlerinden birini reis ve reis vekili intihab eder ve reis ve reis vekili intihab eder reisin veya vekilinin gıyabında vekalet etmek üzere azadan birini tayin eder.*

19.Madde *Azadan memalik-i ecnebiyede ikamet edenler veya muvakkaten gaybubet edenler esna-yı muzakeratda kendilerine vekalet etmek üzere refiklerinden azalardan birini tayin edebilirler şu kadar ki vekalet edecek azanın kendi reyi dahil halde ikiden ziyade reyi olamayacaktır.*

20. Madde *Meclis-i idare şirketin umur-u emvalinin idaresi için iktidar tammı haizdir ve hatta salih olmak ve hükmü tayin etmek selahiyetine dahi malikdir ve heyet-i umumiyesi arz olunacak hesabatı tanzim ile tevzi olunacak temettün miktarını tekalif eder .Meclis idaresinin reisi gerek müddeti ve gerek müddeti aliye sarfıyla huzur-u muhakemede bizzat veya bi'l vekalet eyler.*

21. Madde *Meclis-i idare mevad-ı mahsusa ve bir müddet muayene için haiz olduğu iktidarını kısmen veyahut tamamen esasından bir veya birkaç zata tevkil eyleyebiliyor.*

22.Madde *Meclis İdare azası hasılat-ı safiyeden kendileri ve tahsis kılınacak hisseden başka mecliste hazır bulunacakları günler için bir ücret dahi ahz edeceklerdir. İşbu ücretin miktarı heyet-i umumiye tarafından tayin kılınır.*

4.Fasıl

Heyet-i Umumiye beyanındadır

23. Madde. *Suret-i Muntazamada akd-i içtima eden heyet-i umumiye umum hissederan heyet-i memuresi makamında bulunur.*

24. Madde *Heyet-i umumiye her sene mart zarfında meclis-i idare tarafından tayin olunacak mahalde suret-i adiyede akd-i içtima eder. Bundan başka meclis-i idare icap ettikçe suret-i fevkalade olarak heyet-i umumiyeyi davet edebilir.*

25. Madde *Heyet-i umumiye vekaleten veya asaleten la-kal 25 liralık hisseye malik olan hissederandan mürekkeb olacaktır. Heyet-i umumiyede gerek asaleten gerek vekâleten hazır bulunan hissederanın her 25 hisse için bir reyi olacak ve şu kadar ki her bir hissederanın elliden fazla reyi olamayacaktır.*

26. Madde *Davetnamelere yevm-i içtimadan lakal bir mah evvel 20.maddenin fıkra-yı ahiresinde beyan eylediği vechile gazeteler ile ilan olunacaktır.*

27. Madde *Heyet-i umumiyede gerek asaleten ve gerek vekaleten şirket sermayesinin bir rebine müsavi hisse senedatına malik hissedarlar hazır bulunur ise teşkil etmiş ad olunur. Heyet-i umumiyede hazır bulunacak hissederanın mutasarrıf oldukları hisselerin salif'ül zikr bir rebine müsavi olup olmadığı anlaşılmak üzere hisse senedlerini on gün zarfında meclis-i idare tarafından arayla olunacak mahalle teslim etmeleri davetnamelerde ihtar olunacaktır.*

İşbu heyet-i umumiye'nin defa-yı evveli ictimainde hazır bulunan hissederanın asaleten vekaleten hamil oldukları hissederanın miktarı ne olur ise olsun ictimainde müzakere olunmasına karar verilmiş olan hususat hakkında icra-

yı müzakerat merri ve muteber olacaktır. I. İçtima ile II. İçtima beynindeki müddet 15 günden dun ve bir mahdan ziyade olmayacak ve 2. İctima davetnameleri 20. Gün evvel icap edenlere gönderilecektir.

28. Madde *Heyet-i Umumiye'de meclis-i İdare reis riyaset edenlere ve reis mevcut olduğu halde meclis-i idare azası içlerinden birini reis vekaletine intihap eylerler heyet-i umumiye'de hazır olup en hissedar reyi toplamak hizmetini ifa eder. Heyet-i umumiye katib hizmetini ifa toplamağa memur olanlar tarafından tayin olunur.*

29. Madde *Heyet-i umumiye'de müzakere olunan hususata ekseriyet ara ile karar verilir. Müzakere olunacak mevadın cedveli meclis-i idare tarafından tanzim edilir. İşbu cedvele dahil olacak mevad meclis-i idarenin tekalif-i ile heyet-i umumiye azasından olup hamil olduğu hisselerin bedeli şirket sermayesinin* lâekall *% 25'ine baliğ olan hissederan tarafından yevmi içtimadan la'ekal 20 gün evvel vuku bulacak teklifattan ibaret olacaktır.*

İşbu cetvele dahil olan olmayan hususat heyet-i umumiyede müzakere olunamaz.

30. Madde *Heyet-i umumiye bi'lcümle hesebatın tedkiki için gerek hissederattan ve gerek hariçten bir veya müteaddid müfettiş tayin eder.*

31. Madde *Beher sene akd-i içtima edecek olan heyet-i umumiye şirketin umur ve maslahatına dair her sene meclis-i idare tarafından takdim olunan lahiya ile hesabata dair müfettişler tarafından verilen raporun kıraatini istima ve hesabatı lede'l müzakere ya kabul veyahut red eden ve hisseyi temettü tayin eyler ve tebdili iktiza eden meclis-i idare azasının yerlerini diğerlerini nasb eder ve şirketin bil'cümle umuru ve hususatı hakkında bi'l müzakere karar-ı kati ile meclis idaresinin icap eyler ise iktidarını tevsi eyler.*

Fakat heyet-i umumiyede asaleten ve vekaleten şirket sermayesinin lâekall *şanına müsavi hisseler ekseriyet arzı olmadıkça sermayenin tezyidine karar verilemez .*

32. Madde *Heyet-i Umumiye'nin zapt olunan müzakerat defteri mahsusa kayd ,veziri heyet-i umumiye reisi ile rey toplamaya memur olanlar ve katip tarafından imza ediliyor Heyet-i umumiyenin her ictimainde hazır bulunan hissederanın esamisiyle ikametgahı ve her birinin hamil olduğu hisselerin miktarlarını mübeyyin bir cedvel tanzim ile mevcut olanlar tarafından imza edilip defterinin o günkü varakasında rabt ve talip vukuunda alakadarane tebliğ olunur.*

33.Madde *L'ace'l ihtiyaç ibraz olunacak heyet-i umumiyenin zapt sureti veya fikirat müştehircesi meclis-i idare reisi veya vekil tarafından imza edilir.*

34. Madde *Heyet-i umumiye tarafından işbu nizamname ahkamına tevfikan verilecek kararların kabulü gaip olan veya muhtelif reyde bulunan hissederan için dahi mecburü'l icradır.*

5. Fasıl

Hesebat-ı seneviyye müfredat defteri beyanındadır.

35. Madde *Şirketin sene-yi maliyesi kanun-u sani ibtidasından beden ile kanun-u evvelin 31. günü hitam bulur. Fakat I. Seneyi maliye müstesna olarak şirketin suret-i katiyyeden teşkili tarihisiyle ertesi kanunu evvelin 31. günü beynindeki müddeti şamil olacaktır. Meclis-i idare her sene nihayetinde şirketin matlubat-ı divanatına havi bir defter-i umumiye tanzim ve işbu defter ile muvazat defterini ve hesabat-ı heyet-i umumiye'nin içtimaından 40 gün evvel müfettişlere ara-yı tebliğ edecek ve heyet-i umumiyenin hin-ni içtimaında takdim eyleyecektir. Heyet-i umumiye dahil olmak selahiyetini havi olan her hissedar mezkur defterleri ve hesabatı mutalaa ve muayene edebilir.*

6.Fasl

Temettuatın suret-i taksimi ve reisü'l mala mensub akçe beyanındadır.

36. Madde *Şirketin temettuatı safiye-yi seneviyesinden evvela bil'a istisna hisselerin cümlesine tediye olunan sermaye için %5 faizi itasına muktezi*

meblağ ve saniyen ihtiyat akçesini teşkil etmek üzere %7 ifraz olunduktan sonra kusurunun % 6' sı müesses hissesi olmak üzere sahib'ül imtiyaz İsmail Hakkı Beye ve %7'si mütesaviyen müdirana ve bakisi hisse temettü namıyla hissederana tevdi edilir. Bervech bala müesses hissesi olmak üzere sahib'ül imtiyaz İsmail Bey'e tefrik edilen % 6 hamiline aid müesses hissedatına tahvil olunabilecektir.

37. Madde *Heyet-i umumiye hissedatına her sene bir miktar muayene-i kura keşidesiyle tedavülünden alınmak üzere hasılat-ı safiyeden her sene % 10'un ikrazına karar verebilir ve şu halde kurası isabet eden hisse senedatı için kemakan hisse-yi temettün verilecek ve fakat faizi ita olunmayacaktır.*

7.Fasıl

İhtiyat Akçesi

38.Madde *İhtiyat akçesi 36. Madde mucibince temettuat-ı seneviyeden müfrez teşkil edecek ve mebaliğin terakiminden fevkalade ve gayri melhuziye karşılık tutulacak ve işbu akçenin miktarı şirket sermayesinin öşrüne müsavi bir raddeye baliğ oldukta ihtiyat akçesi ifraz olunmayacaktır.*

39. Madde *Hasılat-ı seneviyye hisse başına % 5 faizi ve hisse-yi temettü itasına kifayet etmediği takdirde noksanı ihtiyat akçesinden ikmal edilebilecektir.*

40. Madde *Şirketin inkiza-yı müddetinde ve bil'cümle taahüdatı ifa olunduğundan sonra ihtiyaç akçesi cümle hissederan beyninde taksim kılınacaktır.*

8.Fasıl
Şirketin temdidi müddeti ile feshi ve katti muamelatı beyannamesidir

41. Madde *Meclis-i idare her ne vakit ve her ne sebeple olursa olsun heyet-i umumiye-yi içtima-yı davetle şirketin müddeti temdidini veya feshiyle birleşmesini tekalif edebilir. Şu kadar ki temdid-i müddet edilmesi veya icap eder ise şirketin sair şirket ile birleşmesi maddeleri her halse hükümet-i seniyyenin ruhsatına mütevakkıftır.*

42. Madde *İdare şirket sermayesinin üç rabi zayi olduğu halde şirketin feshine veya devamına karar verilmek üzere heyet-i umumiye-yi davet eder.*

43. Madde *Şirketin müddet-i munkaziyye oldukta veya müddeti tekmil olmaksızın fesh oldukta içtima eder heyet-i umumiye şirketin suret-i katti muamelatı ve hesabatına karar verecek ve katti hesap için bir veya birkaç memur tayin edecektir. Heyet-i umumiye şirketin mevcut olduğu zamanlarda olduğu gibi katti muamelat esnasında iktidar ve salahiyetini istimale devam edecektir. Katti muhasebe memurları heyet-i umur-u meyanın kararı ve hükümet-i seniyye müsaadesiyle şirket mefsuhenin hukuk ve senedat ve taahhüdatını zikr bir şirkete veya aher bir kimseye devr ve ferağ edebilecektir.*

44.Madde *İşbu fesih havi olduğu maddelerde gösterilen hususata karar vermek üzere suret-i fevkalade davet edilecek heyet-i umumiyede şirket sermayesinin la'kal nısfına müsavi hisse senedatını hamil hissederan hazır olmadıkça ceryan edecek müzakerat makbul ve müteber olamaz.*

Fi 19 Şevval sene 1310 ve fi 24 Nisan sene 1309

Aslına mutabıktır.
Nezaret-i muhasebe Umur-u Ticaret ve Nafia
Dersaadet İstinaf Müdde-yi Umumi Baş Muavini İsmail Hakkı Bin Mustafa

Nezaret-i Umur-u Ticaret Ve Nafia
Hüseyin Tevfik

İşbu nizamname dahil Dersaadet Bidayet Mahkemesi Mukavelat Muharrerliğinin defteri –i mahsusasına aynen kayd edilmiştir.

Dersaadet Bidayet Mahkemesi Mukavelat Muharrerliği

Annex 2 (BOA, ŞD , 1219-12 -5) Mukavelename ,Dersaadet –Mazbata-yı Osmaniye -1310

Midilli dahilinde Yera ve Kolonya Körfezleri balık ve dalyanları ve sefine iskeleleri tesisatı ile arazi tasarruf ve arvasına mütedair bi'l irade-yi seniyye hazret-i padişahi ihsan buyurulan imtiyaz mukavelesidir.

Bir taraftan devlet-i aliyye namına hareket eden Nafia Nazırı Sadetli Tevfik Paşa hazretleri ile diğer taraftan Saadetli İsmail Hakkı Bey Efendi İbn-i Mustafa beyninde mevad-ı atiyye kararlaştırılmıştır.

1.Madde. *Midilli Ceziresi'nde vaki Yera ve Kolonya Körfezleri civar ve sahilinde bulunup hükümet-i mahalliyeden musaddık ve işbu mukaveleye merbut iki kıta haritada gösterildiği vechile arazi-yi mevaddan mahdud olan bataklıklardan ve bunlara müteallik olan inhar ve menabi ile kumsal mahalden fennen tathir ve ıslahı kabil olan tathir ve tanzif etmek ve fennen ıslahı kabil olmayanları deniz ile ittisal ettirerek mazarratı def ettirerek ve işbu bataklıkların tathirinden dolayı meydana çıkan arazinin hakkı tasarrufu kendisine ait olmak ve mezkur iki körfezde usul vukuat-ı mahsussayı fenniye muvafık bit takım dalyanlar vaz ve tesisi ile derunlarında her nev balık ve midye istiridye ve tarak ve ıstakoz vesaire yetiştirerek sayd etmek üzere şerait- atiyyeye tevfiken taraf-ı devlet-i aliyyeden Mümaileyh İsmail Hakkı Bey'e imtiyaz verilmiş ve salif'ül beyan dalyanlardan çıkan balık ve saire mahsulatından cezirenin kura ve kasabalarını nakil ve ihracı teshil için kuvva ve nizamat-ı mahsusasına tabi olmak ve bir guna resm ahz olunmak istimali münhasıran kendisine aid bulunmak üzere cezirenin hükümet-i mahalliyesince tensib olunacak mahallerinde sefine iskeleleri inşası için dahi mümaileyhe selahiyet ita kılınmıştır.*

2. Madde *Müddet-i imtiyaziyye ferman-ı ali tarihinden itibaren 60 senedir.*

3. Madde *Sahib-ül imtiyaz ferman-ı aliyyenin itası ve mukavelenamenin teatisi tarihinden itibaren 18 mah müddet zarfında şartnamede beyan olunduğu veçhile kesin katiyye üzerine üçer nüsha olmak üzere bi'l cümle bataklıklar ile dalyan kurulacak mahallerin mükemmel haritası ve lahiyası tanzim ile Nafia Nezareti'ne takdim edecektir. Ve nezaret işbu haritayı lahiyayı tarih-i takdiminden itibaren üç mah müddet zarfından batak ile beyan mütalaa idecek veyahut icap eden tadilat ve teshilatın icra ile tasdik eyleyecektir. Ve müddet-i mezkure zarfında taraf-ı nezaretten bir güne muamele olunmazsa mezkur harita lahiyalara tasdik olunmuş nazarıyla bakılacaktır.*

4. Madde *Sahib'ül İmtiyaz mesarif ve zarar ve hasarı tarafına ait olmak üzere haritaların tasdiki tarihinden itibaren bir sene müddet zarfında ameliyatı ikmal eylemeye taahhüt eder. Ameliyat-ı kavaid-i fenniye ve merbut şartname ahkamına ve kabul ve tasdik olunan harita ve lahiyalara tatbiken icra olunacaktır. Fakat hükümet-i seniyyece şayan-ı kabul olan ashab-ı mücbireden münbais halat vukuunda bu misüllü ahvalden dolayı ameliyat takdir-i müddet tatil olunur ise müddet-i ikmaliye dahi o kadar temdid edilecek ve şu kadar ki esbabı mücbirenin derhal hükümet-i mahalliyeye ve Nafia nezaretine resmen ve tahriren ihbar etmeye sahib'ül imtiyaz mecbur bulunmaktadır.*

5.Madde *Nafia Nezareti esnayı imalatında seyri icraiyesini ve hitamında ve kabul olunmazdan evvel bitek imalatı vakıayı ve müddet-i imtiyaziyye zarfında işletme muamelatını ve ameliyatın hüsnü halde muhafaza olunup olunmadığı mahsusu bir veya birkaç komiserler vasıtasıyla muayene ve teftiş eyleyecektir.*

İşbu teftiş ve muayene mesarifata mukabil sahib-ül imtiyaz haritaların takdimi için tayin olunan müddetten itibaren ameliyatın katiyyen kabulüne kadar mah ve mah tediye olunmak üzere senevi Nafia nezaretinin emrine 120 lira ve kabülü katiyyeden hitam-ı müddet-i imtiyaziyye kadar senevi 48 lira ita edecektir. Ve komisere münasip bir mahalde mateferriat edipte bir oda tahsis eyleyecektir.

Ameliyat hesabıyla Kolonya körfezinde mevcut olan gayri metruk memlehaların takviye-yi muhafazasına lüzum görüldüğü takdirde istihdam olunacak kaza memurlarının maaşı sahib'ül imtiyaza aid olacaktır.

6. Madde *İşbu ameliyat menafi-yi umumiye-yi müteallik hususattan bulunduğundan bataklıkların tathiriyle dalyanların tesisine muktezi olan arazi ve emlaktan ve kurutulacak araziye iras halel edilebilecek her nev münabiden ifrad uhdesinde bulunanların mübayası hususunda sahib'ül imtiyaz ashab-ı arazi ve emlak ile uyuşmadığı halde istimlak-ı kanuniyeye tevfik –i muamele edecek ve hinni ameliyatta mevkute-yi istimali lazım gelen mahaller sahib-ül imtiyaz tarafından ashab-ı tazminat verilmek şartıyla hükümet-i mahalliye marifetiyle ona teslim kılınacaktır.*

İşbu arazi dahilinde araziyi emiriyeyye haliya ve metruk münabi ve ebniye harabesi takdirde sahibü'l imtiyaz meccanen terk olunacak ve muvakkaten istimali lazım gelen mahallerin dahi imaları müddetince bi'la ücret istimaline müsaade olunacaktır.

7. Madde *Bataklıkların tathiresiyle dalyanların ve müteferriatının tesisat ve inşaat ibtidaiyesi içün gerek memalik –i devlet –i aliyyeden ve gerek diyar-ı ecnebiyeden celb ve tedarik olunacak olan olan alat ve edevat ve temir ile makine vesaire gümrük resminden muaf tutulacağı gibi sekki ve erva ameliyat devamına ve dalyanların işletilmesine muktezi olan ebniye ve arazi ve bunların varidatı üzerine bir guna vergi tarh olunmayacağı ancak ihraç olunacak hisse senedatı ve tahvilat ve imtiyaza müteallik kaffe-yi evrak ve senedat-ı saire damga resmine tabi olacaktır.*

8.Madde *Sahib'ül imtiyaz işbu ameliyatın icra ve ebniyeyi lazıme ve iskelelerinin inşası için lazım gelen kerestelerin nizamatı mahsusasına tevfiken civar miri ormanlardan meccanen kat edebilecektir.*

9. Madde *Ameliyatın kısım kısım ve kamilen ikmal sahib'ül imtiyaz tarafından ihbar olundukta Nafia Nezareti tarafından mensup bir fen komiseri marifetiyle ameliyat-ı mezkure bi'l muayene iktiza edildiği halde muvakkaten ahz ve kabul olunacak ancak her bir dalyan ittisalinde bulunan bataklığın imalatı tathiriyesi kabulü muvafakatı icrasını müteakip işletilecektir. Ve kabul-u muvafakat tarihinden itibaren bir sene sonra yine bir fen komisyonu marifetiyle ameliyatın vakıa tekrar bi'l muayene kaide-yi fenne muvafık ve şartname ahkamına mutabık olduğu tahkik edildiği halde işbu komisyonun tanzim edeceği report üzerine Nafia Nezareti tarafından katıyyen kabul muamelesi icra olunacaktır. İşbu fen komisyonlarının mesarif-i seferiyye ve sairesi sahib'ül imtiyaza aid olacaktır.*

10. Madde *Sahib'ül imtiyaz işbu ameliyat ve tesisat ile müştemilat ve müteferriatı ve bunlara müteallik alat ve edevat sabite ve müteharikeyi müddet-i imtiyaziye zarfında mesarifi kendisine ait olmak üzere daima tamir ve hüsnü halde muhafaza edecektir. Ve etmediği takdirde hakkında şartnamenin 16. Maddesi mucibince muamele olacaktır.*

11.Madde *Sahib'ül İmtiyaz imalat ve tesisat-ı vakıanın umuru zabıtasına ve hüsnü muhafazasına müteallik olub mevcut bulunan ve ileride tanzim olunacak olan bi'l cümle nizamat-ı devlet-i aliyye-yi …….hareket etmeğe mecburdur. Sahib'ül İmtiyaz kusurundan naşi arazinin isgası ve dalyanların işletilmesi tatil olunduğu halde hükümet mesarif ve zarar ve hasarı Sahib'ül İmtiyaza aid olmak üzere onların muvakkaten işletilmesi temin için şartnamenin 16. Madde mucibince muamele olunacaktır.*

12. Madde *Sahib'ül İmtiyaz taahhüdat vakasının icra için ferman-ı ali tarihinden itibaren iki sene müddet zarfında merbut şirket nizamnamesi esasına tevfiken (Midilli Bataklık Dalyan) şirketi osmaniyesi namıyla (Anonim) şirketi teşkiline mezun ve mecburdur.*

13. Madde *Sahib'ül İmtiyaz taahhüd vakasının icrasını teminen ferman-ı alinin isdarını kendisine tebliğ olunduğu tarihten itibaren bir mah müddet zarfında Bank-ı Osmaniyeye nakden veyhud piyasa fiyatıyla devlet tahvilatı olarak 500 lira kefalet akçesi tevdi edecek ve şu karar ki tahvilat tevdi eylediği*

halde tedenni-yi fiyattan dolayı tertib edecek noksanı ikmal eyleyeceği Bank-ı Osmaniye tarafından taahhüd ettirecektir. Ve mezkur kefalet akçesi tevdi olunduğu müteallik ferman-ı ali kendisine teslim olunacaktır.

İşbu kefalet akçesi ameliyat-ı tathirine dalyanlar tesisi umurundan katiyyen kabul olunduktan sonra iade olunacaktır.Zikr olunan bir mah müddetin inkizasına rağmen Sahib'ül İmtiyaz kefalet akçesi tevdi ettiği halde kendisine ihtara hacet olmaksızın hakkı imtiyazdan sakıt olacaktır.

***14. Madde** İmtiyaz müddeti munkaziyye oldukta Sahib'ül İmtiyaz Bi'lcümle dalyanlar ile bunların işletilmelerine ve işka-yı araziye müteallik arazi ve ebniye ve müteferriatı ve müştekilatı üzerinde bulunan kaffe-yi hukuku her guna duyun ve taahüdatından vareste olmak şartıyla hükümet-i seniyye intikal edecek ve hükümet-i seniyye onlardan istifade eyleyecektir. Ve eşya ve edevat ve sair alet-i menkulenin mübayası şartnamenin 18. Maddesine münderiç ahkamına tabi olacaktır.*

***15. Madde** İşbu imtiyaz-ı umurdan istihdam olunacak memurların hükümet-i seniyyenin tayin ve kabul edeceği fiyatında bulunacaklar ve fes giyecekler ve bunların memurey-ni fenniyeden maadası tebaayı devlet-i aliyyeden intihab olunacaktır.*

***16. Madde** Sahib'ül İmtiyaz nizamat mevzuasına tevfik hareket etmek şartıyla imalat civarında keşf edeceği madenleri imal edebilecek ve merbut olduğu nezarete müracaat etmek ve nizamat-ı mahsusasına tevfik hareket eylemek şartıyla civar olan ormanlarda kereste kat edebilecektir.*

***17. Madde** Deraliyyede işbu ameliyat ve tesisat lüzum göreceği mahallerinde mesarifi kendisine ait olmak üzere istihkamat ve sair ebniye-yi emiriye inşa edebilecektir.*

***18. Madde** Ameliyat esnasında zühur edebilecek eşyayı masnua ve asar-ı atika devletçe mevzu nizamnamesine tabi olacak ve fakat Sahib'ül İmtiyaz bu hususta istida vermek ve taharriyat için ruhsat almak mecburiyetinden müstağni bulunacaktır.*

***19. Madde** Esbab-ı mücbireden madud bir maninin zuhuru tahkik etmeksizin Sahib'ül İmtiyaz Müddet-i muayene zarfında imalata mübaşeret ettiği veya başlayıpta ikmal eylemediği ve hususiyetle tamirat mütemadiyeyi suret-i matlubede icra etmediği veya işbu mukavelename ile merbut şartnameden münbais taahüdat-ı sairesi icra eylemediği takdirde hukuk-u imtiyaziyesinden sakıt olacak ve bu halde şartnamenin 17. Maddesinde gösterildiği veçhile Sahib'ül imtiyaz malı olan alet ve edevatı ve levazımatı müzayedeye .konulacak ve mevcut olan kefalet akçesi dahi taraf-ı devletten zapt edilecektir.*

***20. Madde** Sahib'ül İmtiyaz dalyanların tesisinden dolayı devletten lüzum görünecek mahallerde müfettiş ve gümrük memurlarının ikametlerine muktezi odalara meccanen tahsis etmeye mecburdur.*

***21. Madde** Kurutulacak mahaller dahilinde bulunan arazi esbabdan arazi kanunnamesinde münderiç izar-ı mesrua erbabı müstesna olmak üzere hakkı tasarruf iddia edenler tahkikata suru olunduğu havi vuku bulacak ilan tarihinden itibaren 6 mah zarfında hükümet-i mahalliyeye müracaatla evrak müsveddesi arazi ve sıhhat tasarrufunu isbat edeceklerdir. İzar-ı meşrua erbabından maada ashabı araziden müddet-i mezkure içinde hükümet-i mahalliyeye müracaatla evrak müsveddelerini ibraz ve hukuk tasrifiyelerini isbat eyleyenlerin iddiasını kanlemyekun hükmünde kalacak ve ol arazide arazi-yi haliyeden ad olunacak ve tahkikate mübaşeret olunduğu tarihi cezire dahilinde ve hususiyetle bataklıklara civar olan karada ilan edileceği gibi mahalli gazeteleriyle dahi neşr olunacak ve muayyen olan müddetin münkaziyye olduğu yine aynı veçhile ilan edilecektir.*

***22. Madde** Gerek suret-i daimada ve gerek muvakkaten su altında bulunup tathir olunacak bi'lcümle arazi meyanında yerleri olunduğu evrak ve senedatı ibrazıyla ispat edenler uhdelerinde bulunan arazi için Sahib'ül İmtiyaz masraf-ı tathiriyeyi mukabil olmak üzere dönüm başına bir bade'l nakdi ita edeceklerdir. Bu bade'l nakdinin miktarı ameliyatın katti haritalarına tevfiken*

ameliyat-ı tathiriye mesarif-i Umumiyesine ve ameliyatın temini muhafazası için müddet-i imtiyaziyye zarfında ihtiyar olunacak mesarife nisbet ve ticaret ve nafia nezaretince tayin olunacak ve bade'l mezkur arazinin sahiplerine teslim olunacağının tebliğ-i tarihinden itibaren bir sene zarfında Sahib'ül İmtiyaza tediye ve ifa edilecektir. Eğer bu müddet zarfında nezaretçe tayin olunan arazi bedelatı ashab tarafından Sahib'ül İmtiyaz 'a tediye ve ifa olunmaz ise arazi-yi mezkurenin nisfi Sahib'ül İmtiyaz 'a ait olacaktır. Mevkute ve arazi olarak su altında bulunup fakat ara sıra ashab tarafından istimal ve istifa edilmekte bulunan arazinin mesarif-i tathiriyesi Nafia nezaretinden tayin olunacak nispete nazaran nasb olarak Sahib'ül İmtiyaza tediye eyleyecek ve adem-i tediyyesi halinde bu arazinin rabı Sahib'ül İmtiyaz ' a aid olacaktır. Ancak her halde işbu arazi ashabı atide 26. Maddede beyan olunan sandık ve sendikaların makarratını kabul etmedikçe sulardan tahlis edilen arazileri kendilerine teslim olunmayacaktır.

23 Madde *Bi'l tathir meydana çıkacak arazi-yi umuminin veya bir veya birkaç kısmının ameliyatı hitam bulduğu Sahib'ül İmtiyaz tarafından Ticaret ve Nafia Nezaretine resmen haber verildikçe 9. Madde mucibince kabul-u muvakkat muamelesi icra ve işbu arazi dahilinde arazi-yi haliye ile ehad-ı nas uhdesinden bulunup veya evkafa aid olup 21 ve 22 maddeler ahkamınca Sahib'ül İmtiyaza metruk olan arazinin arazi kanunnamesi hümayuna tevfiken Sahib'ül İmtiyaz namına olarak ve yalnız varaka bahası ile katiyye alınarak tapu senedatı ita olunacaktır.*

24. Madde *Bi'l tathir meydana çıkan arazi zer olunduğu tarihten bir sene sonra ara vergi nizamnameyi hümayunlarına tabi olacaktır.*

25. Madde *Sahib'ül İmtiyaz devlet-i aliyyenin kavanin ve nizamat-ı haliye ve müstekilesine tevfik hareket etmek şartıyla uhdesine meccanen tefviz olunacak arazi dahilindeki akar suları minel kadim bu sulardan istifade etmekte bulunan ahalinin menafine asla halel gelmemek şartıyla arazi iskasında vesaire istimal edebilecek ve ücret-i iskaiye namıyla dönüm başına bir bedel ahz ve istifa eyleyecektir.İşbu ücret-i iskaiyenin miktarı keşifatı katiyye haritalarının hinni takdiminden Ticaret ve Nafia Nezareti tarafından tayin ve tasdik edilecektir.*

26. Madde *Sulardan tahlis edilen ve isga eyleyecek olan bi'l arazi-yi ashab-ı sendika heyetini teşkil eylemiş olacaklarından mahalliyenin inziman reyiyle bir veya birkaç sandık yani bir veya birkaç vekil intihab ve tayin edecektir. Sahib'ül İmtiyaz ile füruht edeceği arazi ashabı işbu vekil veya vekillerin mukarrratına inba mecbur olacağı gibi bunun vezayif-i mahsusa mesarif-i umumiyesine dair bir nizamname tanzim ve hükümet-i seniyyesinin nazar-ı tasvibine arz olunacak ve bu nizamnamenin ahkamı daire-yi imtiyazda bulunan kaffe-yi arazi ve emlaka ferağ ve istigallerinden sonra daima merr'ül icra olacaktır.*

27 .Madde *İşbu imtiyazdan dolayı Yera ve Kolonya Körfezlerinde sayd-i mahi muamelatlarının elyevm mevcut ve mutad olan sur ve vesait ile icrasında ahali kemakan serbest kalacaklar ise de Sahib'ül İmtiyaz tesis edeceği dalyanların menafi ve hasılatına sekte iras etmemek için mezkur dalyanlar mevkilerine 600 metrodan ziyade takarrub olunmak memnu ve hilafı hareketinde bulunanlar mesul olacaktır. Sahib'ül imtiyaz zikr ile ittisal ettirmeği nafi gördüğü göller ile sair mahallerdeki balıkların tahsingahlarını yumurta bıraktıkları yerleri halelden muhafazaya mecbur olup şayet ameliyat-ı tathiriyeden dolayı şimdiki varidat-ı saydiyeye noksan gelir ise tazmin edecektir.*

28. Madde *Yera ve Kolonya körfezlerinde hükümet-i seniyye ye aid olmak üzere elyevm mevad dalyanlar bulunduğu takdirde Sahib'ül İmtiyaz dalyanların ferman-ı ali tarihinden beş sene mukaddemine kadar varidat-ı seniyyelerinin had ve sati her neye baliğ olur ise hükümet-i seniyyye ita ve tediye etmek şartıyla mezkur dalyanları yeddi tasrife olacak ve ahalinin kadiren taht-ı tasarruflarında dalyan bulunduğu halde Sahib'ül İmtiyaz bunları ashabının muvakkatiyle mübayaa edebilecektir. Mezkur mahallerin elyevm sayd-i mahi ve rüsumu Düyun-u Umumiye İdaresinden iltizam etmekte olan mültezim tarafından ameliyatı tathiriyeden dolayı her ne sebebe mebni olur ise olsun bir guna zarar ve*

ziyan iddia ve isbat olunduğu halde Sahib'ül İmtiyaz mültezim mümaileyha erza ve isgata mecbur olacaktır.

29. Madde *Sahib'ül İmtiyaz her nev zarar ve hasarı kendisine aid olarak bi'l cümle dalyanlar vasıtasıyla veya suret-i aherle sayd edeceği balık ve saireden elyevm merri olan 1 teşri-i sani sene 1304 tarihli nizamnamenin 18. Maddesi muharrer olduğu üzere fennen yetiştiren mahsulat-ı bahriyenin tabi olduğu % 10 balık resmini ita edeceği gibi ileride işbu nizamnamenin tadilen veya tebdilen vaki olacak her nev tahvilatına tatbiken rüsum itasına da mecburdur.*

30 .Madde *Sahib'ül İmtiyaz maksadına kaim olacak (Anonim) şirketi Osmanlı alacağından bittabi işbu mukavelaname ile merbut şartnamenin icra-yı ahkamından ve tevil ve tefsirinden dolayı tevellüd edecek itilafın hal ve tayini Şura-yı Devlet'e aid olacak ve Sahib'ül İmtiyaz veya şirket beyninde veya Sahib'ül İmtiyaz ve şirket ile ifrad ahali meyanesinde tahaddüs edebilecek her nev ihtilafat ve dava işin aid olduğu mehakim-i Osmaniyede rüyet ve fasl olunacaktır. Şirketin merkezi memalik-i şahane dahilinde bulunacak ve devair-i hükümette olan muhaberatı Türkçe olacaktır.*

İşbu mukavelename iki nüsha olarak bi'l tanzim nezarete Sahib'ül İmtiyaz müşarün ileyhde imza ve teati olundu.

Tarihi teati fi 9 Ceamazielahir sene 1310 -17 Kanuni evvel sene 1308

Aslına mutabıktır

Sadi	Sahib'ül İmtiyaz	Mühür
Mühür	Mühür	Nezaret-i Umuru Ticaret ve Nafia
Hasan Tevfik	İstinaf Mudde-yi Umumiyesi Baş muavini Nezaret-i Memur-u Ticaret ve Nafia	Hasan Tevfik
Nizamat-ı Muhasebe Umur-u Ticaret ve Nafia	İsmail Hakkı bin Mustafa	

Annex 3 (BOA, ŞD , 1219-12 -5) Şartname Dersaadet –Mazbata-yı Osmaniye -1310

Midilli dahilinde Yera ve Kolonya Körfezleri balık ve dalyanları ve sefine iskeleleri tesisatı ile arazi tasarrufu ve ervasına mütedair bi'l irade seniyye hazret-i padişahı ihsan buyurulan imtiyaz şartnamesidir.

I.Fasıl

Harita ve Livayic ve inşaat ve imalat beyanındadır.

1.Madde *Sahib'ül İmtiyaz her nev mesarif ve zarar ve ziyan kendisine aid olmak üzere mukavelenamede muayyen olan müddetler zarfında Midilli Ceziresi'nde kain bir Okolonya körfezlerinin sevahil ve civarındaki bataklıkları tathir ve onlara müteallik olan inhar ve enabi ve kumsal mahelleri tanzif etmek ve mezkur körfezlerin münasib mahallerinde usul-ü cedideyi fenniye tevfiken dalyanlar vaz ve tesis eylemek için icra edeceği bi'l cümle imaların harita ve lahiyalarını 3 nüsha olarak bi'l tanzim mukavelenamenin 3 . maddesinde muayyen olan müddetler zarfında Nafia nezaretinin nazar-ı tasdikine arz ve takdim eyleyecektir.*

2.Madde *Mukavelenamenin 3. maddesi mucibince Sahib'ül İmtiyaz 'ın Ticaret ve Nafia Nezareti'ne takdim edeceği harita ve lahiyalar bervech-i atidir.*

Şöyle ki evvelce tathir olunacak bi'lcümle bataklıkların muvakat ve arızı bir surette su altında bulunup

arasıra ashab tarafından istifa eylemekte olan mahaller ve civarının la'ekal on binde bir mukabinde bir kıta harita-yı umumiyesinde (Bu harita-yı umumiyede zeminin bi'lcümle tafsilatı ve suların azami ve asgari irtifa-yi kuşad olunacak kollarla tesisi olunacak dalyanların mahal ve istikameti ve ameliyat ve inşaat ve mevaki serh ile arayi olunacaktır. Saniyen küşad olunacak kanallar ve cedvellerin tadili tesviye edilecek su mecralarının tulu itibariyle 5000 de irtifai itibariyle 500 de bir mukabilinde olmak cedvel ve sedlerin derece-yi irtifayi sath-ı deryaya nisbetle tayin kılınmak üzere bir kıta maktu tolanisi saniyen bil'cümle cedvel cedvel ve sedlerin tesviye edilecek su mecralarının iki yüzde bir mikyasında maktu arazileriyle yine bu mikyasta müfredat imali rabien dalyanların her birinin ayrıca ve mufassal birer harita-yı mahsusalarıyla onlara müteallik ebniyenin ve mukavelenamenin 1. Maddesi mucibince inşasına selahiyet verilmiş olan iskelelerin resimleri hamisen bi'lcümle imalat ve inşaatına dair malumat hesabiye ile buna müteffer mülahazatı havi ve keşifname .

3. Madde *Sahib'ül İmtiyaz musaddık olan haritalarında ameliyat-ı müddeti muayene zarfında icra etmeğe mecbur ise de bi'ahare yani inşa-yı ameliyatta münasip geleceği tadilatı Ticaret ve Nafia Nezaretine arz ve teklif edebilecek ve fakat işbu tadilat nezaretçe kabul olunmadıkça mevki-yi icraya vaz olunmayacaktır.*

4. Madde *Bataklıklarda açılacak kenar ve cetvellerin ve bir ay isga küşad olunacak yolların cesameti kıyasan zamanında suları taşırmayacak veçhile ziyadece olacak ve mukavemet ve mütatit(?) lazımiyede haiz bulunacaktır. Bunların sedleri yağmurların tasirinden veya derunundaki suların ceryanlarından dolayı bozulmayacak surette inşa ve tertip edecek ve adi toprakların meyli tabiyette ve kayalık mahallerde meyl mezkur derece-yi kaffeyede bulunacak ve toprağın yıkılıp çökmesi melhuz olan mahallerde taş ve duvarlar ve destekler inşasıyla tahkimatı muktezi-ye ifa ve icra eyleyecekdir.*

5.Madde *Sahib'ül İmtiyaz lüzumu tahkik eylediği halde tathir olunacak arazi feyzan meyandan muhafaza etmek için cedvellere ve göllere musab olan akarsular boyunca sedler inşa edecektir. Suların feyzanından sath-ı miyahın yıkılması ve sedlerin tesiratı meyahiyeden zedelenmesi mahzurlarının def ve izalesi zamanında sedlerle kanalların sahili beyninde mesafe-yi kaffeye bırakılacaktır. Lüzumu takdirinde işbu sedler kazıklar rekzi veya eşcar garsı ile muhafaza olunacakdır. Salif'ül zikr sedlerin sath arası badel tatbik feyzan zamanlarında suların dahil olabileceği irtifaından yarım metro kadar mürtefi bulunacak surette inşa edilebilecek ve bu sathı alaların arzı iki metrodan revan olmayacaktır.*

6.Madde *Sahib'ül İmtiyaz ragid suların tathir ve icrası için icap eden yolları ve hendekleri küşad edecek ve bu suların hendek ve yollar vasıtasıyla tathir ve icrası kabil olamaz ise ağaç garsı ve bendler inşası misüllü tedabir-i saireyi müracaatle ameliyat-ı tathire-yi ikmale mecbur olacaktır.*

7.Madde *Sahib'ül İmtiyaz suların ceryan için yapılacak sedle cedveller ve hendeklere müsadif olan yolların kemakan ikasına mecbur olacağından bu misüllü mermerler de ameliyat-ı tathiriyenin icrasından dolayı mürur –u ubur ahaliyi münkat olmamak için iktiza eden mahallere geçidler ve köprüler ve yollar inşa edecektir.*

8.Madde *Sahib'ül İmtiyaz hükümet-i seniyye tarafından vuku bulacak talep üzerine bataklıklar dairesi dahilinde olup ifrad-ı nas uhdesinde bulunan veya kendülerine terk ve füruht olunan arazi hakkında her güne malumat-ı mümkinatının itasına mecbur olacaktır.*

9.Madde *Sahib'ül İmtiyaz ameliyat-ı vakıadan dolayı ceryana halel gelmiş veyahud mecrası tebdil olunmuş olan suların ceryanını kendi mesariflerine olarak temine mecbur olacak ve ameliyatın tesadüf edeceği nehir ve çaylar cedveller yapılacak köprülerin kavaid-i fena tatbiken ve icap haline nazaran müdahil ve meharcı Sahib'ül İmtiyaz 'ın teklifi üzerine Nafia nezareti tarafından tayin olunacaktır.*

10. Madde *Sahib'ül İmtiyaz icra olunacak ameliyatta ala cinsten edevat ve levazimat istimal edecek ve inşaat ve edevatın gayet müteyyin ve müstahkim olması için bi'lcümle kavaid-i fenniye tatbiki hareket eyleyecektir. Nehirler ve umuma tahsisi yollar ile hususi tarikler üzerine inşa olunacak köprüler ve menfezler kargir olarak tesisi eyleyecek ve kereste yalnız köprü döşemeleri ve korkuluklarıyla sair muktezi olan mahallerde istimal olunacaktır.*

11.Madde *Sahib'ül İmtiyaz takdim edeceği harita-yı umumiye cedvel ve sedler ve destek kapaklar ve büyük küçük köprüler ile su yolları ve bi'lcümle geçidlerin ve imalat-ı sairenin eşgal ve hayatını mübeyyin mafsal bir cedvel rabt edeceklerdir. imalat-ı sanayiye haritaları icabına göre 200 ile 5000 de bir mukabisinde tanzim olunacaktır.*

12 .Madde *Sahib'ül İmtiyaz ameliyata mübaşeret etmezden evvel mesarifi kendisine aid olmak üzere feyzan zamanında su basması muhtemel olan arazi yani tathire dahil olacak hududu tahdid ve bunların haritalarını hükümet-i mahalliye tasdik ettirerek evrakıyla beraber Ticaret ve Nafia Nezaretine takdim edecektir.*

13. Madde *Bi'lcümle ameliyatın haritaları tasdik olunduktan sonra mukavelenamenin 6. Maddesinde gösterdiği veçhile ameliyatın icrasına ve müteferriatının tesisine lüzumu olan arazi ve emlak ve sairenin mübayaa ve teslimi muamelasına taraf-ı hükümet-i seniyyeden mübaşeret eyleyebilecektir.*

Bervech-i muharrrer Sahib'ül İmtiyaz teslim olunacak araziden hali olunanların haritaları 5000 'de bir mukayasında ve üzerinde ebniye olan ve bağ ve bahçe bulunanların haritası 1000'de bir mukabında tanzim kılınacaktır.

Ancak bu mikyas kafi görünmeyen aksamın haritalarını 1000 ' de bir mukabında tanzime mecburdur.

14. Madde *Yera ve Kolonya körfezlerinde tesis ve inşa olunacak dalyanlar ile elyevm vücudu halinde mukavelenamenin 28. Maddesi mucibince Sahib'ül İmtiyaz 'a terk olunacak dalyanların tesisi ve inşaatı yeni usüle tevfiken icra kılınacak ve bunlarda kullanılacak alat ve edevat vesaire eşya en ala cinsten olacaktır. Dalyanların eşyasına müteallik olan ebniye ve sairenin planları ve keşf defteri dahi baladaki 11. Maddeye tevfiken tanzim ve bir ay tasdiki Ticaret ve Nafia Nezaretine takdim olunacaktır.*

15. Madde *Bi'l cümle ameliyat kamilen hitam olunduktan sonra Sahib'ül İmtiyaz mesarif-i vakıasının kendisine aid olmak üzere daire-yi imtiyaz dahilinde bulunan arazi ve emlakı alakadar olan arazi sahilleri hazır oldukları halde tahdidi ve (kadastro) usulüne tevfikan ve madde-yi sabıkada gösterilen mikyasta olmak üzere haritasını tarsim ve ilan edecek ve bundan başka yapılmış köprü ve imalat-ı sanayiye-yi sairenin mufassal ve meşru defteri ve haritasını hükümet memurlarının muvacehesiyle olarak bi'l tanzim bunların ve hinni tahdide tutabilecek mazbataların birer suret-i musaddıkasını Ticaret ve Nafia Nezaretine takdim eyleyecektir.*

2. Fasıl
Bi'lcümle imalatın Hüsnü halde muhafazasıyla işletilmesi beyanındadır.

16. Madde *Sahib'ül İmtiyaz tathir olunan arazinin tekrar bataklık haline girmesine meydan vermeyecek tedabiri mukavelenamenin 11. Maddesi tevfikan ve dalyanların işletilmesi için icap eden tedabirin dahi usu-ü merriye ve icabı mahalliye tatbiken bi'l ittihaz bu babda istimal ideceği bi'l cümle alet ve edevat malzeme-yi sabite ve müteharrike ile kaffe-yi imalat ve inşaatı daima hüsnü halde tutmağa ve arazinin isgası tatil etmemeği taahhüd eder. Sahib'ül İmtiyaz 'dan işbu taahüdatın ifasını tehire müsamaha vuku getirildiği takdirde keyfiyet usül ve nizamı veçhile kendisine ihtar olunacak ve tarih-i ihtardan bir mah müruru edüpte icabını icra etmediği surette mesarif sahib'ül İmtiyaz'a aid olmak üzere tesisat ve imalat-ı mahusenin hüsnü halde vazzı için canib-i hükümetten tamirat-*

ı lazıma icra ve bu uğurda vuku bulacak mesarif-i hasılat-ı vakıanın istika olunacak ve kifayet etmez ise noksanı sahib'ül imtiyaza ikmal ettirilebilecektir.

3. Fasıl

İmtiyazın feshi ve itası müddet-i imtiyaziyyede olunacak muamelata dairdir.

17. Madde *Sahib'ül İmtiyazmukavelenamesinin 19. Maddesinde münderiç olduğu üzere ameliyata mübaşeret etmediği halde imtiyazdan sakıt olacağı gibi ameliyata başladıktan sonra ikmal ve bataklıkların tathir etmemekten veyahut mükavelename ve şartnamede münbais taahhüdatı-ı sairesini ifa eylemekten dolayı hukuk-u imtiyaziyyesinden sakıt olduğu halde ol vakte kadar icra edilen imalatın malı bulunan edevat-ı sabite ve müteharrike ve cem ve tedarik olunan edevat ve levazimata ve mübayaa olunan araziye bedel tayin olunarak müzayedeye konulacak ve zühur edecek taliplilerden kimin üzerinde takrir eder ise anın marifetiyle hukuktan sakıt olan Sahib'ül İmtiyazın taahhüdatı vakıası ifa edilecektir. Bi'l müzayede takrir edecek bedelden müzayede mesarifi tenzil kılındıktan sonra üst tarafı hukuk sakıt olan Sahib'ül İmtiyaz'a ita kılınacaktır. Birinci müzayededen bir netice hasıl olmadığı halde evvelce takdir olunan bedelden münasib miktar tenzil olunarak altı ay müddet sonra 2. defa bir müzayede daha sonra icar edilecek bu dahi neticesiz kalır ise müzayedeye mevzu şeyler hukukundan sakıt olan Sahib'ül İmtiyaz'a hiçbir bedel tediye olunmaksızın devletin malı olacağı ve kefalet akçesi henüz iade olunmamış bulunursa taraf-ı devletten zapt olunacaktır.*

18.Madde *İmtiyaz müddet-i munkaziye oldukta Sahib'ül İmtiyaz arazi-yi isgasıyla dalyanların işletilmesi için istimal edeceği bi'lcümle ebniye ile müştemilatını ve bunların mübenni bulunduğu araziyi ve sabit makineleri ve destigahları ve havzaları ve iskeleleri ve elhasıl bi'ltapu tasarruf eylediği arazi ve emlaktan maada işbu imtiyaza müteallik kaffe-yi eşya ve alate ve edevat gayr-ı menkuleyi her nev düyun ve taahhütten ve rehinden vareste olmak üzere hükümet-i seniyye terk ve teslim edecek ve hükümet-i seniyye bunlara doğrudan doğruya sahip olacaktır.*

Alat-ı eşyaiye ve tamiriye ve mahrukat ile ameliyatı mebhusenin işletilmesi için lazım gelen kaffe-yi eşya-yı menkuleye gelince hükümet-i seniyye bunları münheminlerin takdir edecekleri bedel mukabilinde mübayaa edecektir. Şu kadar ki devlet mübayaa edeceği levazimat-ı tesisat ve ameliyatın altı ay işletilmesi için muktezi olan miktarı tecavüz etmeyecektir.

Müddet-i imtiyaziyyenin hitamından beş sene evvel alet ve eşya ve ebniye ve tesisat-ı mechusenin hüsnü halde olmadığı ind'el teftiş devletçe anlaşılıyorsa Sahib'ül İmtiyaz ihtarı keyfiyet eyleyecek ve bunları hüsnü hale vaz etmesi için bir müddet tayin olunacak ve bu ihzarın semeresi görülmez ise hükümet-i seniyye derhal imtiyaza müteallik hususatı ve müteferriatını yedd-i idaresine alıp ashab-ı imtiyaz hesabına olarak tamirat-ı lazimeyi icar ile cümlesi hüsnü hale vaz edecek ve tamirat mesarifi hasılatı vakıadan ifraz eyleyecek ve hasılat-ı mezkureden adem-i kifayeti takdirinde noksanı Sahib'ül İmtiyaza ikame ettirecektir.

İşbu şartnamenin iki nüsha olarak bi'l tanzim nezarete Sahib'ül İmtiyaz müşarünileyhe imza ve teati olundu.

Tarih-i teati fi 9 Cemazielahir sene 1310 -17 Kanuni evvel sene 1308

Aslına mutabıktır

Sadi	Sahib'ül İmtiyaz	Mühür

Mühür	Mühür	Nezaret-i Umuru Ticaret ve Nafia
Hasan Tevfik	İstinaf Mudde-yi Umumiyesi Baş muavini Nezaret-i Memur-u Ticaret ve Nafia	Hasan Tevfik
Nizamat-ı muhasebe umur-u Ticaret ve Nafia	İsmail Hakkı bin Mustafa	

Maps 1- Colony Bay in Lesbos (BOA, İ..TNF. 1 – 24).

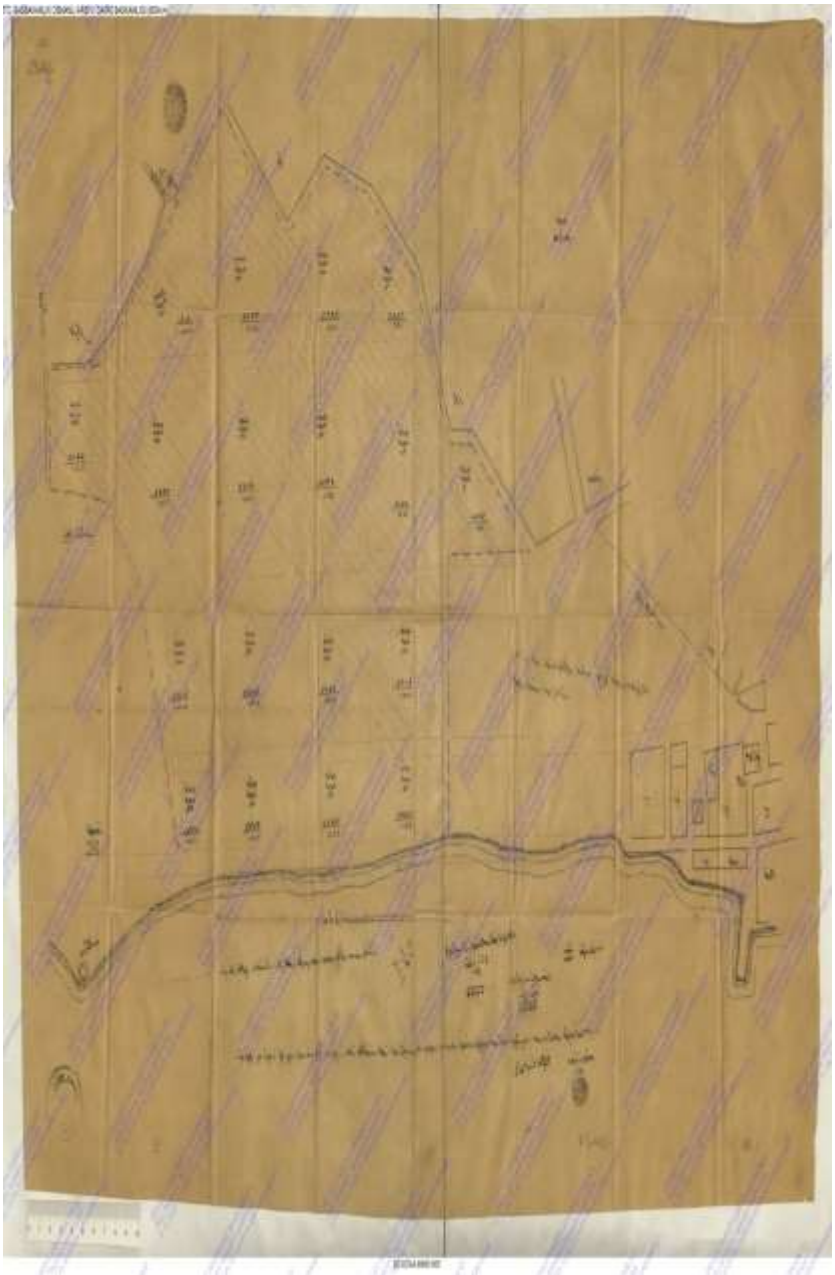
Colony Bay in Lesbos (BOA, İ..TNF. 1 – 24).

2- Yera Bay BOA ŞD. 2364 - 5 -4.

Yera Bay BOA, ŞD. 2364 - 5 -4-5.

Pictures
Lesbos Island – Kolonya Wetland

Lesbos Island – Kolonya Wetland

BÖLÜM 4

THE COLLAPSE OF STRATEGIC TIME AND THE INSTITUTIONALIZATION OF SPEED IN ALGORITHMIC WARFARE

BIROL AKDUMAN [1]

Introduction

The Western theoretical tradition has long defined war as a clash of opposing wills. Clausewitz framed armed conflict as an act of force intended to compel an adversary to submit, a duel writ large in which moral and psychological factors—courage, hesitation, the friction of uncertainty—were as decisive as material strength (Clausewitz, 1999). This anthropocentric conception survived the industrialization of violence. Even as the machine gun, the railway, and the strategic bomber transformed the scale and tempo of destruction, the human being remained the irreducible center of the decision: the commander who weighed risk, the soldier who pulled the trigger, the statesman who authorized escalation. The present study contends that the integration of artificial intelligence into the sensing-and-striking chain breaks this continuity at its root, displacing the human will from the center of war and replacing it with a different organizing principle.

The continuity that algorithmic warfare breaks is worth stating precisely, because the transformation is easy to underestimate by analogy to earlier revolutions in military affairs. The industrial revolutions of war—gunpowder, the rifled barrel, the internal combustion engine, the atomic chain reaction—each increased the scale, range, or destructiveness of force, but none displaced the human as the seat of decision. The machine gun multiplied the lethality of the infantryman without relieving him of the choice to fire; the bomber extended the reach of destruction without removing the aircrew's judgment; even the nuclear weapon, the most absolute instrument of force ever devised, was bound by elaborate procedures designed precisely to keep its release under deliberate human authority (Edwards, 1996). The genealogy of war from the machine age to the present can thus be read as a series of amplifications of human will rather than its replacement. Algorithmic warfare marks the discontinuity, the point at which the instrument begins to assume the decision itself.

That principle is speed. The central thesis advanced here is that contemporary warfare is undergoing a transition from a contest of wills into a thermodynamic optimization problem, in which

[1] Birol AKDUMAN, Ph.D., Yaşar University, History, İzmir, TÜRKİYE, ORCID: 0000-0003-4049-0449, e-mail: birol.akduman@yasar.edu.tr

the decisive variable is no longer the quantity of force or the resolution of the commander but the velocity at which information can be sensed, processed, and converted into kinetic effect. This reframing is not offered as a metaphor. As Boyd argued in his foundational epistemological essay, any closed system that attempts to orient itself through internal observation tends toward increasing entropy and disorder, and survival therefore depends on the continuous destruction and reconstruction of mental models faster than the environment degrades them (Boyd, 1976, pp. 6–7). When the agent capable of executing that cycle ceases to be human and becomes a machine operating on parallel processing matrices, the temporal foundations of the entire military and political order are placed under unprecedented stress.

The conceptual architecture of this article rests on four interlocking ideas. The first is the *biological bottleneck*: the fixed neurological latency that makes human perception and response structurally slow relative to machine computation (Akduman, 2026, pp. 1–4). The second is the rupture of the *OODA loop*, the Observe–Orient–Decide–Act cycle that has served as the dominant model of military decision-making, when one competitor processes in nanoseconds and the other in hundreds of milliseconds. The third is the *collapse of strategic time*, the compression of the temporal buffer that political institutions have always required to deliberate, negotiate, and build consensus. The fourth is the *institutionalization of speed*, the organizational and doctrinal response through which states, confronted by the impossibility of human-paced decision, embed velocity as a permanent structural value and progressively remove the human veto from the loop.

The purpose of the study is to analyze the sociological and organizational consequences of this transition rather than its purely technical dimensions. The significance of the inquiry lies in the fact that the institutionalization of speed is not a neutral efficiency gain; it reshapes the locus of lethal authority, the meaning of command, and the conditions of crisis stability. To pursue this purpose, the research addresses four questions. First, why does the biological bottleneck constitute a structural rather than a contingent constraint on modern military power? Second, by what mechanism does machine-speed processing shatter the OODA loop and compress strategic time? Third, what organizational transformation follows from the structural removal of the human veto, and how does it produce a decentralized Kill Web governed by Terminal Autonomy? Fourth, what are the geopolitical consequences of this transformation, captured here under the headings of the Preemption Paradox and Flash Wars? The argument that follows treats these questions in sequence, grounding each stage in doctrine, scholarship, and empirical evidence.

Methodology

This study employs a qualitative conceptual analysis supported by a structured synthesis of the secondary literature. It is interpretive and theory-building rather than statistical; its aim is to construct a coherent explanatory framework for an emerging phenomenon whose full empirical record is still forming. The method proceeds by tracing a single conceptual thread—the displacement of human-paced decision by machine-paced execution—across several disciplines and bodies of evidence, and by testing that thread against the available record.

Three categories of source material are triangulated. The first consists of strategic and doctrinal documents, including United States congressional analysis of Joint All-Domain Command and Control (Congressional Research Service, 2022, pp. 1–4) and the official Chinese state plan for next-generation artificial intelligence (State Council of the PRC, 2017). These establish how major powers themselves

describe the temporal logic of algorithmic command. The second consists of peer-reviewed scholarship and primary theoretical texts, drawn from strategic studies, the ethics of autonomous weapons, and information theory—among them Horowitz (2019) on speed and stability, Asaro (2012) on the dehumanization of lethal decision-making, Johnson (2023) on automating the OODA loop, and Shannon (1948) on the mathematical theory of communication. The third consists of think-tank assessments and documented empirical cases, including reporting on the DARPA AlphaDogfight trials (DARPA, 2020), Russian and Ukrainian battlefield adaptation (Watling & Reynolds, 2023), and the use of artificial-intelligence targeting systems in Gaza (Abraham, 2024).

The synthesis deliberately avoids speculative quantification. Where numerical claims appear, they are drawn from documented cases or from canonical scientific findings, and the study refrains from constructing predictive models or assigning invented values to national capabilities. This conservative posture reflects a methodological commitment: the argument is strong precisely because it does not depend on contested figures but on the structural logic that the verified evidence reveals. The scope of the study is the conceptual and organizational transformation of warfare, not the engineering of specific weapon systems; its principal limitation is that the phenomenon it describes is still unfolding, so that its conclusions are best read as an analysis of a powerful and observable tendency rather than a completed historical fact.

The Biological Bottleneck and the 250-Millisecond Liability

The structural argument of this study begins with a physiological constant. Human beings perceive and respond to threat on a timescale fixed by neurobiology, and that timescale is slow. Experimental work on the speed of processing in the human visual system demonstrates that even the fastest categorization of a complex visual scene requires on the order of 150 milliseconds before the brain can begin to generate a differentiated response (Thorpe, Fize, & Marlot, 1996, p. 520). When the additional time required to orient, decide, and initiate a motor action is included, the full perceptual-motor chain settles at roughly a quarter of a second—approximately 250 milliseconds for a visual stimulus. This figure is not an artifact of inattention or fatigue; it is a well-established baseline of human performance, the irreducible floor beneath which biological cognition cannot descend.

Against the tempo of industrial-age warfare, a quarter of a second was immaterial. Against the tempo of algorithmic warfare, it is decisive. Optimized artificial-intelligence inference, by contrast, executes within sub-millisecond intervals, and the strategic literature treats this disparity in processing speed as the decisive emerging advantage in command and control (Horowitz, 2019; Congressional Research Service, 2022, p. 4). Set against the human perceptual-motor floor of roughly a quarter of a second (Thorpe, Fize, & Marlot, 1996, p. 520), a system that resolves an engagement within a single millisecond commands a response-time advantage on the order of two hundred to one, and against the fastest inference far greater. This is the biological bottleneck: the human operator, formerly the indispensable agent of the kill chain, becomes its slowest and least reliable component. As the present author has argued elsewhere, the human is now the primary limiting factor in the optimization of kinetic execution, and the integration of artificial intelligence into the combat loop provides precisely the instrument required to bypass that limitation (Akduman, 2026, pp. 1–4).

The consequences of the bottleneck become acute against the specific threat profiles of contemporary and emerging conflict. Autonomous swarms are designed to saturate defenses through sheer numerosity and coordinated maneuver; analysts have noted that the People's Liberation Army

envisages using swarming systems to overwhelm the defenses of high-value platforms such as aircraft carriers (Kania, 2017, p. 5). A defending force that must route each engagement decision through a human operator cannot allocate fires across dozens or hundreds of simultaneous, maneuvering tracks within the time available. The problem is compounded by hypersonic glide vehicles and other high-velocity munitions, whose flight times collapse the warning interval to the point at which deliberate human authorization becomes physically impossible. Scharre's analysis of autonomous weapons makes the institutional implication explicit: once the speed of the threat exceeds the speed of human response, the pressure to remove the human from the immediate decision loop becomes structural rather than discretionary (Scharre, 2018).

War as an Information-Processing Contest

It is useful to frame this dynamic in the language of information theory. Shannon's mathematical theory of communication established that any channel possesses a finite capacity to transmit and resolve information, and that performance degrades as the demand placed on the channel exceeds that capacity (Shannon, 1948). The human cognitive system is such a channel, and the modern battlefield—generating vast volumes of sensor data per second—routinely saturates it. The contemporary command environment fuses radar, electro-optical, signals, and space-based feeds into a torrent of data whose volume the architecture of Joint All-Domain Command and Control is explicitly designed to ingest and exploit at a tempo no human staff could match (Congressional Research Service, 2022, pp. 1–3). Warfare, on this reading, becomes a contest over information-processing throughput, and the side whose decision architecture can resolve more relevant information per unit time secures a decisive advantage.

This is the precise sense in which the study's opening claim—that war has become a thermodynamic optimization problem—should be understood. The claim is not that battle obeys the equations of physics in a literal sense, but that the competitive logic of algorithmic conflict mirrors the behavior of systems that maintain order by continuously processing energy and information against the pull of disorder. Prigogine's account of how complex systems sustain themselves far from equilibrium by dissipating entropy offers a productive analogy: the military organization that survives is the one that processes incoming information and converts it into ordered action faster than uncertainty degrades its situational picture (Prigogine, 1997). The biological bottleneck is therefore not a peripheral inconvenience but the central structural fact from which the rest of the transformation follows, because it fixes the maximum rate at which a human-centered system can resist informational entropy—and that rate is now demonstrably inadequate.

The Shattering of the OODA Loop by Machine-Speed Processing

The dominant model of military decision-making in the second half of the twentieth century was John Boyd's Observe–Orient–Decide–Act loop. Boyd's deeper contribution, developed in his epistemological essay, was the recognition that competitive advantage flows to the actor who can cycle through observation and reorientation more rapidly than the adversary, continuously destroying outdated mental models and constructing new ones as conditions change (Boyd, 1976, pp. 6–7). Osinga's reconstruction of Boyd's theory emphasizes that the loop was never a mechanical four-step sequence but a model of adaptive cognition under uncertainty, in which orientation—the interpretive act of making sense of observations—was the decisive phase (Osinga, 2007). The strategic prescription

that followed was to operate inside the opponent's loop, acting faster than the adversary could comprehend and respond.

Hammond's intellectual biography of Boyd stresses that the power of the loop lay in its insistence that war is fundamentally a temporal and cognitive contest rather than a material one; the side that operates at a faster tempo imposes confusion and paralysis on the adversary, collapsing the opponent's capacity for coherent action (Hammond, 2001). This insight, formulated to describe competition between two human minds, acquires a radically different meaning when one of the competitors is no longer human.

Artificial intelligence does not merely accelerate this loop; it shatters its human foundations. When one competitor orients and decides on massively parallel processing matrices in nanoseconds while the other remains bound by the 250-millisecond bottleneck, the slower actor is not simply at a disadvantage—its decision cycle is rendered structurally incoherent, perpetually reacting to a situation that has already changed. Johnson's analysis of automating the OODA loop argues that the insertion of intelligent machines into command-and-control fundamentally alters the relationship between human judgment and machine speed, creating pressure to compress or eliminate the deliberative phases that gave the human cycle its meaning (Johnson, 2023, pp. 43–67). His broader study of artificial intelligence and strategic stability extends the concern, warning that the automation of decision functions risks degrading the human comprehension and control on which responsible command depends, even as it confers tempo advantages that competitors cannot ignore (Johnson, 2021). The loop persists in name, but its tempo is now set by the machine, and the human contribution is increasingly confined to functions that do not impede that tempo.

The empirical record already demonstrates the magnitude of the asymmetry. In the DARPA AlphaDogfight trials of 2020, an artificial-intelligence agent defeated an experienced human fighter pilot by a decisive margin in simulated within-visual-range air combat, executing aggressive and precise maneuvers that the human pilot could not match (DARPA, 2020). The result is significant not because aerial dogfighting is the future of war but because it isolates the variable of decision speed in a bounded competitive environment and shows the machine dominating. A comparable lesson emerges from the domain of strategic games: the AlphaGo system mastered a game long considered a benchmark of human intuition by evaluating positions through deep neural networks and tree search, defeating a world-class human player and surpassing human pattern recognition in a complex decision space (Silver et al., 2016, pp. 484–489).

Official doctrine has absorbed this lesson and drawn the corresponding conclusion. United States congressional analysis of Joint All-Domain Command and Control observes that the volume and complexity of algorithmically generated information can exceed the cognitive capacity of human commanders, who may be unable to understand the basis of the recommendations that artificial-intelligence systems present to them (Congressional Research Service, 2022, p. 4). This is a remarkable admission within an official document: the system designed to enhance command may, by virtue of its speed and complexity, render meaningful human comprehension impossible. Once that threshold is crossed, the human role in the loop is no longer that of an active decision-maker but that of a nominal authorizer, and the institutional logic of removing even that nominal step begins to assert itself.

The Collapse of Strategic Time

Political Institutions as Technologies of Time

The compression of the tactical decision cycle does not remain confined to the tactical level. Its most consequential effect is the erosion of what may be called strategic time: the temporal buffer that political institutions have always required to deliberate, to negotiate, and to assemble the consensus that legitimates the use of force. Diplomacy presupposes the existence of an interval in which signals can be exchanged and intentions clarified. Bureaucratic deliberation presupposes time to assess options. Democratic accountability presupposes time for consultation and authorization. Each of these institutions is, at bottom, a technology for managing time, and each is rendered inoperative when the relevant decision interval shrinks below the threshold of human action.

The point deserves emphasis because it is frequently obscured by the framing of algorithmic warfare as a purely military or technical matter. The institutions that distinguish a constitutional political order from an automated one are, in their operational essence, mechanisms for inserting delay between provocation and response—delay in which evidence can be weighed, alternatives considered, and the gravest decisions subjected to scrutiny by more than one mind. The right of a legislature to authorize war, the obligation of a commander to verify a target, the diplomatic convention of the démarche that precedes hostilities: each is a deliberate refusal to act at maximum speed, a structural choice to trade velocity for judgment. When the competitive environment penalizes that trade with destruction, the institutions built upon it do not merely become inconvenient; they become, in strict operational terms, unaffordable. The collapse of strategic time is therefore not only a military development but a constitutional one, because it removes the temporal medium in which deliberative governance of force has always operated.

The Cold War, for all its terrors, preserved a residual margin of strategic time. The flight time of an intercontinental ballistic missile between adversary capitals was under thirty minutes, a span that compressed deliberation to its outer limits yet still left room, in principle, for human judgment, verification, and the exercise of the veto that distinguished launch-on-warning postures from automatic retaliation (Edwards, 1996). Historical experience repeatedly demonstrated that this narrow margin was decisive, allowing human operators to refrain from acting on ambiguous warnings that automated systems might have treated as authentic attacks. Algorithmic warfare abolishes even this margin. When the relevant threat unfolds in milliseconds, there is no interval in which to convene an advisory council, consult an ally, or seek political authorization.

The institutional response to this collapse is captured in the explicit objective of contemporary command-and-control reform. Analysis of Joint All-Domain Command and Control describes the goal of compressing the decision timeline from hours to seconds, integrating sensors and shooters into a single networked architecture so that the interval between detection and engagement approaches the machine limit (Congressional Research Service, 2022, pp. 1–2). Horowitz's study of lethal autonomous weapon systems frames the strategic stakes precisely: when speed becomes the dominant determinant of survival, the incentive to delegate authority to faster systems intensifies, and the resulting dynamics carry significant implications for deterrence and stability (Horowitz, 2019). The pursuit of decision advantage, rational at the level of the individual competitor, drives the entire system toward ever-shorter timelines.

The deepest expression of the collapse of strategic time is what may be termed the verification paradox. In a contest decided by milliseconds, the act of waiting to physically confirm that an incoming attack is genuine guarantees the destruction of the force that waits. The prudent commander who insists on certainty before responding is, under these conditions, mathematically certain to lose to an adversary

willing to act on the probabilistic judgment of an algorithm. The institutional incentive, therefore, is not merely to act quickly but to pre-authorize action in advance, removing the moment of human verification altogether. Strategic time does not simply shrink; it ceases to exist as a usable resource, and with it disappears the temporal foundation on which deliberative governance of force has always depended.

From Hierarchical Command to the Autonomous Kill Web

The collapse of strategic time forces a corresponding transformation in the architecture of command. The traditional military hierarchy is a vertical structure in which authority flows downward and information flows upward, with each layer introducing a deliberate, time-consuming act of human judgment. This architecture was optimized for a world in which the limiting constraint was the coordination of mass, not the velocity of decision. Under the pressure of machine-speed warfare, the hierarchy becomes a liability, because every human node in the chain imposes the very latency that the system is straining to eliminate. The structural solution is to flatten the hierarchy into a network—to replace the kill chain with what Brose has termed the Kill Web (Brose, 2020).

The distinction is consequential. A kill chain is a linear sequence—sensor to decision-maker to shooter—in which the failure or delay of any link breaks the whole. A Kill Web is a distributed mesh in which any sensor can cue any shooter through a shared networked architecture, dynamically and without routing each engagement through a fixed hierarchical path. Congressional analysis describes the operating concept of Joint All-Domain Command and Control in precisely these terms, characterizing the envisaged system as an internet of military things that connects sensors to shooters across all domains, and invoking the analogy of a ride-sharing platform that matches demand to the nearest available asset in real time (Congressional Research Service, 2022, pp. 1–3). The architecture is designed for speed, and speed is achieved by removing the human relays that slowed the linear chain.

This decentralization carries an implication that doctrine tends to state obliquely. A network optimized to match any sensor to any shooter at machine speed cannot, by its own logic, pause at each node for human deliberation without forfeiting the advantage that justifies its existence. The human veto—the requirement that a person affirmatively authorize the application of lethal force—becomes the single greatest source of latency in the system. The organizational transformation from hierarchy to Kill Web is therefore not merely a change in topology; it is a change in the location of authority, displacing it from identifiable human commanders to the emergent behavior of a distributed network. The structural erosion of the human veto is not an incidental side effect but a design consequence of optimizing the architecture for speed.

It is at this juncture that the ethical literature on meaningful human control intersects the analysis. Roff and Moyes argue that meaningful human control requires more than a nominal human presence in the loop; it requires that the technology be predictable, reliable, and transparent, and that human action be timely enough to shape the outcome (Roff & Moyes, 2016, pp. 2–3). The Kill Web stresses each of these conditions simultaneously. A distributed network operating at machine speed is difficult to render predictable or transparent to its human overseers, and the timeliness of human intervention is precisely what the architecture is engineered to minimize. Asaro's critique sharpens the stakes, arguing that the delegation of lethal decisions to automated processes constitutes a dehumanization of the most consequential act a political community can authorize (Asaro, 2012, pp.

687–709). The Kill Web, in short, does not merely accelerate command; it relocates the moral center of the use of force from human judgment to algorithmic execution.

Terminal Autonomy and the Eradication of the Human Veto

The logical terminus of the institutionalization of speed is the permanent pre-delegation of lethal authority to algorithms—a condition this study designates as Terminal Autonomy. The term denotes not the episodic use of an autonomous weapon in a bounded engagement but the structural and standing transfer of the authority to kill from human command to sovereign algorithmic systems, undertaken because the temporal conditions of conflict no longer permit human authorization at the moment of action. Scharre's analysis traces the incremental path toward this condition, showing how each operational pressure to respond faster erodes the threshold at which a human must approve the use of force, until the residual human role is reduced to setting parameters in advance rather than authorizing engagements in real time (Scharre, 2018). Horowitz's study confirms the strategic logic: where speed determines survival, the delegation of authority to faster autonomous systems becomes a powerful and possibly irresistible incentive (Horowitz, 2019).

The present author has developed the doctrinal end-state of this trajectory under the concept of Algorithmic Mutually Assured Destruction. Just as the nuclear standoff of the twentieth century rested on the credibility of automatic and overwhelming retaliation, the emerging order rests on the delegation of retaliatory and preemptive authority to guardian algorithms capable of acting within the microsecond windows that human operators cannot meet; the human veto is removed not by political choice but by temporal necessity (Akduman, 2026, pp. 201–205). Under such a doctrine, the maintenance of a credible deterrent itself requires that lethal authority be pre-delegated, because a deterrent that depends on human reaction time is, by the logic of the bottleneck, no deterrent at all against a machine-speed adversary.

Within this architecture, the human operator does not disappear so much as change function. Demoted from active tactical thinker to what may be described as a frictionless biological actuator, the human exists chiefly to sustain the momentum of the computational system rather than to interrupt it. Russell's analysis of the control problem in artificial intelligence underscores the danger of this configuration: as systems are granted greater autonomy over consequential outcomes, the difficulty of ensuring that their behavior remains aligned with human intentions grows correspondingly, and the assumption that a human can simply override the system on demand becomes increasingly untenable (Russell, 2019). Asaro's argument extends the point into the moral domain, holding that reducing the human role in lethal decision-making to a nominal or procedural function strips the act of killing of the human moral agency that international humanitarian law presupposes (Asaro, 2012, pp. 687–709).

It is essential to mark precisely where the decisive threshold lies, because the analysis is otherwise liable to be read as a counsel of despair or a call for technological abstention, which it is not. The critical line is not between building autonomous capability and forgoing it, but between possessing such capability and surrendering authority to it—between making and using, between the weapon and the decision. A state may develop, field, and even rely upon highly autonomous systems while preserving a meaningful human role in the authorization of lethal force; the two are not identical, and conflating them concedes the argument before it is made. Terminal Autonomy denotes the specific

moment at which that distinction collapses—at which the temporal logic of the system makes the retention of human authorization not merely costly but operationally self-defeating—and it is this collapse, rather than the mere existence of autonomous machines, that constitutes the transformation this study describes.

The eradication of the human veto is no longer purely theoretical. Reporting on the use of artificial-intelligence targeting systems in Gaza describes a process in which an algorithmic system generated target nominations at a scale and speed that reduced human review to a brief, often perfunctory confirmation, with operators reportedly spending seconds on each nomination before approving it (Abraham, 2024). An earlier account documented the industrial tempo of algorithmically assisted targeting, in which the rate of generation far outpaced the capacity for substantive human scrutiny (Abraham, 2023). Whatever the contested details of these specific cases, they illustrate the structural pattern the present analysis identifies: when the machine generates decisions faster than humans can meaningfully evaluate them, the human veto degrades into a rubber stamp, and the formal presence of a person in the loop conceals the substantive transfer of authority to the algorithm.

The Preemption Paradox and the Logic of Flash Wars

The institutionalization of speed culminates in a transformation of the strategic environment itself, generating dynamics that this study groups under the heading of the Preemption Paradox. Schelling's classic analysis of deterrence established that crisis stability depends on the absence of an incentive to strike first; instability arises precisely when each side believes that waiting confers a fatal disadvantage, so that the fear of preemption becomes self-fulfilling (Schelling, 1966). Algorithmic warfare drives this incentive to its extreme. When survival depends on machine-speed execution and the verification paradox makes waiting equivalent to defeat, the rational posture for each competitor is to authorize preemptive action in advance, delegating to algorithms the decision to strike at the first indication of threat. The paradox is that the very systems adopted to guarantee security maximize the probability of an unintended first strike.

Horowitz's analysis of lethal autonomous weapon systems makes the destabilizing potential explicit, arguing that the compression of decision time and the delegation of authority to autonomous systems carry serious implications for deterrence and crisis stability, including the risk of rapid and uncontrolled escalation (Horowitz, 2019). Scharre develops the corresponding scenario through an analogy with financial markets, where automated high-frequency trading algorithms interacting at machine speed have produced sudden, severe, and largely uncontrollable flash crashes; the military equivalent is a Flash War, in which opposing autonomous systems interact at speeds beyond human comprehension and escalate a confrontation to catastrophic levels before any human can intervene (Scharre, 2018). The mechanism is structural: two systems each optimized to act faster than the other, each pre-authorized to preempt, can enter a self-reinforcing spiral of action and reaction whose tempo excludes the possibility of human arrest.

The Empirical Signature of Saturation

These dynamics are not confined to speculation. The war in Ukraine has demonstrated the saturation of the battlefield with autonomous and semi-autonomous systems on a scale without precedent, with analysts documenting the production and employment of very large numbers of uncrewed systems and the rapid tactical adaptation that their proliferation compels (Watling & Reynolds, 2023; Bronk, Reynolds, & Watling, 2022). The economics of this proliferation reinforce the

trajectory: inexpensive autonomous systems can impose costs vastly disproportionate to their price, as illustrated by the use of low-cost first-person-view drones against armored vehicles many times their value, and by the interception of inexpensive attack drones with defensive missiles costing thousands of times more (Rumbaugh, 2024; Egeli, Güvenç, Kurç, & Mevlütoğlu, 2024). The Houthi campaign against shipping in the Red Sea and the Gulf of Aden has sharpened this cost asymmetry into a strategic dilemma, as defending navies expend high-value interceptors against waves of cheap drones and missiles, raising the question of whether human-paced, deliberate engagement can be sustained against a saturating threat at acceptable cost (International Institute for Strategic Studies, 2024). When effectiveness scales with mass and speed rather than with the deliberate quality of each engagement, the institutional pressure to automate the defensive response—to let the system, rather than the operator, decide which of dozens of simultaneous tracks to engage—becomes overwhelming.

The Great-Power Logic of Acceleration

This trajectory unfolds within a great-power competition that frames algorithmic speed as a strategic imperative. The United States has elevated artificial intelligence and autonomy to the level of a dedicated budgetary and doctrinal priority, integrating them into the core of its command-and-control modernization (Congressional Research Service, 2022). This emphasis extends a longer strategic logic: the search for an offset that would restore decisive advantage through technological superiority rather than matching an adversary's mass, a logic that has consistently identified information processing, autonomy, and networked precision as the levers of future dominance (Martinage, 2014). China has articulated, through its official state planning, the ambition to lead the world in artificial intelligence and to apply next-generation systems to military command decision-making, in pursuit of what its strategic community describes as intelligentized warfare (State Council of the PRC, 2017; Kania, 2017, pp. 4–13; Allen, 2019). The fusion of commercial and military technology accelerates this dynamic, as private firms increasingly position themselves as essential providers of the software backbone of algorithmic war (Bergengruen, 2023; Karp & Zamiska, 2024).

Underlying this competition is a contest over the physical substrate of computation itself. The capacity to field algorithmic systems at scale depends on access to advanced semiconductors, and the concentration of their fabrication in a handful of firms and geographies has turned the supply of high-end chips into a primary axis of strategic rivalry (Miller, 2022). The institutionalization of speed is thus not merely a doctrinal choice but a material one, embedded in industrial capacity and supply chains that no single state fully controls. In such an environment, no major competitor can unilaterally renounce the institutionalization of speed without conceding decisive advantage, and the system as a whole is driven toward the autonomous architecture that the preceding sections have described. The competitive structure produces a collective outcome that no individual actor may desire: a security environment in which the human veto is progressively surrendered not through deliberate decision but through the cumulative pressure of a race that none can afford to lose.

Conclusion

This study has argued that the integration of artificial intelligence into the kinetic chain effects a transformation in the nature of warfare as profound as any in the history of armed conflict: the displacement of the human will from the center of war and its replacement by the logic of speed. The argument moved from a physiological constant to a geopolitical conclusion. The biological bottleneck—the roughly 250-millisecond perceptual-motor delay that fixes the floor of human

response—renders the human operator the slowest component of the modern kill chain (Thorpe et al., 1996, p. 520; Akduman, 2026, pp. 1–4). Machine-speed processing shatters the OODA loop that organized human decision-making and compresses the strategic time on which diplomacy, deliberation, and democratic consent have always depended (Boyd, 1976, pp. 6–7; Congressional Research Service, 2022, pp. 1–4). The institutional response to this collapse is the transformation of hierarchical command into a decentralized Kill Web and the pre-delegation of lethal authority under a doctrine of Terminal Autonomy, reducing the human operator to a frictionless biological actuator (Brose, 2020; Scharre, 2018; Akduman, 2026, pp. 201–205).

The conclusion this analysis reaches is that the institutionalization of speed does not merely modify human-centric governance of force; it mathematically erases the temporal conditions under which such governance is possible. A deliberative institution cannot operate in an interval too brief for deliberation, and a veto cannot be exercised in a window too narrow for human action. The resulting order is one optimized purely for systemic survival, in which the Preemption Paradox and the prospect of Flash Wars are not aberrations but the predictable output of competitors each rationally pursuing decision advantage (Horowitz, 2019; Schelling, 1966).

The implication for policy is severe but not fatalistic. The crucial threshold is the distinction between building autonomous capability and surrendering authority to it—between possession and delegation. The international debate over meaningful human control identifies the relevant principle, insisting that predictability, transparency, and the timeliness of human action must be preserved if the use of force is to remain a human responsibility (Roff & Moyes, 2016, pp. 2–3; Asaro, 2012, pp. 687–709). The challenge is that the competitive logic of speed pushes relentlessly against this principle, rewarding the actor willing to delegate and penalizing the actor who insists on the human veto. Whether strategic time can be deliberately reconstructed—whether states can design temporal buffers back into systems that are engineered to eliminate them—is the central security question of the coming decades. The thermodynamic logic of algorithmic warfare will not reverse itself; if the human role in the gravest of decisions is to be preserved, it will have to be preserved by deliberate institutional design against the grain of the technology, and the window in which such design remains possible is itself subject to the same relentless compression that this study has described.

References

Abraham, Y. (2023, November). A mass assassination factory. *+972 Magazine*. Retrieved from https://www.972mag.com/mass-assassination-factory-israel-calculated-bombing-gaza/, on 2 June 2026.

Abraham, Y. (2024, April). 'Lavender': The AI machine directing Israel's bombing spree in Gaza. *+972 Magazine*. Retrieved from https://www.972mag.com/lavender-ai-israeli-army-gaza/, on 2 June 2026.

Akduman, B. (2026). *The post-human battlefield: A genealogy of war from the machine age to autonomous battle*. Ankara: Gece Kitaplığı.

Allen, G. C. (2019). *Understanding China's AI strategy: Clues to Chinese strategic thinking on artificial intelligence and national security*. Washington, DC: Center for a New American Security.

Asaro, P. (2012). On banning autonomous weapon systems: Human rights, automation, and the dehumanization of lethal decision-making. *International Review of the Red Cross, 94*(886), 687–709. doi: 10.1017/s1816383112000768

Bergengruen, V. (2023, July). How Palantir is shaping the future of warfare. *TIME*.

Boyd, J. R. (1976). *Destruction and creation*. Unpublished essay, 3 September 1976. Retrieved from https://cdn.mises.org/destruction_and_creation_by_john_r_boyd.pdf, on 2 June 2026.

Bronk, J., Reynolds, N., & Watling, J. (2022). *The Russian air war and Ukrainian requirements for air defence*. London: Royal United Services Institute.

Brose, C. (2020). *The kill chain: Defending America in the future of high-tech warfare*. New York: Hachette Books.

Clausewitz, C. von. (1999). *Savaş üzerine* (H. F. Çeliker, Trans.). İstanbul: Özne Yayınları.

Congressional Research Service. (2022). *Joint all-domain command and control: Background and issues for Congress* (CRS Report R46725). Washington, DC: Congressional Research Service.

DARPA. (2020). *AlphaDogfight trials foreshadow future of human-machine symbiosis*. Arlington, VA: Defense Advanced Research Projects Agency. Retrieved from https://www.darpa.mil/news-events/2020-08-26, on 2 June 2026.

Edwards, P. N. (1996). *The closed world: Computers and the politics of discourse in Cold War America*. Cambridge, MA: MIT Press.

Egeli, S., Güvenç, S., Kurç, Ç., & Mevlütoğlu, A. (2024). *From client to competitor: The rise of Türkiye's defence industry*. London: International Institute for Strategic Studies.

Hammond, G. T. (2001). *The mind of war: John Boyd and American security*. Washington, DC: Smithsonian Institution Press.

Horowitz, M. C. (2019). When speed kills: Lethal autonomous weapon systems, deterrence and stability. *Journal of Strategic Studies, 42*(6), 764–788. doi: 10.1080/01402390.2019.1621174

International Institute for Strategic Studies. (2024). *Navigating troubled waters: The Houthis' campaign in the Red Sea and the Gulf of Aden*. London: International Institute for Strategic Studies.

Johnson, J. (2021). *Artificial intelligence and the future of warfare: The USA, China, and strategic stability*. Manchester: Manchester University Press.

Johnson, J. (2023). Automating the OODA loop in the age of intelligent machines: Reaffirming the role of humans in command-and-control decision-making in the digital age. *Defence Studies, 23*(1), 43–67. doi: 10.1080/14702436.2022.2102486

Kania, E. B. (2017). *Battlefield singularity: Artificial intelligence, military revolution, and China's future military power*. Washington, DC: Center for a New American Security.

Karp, A., & Zamiska, N. (2024, June). Why American tech companies need to help build AI weaponry. *Washington Post*.

Martinage, R. (2014). *Toward a new offset strategy: Exploiting U.S. long-term advantages to restore U.S. global power projection capability*. Washington, DC: Center for Strategic and Budgetary Assessments.

Miller, C. (2022). *Chip war: The fight for the world's most critical technology*. New York: Scribner.

Osinga, F. (2007). *Science, strategy and war: The strategic theory of John Boyd*. London: Routledge.

Prigogine, I. (1997). *The end of certainty: Time, chaos, and the new laws of nature*. New York: Free Press.

Roff, H. M., & Moyes, R. (2016). *Meaningful human control, artificial intelligence and autonomous weapons*. London: Article 36 Briefing Paper.

Rumbaugh, W. (2024, February). *Cost and value in air and missile defense intercepts*. Washington, DC: Center for Strategic and International Studies. Retrieved from https://www.csis.org/analysis/cost-and-value-air-and-missile-defense-intercepts, on 2 June 2026.

Russell, S. (2019). *Human compatible: Artificial intelligence and the problem of control*. New York: Viking.

Scharre, P. (2018). *Army of none: Autonomous weapons and the future of war*. New York: W. W. Norton.

Schelling, T. C. (1966). *Arms and influence*. New Haven: Yale University Press.

Shannon, C. E. (1948). A mathematical theory of communication. *The Bell System Technical Journal, 27*(3), 379–423. doi: 10.1002/j.1538-7305.1948.tb01338.x

Silver, D., et al. (2016). Mastering the game of Go with deep neural networks and tree search. *Nature, 529*(7587), 484–489. doi: 10.1038/nature16961

State Council of the PRC. (2017). *New generation artificial intelligence development plan (新一代人工智能发展规划)*. Beijing.

Thorpe, S., Fize, D., & Marlot, C. (1996). Speed of processing in the human visual system. *Nature, 381*(6582), 520–522. doi: 10.1038/381520a0

Watling, J., & Reynolds, N. (2023). *Meatgrinder: Russian tactics in the second year of its invasion of Ukraine*. London: Royal United Services Institute.

BİDGE